

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél,

a www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/store/>),

e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,

telefonon a 06-1-767-8262 számon,

levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető

a Magyar Posta Zrt.-nél: a www.posta.hu

WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/store/>),

1900 Budapest,

06-1-767-8262,

hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak:

Egy évre 7500 Ft, fél évre 3900 Ft.

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

A folyóirat megrendelhető

szerkesztőségünkben is:

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

„Sorsnak a kezében tehetetlen játékszer levék”

„Fekete, nehéz selyem ruhát viselt, midőn ezúttal találkozánk; derekát széles nemzetiszínű szalag övedzé, balkeblén kokárda, fején kis nemzetiszín szalagból összeállított magyar főkötő” – így ír Vachott Sándorné Szendrey Júliáról 1848-ban. Ez a kép hűen jellemzi azt a fiatal nőt, akit „a feleségek felesége”-ként, „a hazai George Sand”-ként, később pedig „a nemzet özvegye”-ként tart számon a közvélemény.

Júlia külseje, megjelenése pontosan tükrözte a személyiségét: gyakran megsértette a konvenciókat. Nem volt kifejezetten szép: vékony és egyik szemére kancsal volt, de még haját is rövidre vágatta, salavárit viselt, ami a korabeli nők körében egyáltalán nem volt szokványos. A férfiak szokásait követve feketekávét ivott, szivarkát szívott, mégis a hitvesi költészet műzsája lett.

Megítélése változó, de biztos, hogy felfigyeltek rá, és senki nem hagyta szó nélkül a viselkedését, megjelenését vagy gondolkodásmódját. A közvélemény azt még eltűrte, hogy Petőfivel való házasságuk apai áldás nélkül kötött, ám a Horváth Árpáddal való második házassága miatt a többség elítélte, s még ismerősei, barátai közül is jó páran elfordultak tőle, amiért a gyászidő letelte előtt újrَاهázasodott, megsértve ezzel Petőfi emlékét, és beteljesítve a *Szeptember végén* utolsó versszakát.

Nem a mi dolgunk, hogy ítélkezzünk Szendrey Júlia fölött, amit már rengetegen megtettek életében és halála után, de kötelességünk emlékezni rá. Arra az ifjú nőre, akit Petőfi 1846. szeptember 8-án délután 6–7 óra között Nagykárolyban a fogadó ablakából meglát. Emlékeznünk kell Júlia támogatására, buzdítására férje iránt. Emlékeznünk kell arra, hogy amíg Petőfi március 13-án a *Nemzeti dal*t írta, Júlia nemzeti fejkötőt varrt magának a másik asztalnál. Jó feleségként tudta: kötelessége a férje mellett állni, és ébren töltötte vele március 14-e éjjelét. (Vélhetően márciusban fogant meg fiuk, Petőfi Zoltán, aki 1848. december 15-én született.) '49-ben politikai röpiratában *Testvéri szózat Magyarországnak hölgyeihez* címmel lelkesülten fogalmazza meg a nők – menyasszonyok, feleségek, anyák és özvegyek – feladatát a szabadságharc idején még akkor is, ha Gyulai Pál szerint a politikai beszéd nem tartozik a női műfajok körébe. Júlia nemcsak Petőfi Sándort, hanem Magyarország összes nőjét bátorította: „Igen, mi nők is, kik ha nem is harcolhatunk a csatatéren, annál többet tehetünk saját körünkben, mi is szilárd lélekkel tudunk most nélkülözni mindent, minek feláldozásával a közös erőt szaporíthatjuk; családunkat, vagyónkat tudjuk önként hozzátenni a nagy árhoz, melyet hazánknak szabadsága kíván”. És emlékeznünk kell arra a Szendrey Júliára is, aki magának vallja a Horváth-házban függő Petőfi-képet, s ezért egy éjszakát a börtönben tölt 1852-ben.

A „feleségek felesége” a Kerepesi temetőben, a Petőfi család sírjában nyugszik. Férje életében méltó házas- és harcostársa volt a forradalmár Petőfi Sándornak.

Bolla Eszter

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (elnök),
Báger Gusztáv, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kő Pál, Nemes Attila,
Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza

Újraalapító főszerkesztő: Oláh János

Főszerkesztő: Jánosi Zoltán

E-mail: janosizoltan@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7035

Főszerkesztő-helyettes: Bíró Gergely (próza)

E-mail: proza@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7031

Munkatársak:

Berta Zsolt

(Magyar Napló Könyvesbolt,
Budapest, VIII. ker. József krt. 70.,
Józsefvárosi Galéria)

Mobil: (70) 421-9580

magyarnaplokb@gmail.com

Bornemissa Ádám (tördelőszerkesztő)

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Mórocz Gábor (Könyvszemle, tanulmány)

E-mail: moroczgabor@magyarnaplo.hu

Nemes Attila (Nyitott Műhely, marketing)

E-mail: nemesattila@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 421-7962

Parragi Zoltán (ügyintéző)

E-mail: parragizoltan@magyarnaplo.hu

Réger Ádám (szerkesztő)

E-mail: regeradam@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7032

Szentmártoni Anikó

(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)

E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7030

Szentmártoni János

(ügyvezető)

E-mail: titkarsag@iroszovetseg.hu

Zsiga Kristóf (ügyvezető, könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7033

Zsille Gábor (vers)

E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Borító: Oláh Mátyas László

*

A címlapon: Lezsák Sándor
(A fotót Pető Zsuzsa készítette)

Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett,
válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk.
Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

Bolla Eszter: „Sorsnak a kezében tehetetlen játékszer levék” 1

SZEMHATÁR

Arany János: Emlények 3

Szendrey Júlia: Testvéri szózat Magyarország hölgyeihez (részletek) 5

A beteg leány 6

Solymosi József: Görgei, a példakép?

(Görgei Artúr és Kazinczy Lajos 1848–49-ben) 7

Both Balázs: A 259-es határjel; Vércseszárnyé a pillanat 12

2013. december 7.; Japán bagatellek 13

Horváth (EÖ) Tamás: Így veszünk el mindnyájan 14

Murányi Zita: tenger; Rock Hill 18

Reisinger Attila: Az utolsó vagon 19

Géczi János: ***Spam*** 22

Jakab-Köves Gyopárka: A vadász temetése 23

Nagy Zsuka: nincs szívárvány 30

Kopácsy Gergely: Családom és egyéb szörnyszülöttek,

avagy Kerberosztól Teiresziásig. Beszélgetés Magyar Ágnes íróval 32

Szegedi Kovács György: Hajított kő; Nemesérc illata 34

Pásztor Zoltán: A francia kultúra szerepe a Magyar Rádió műsoraiban

a kezdetektől 1949-ig 35

Győri László: Hajnali futam; A kávéház teraszán 40

Kulin Borbála: Szárnyakkal fölfelé; Tévedés 41

Szokolay Domokos: Identitásunk „freskótöredéke”

Emlékezés Esterházy Jánosra (1901–1957) 42

Lezsák Sándor: A Hosszú Énekből 44

NYITOTT MŰHELY

Szakolczay Lajos: Barangolás a lakásban

Egy délelőtti Lezsák Sándorral 47

KÖNYVSZEMLE

Miklós Péter: Fogságban a Szabadság téren

Somorjai Ádám – Zinner Tibor: A Szabadság térről Washingtonon át

a Vatikánba – és vissza. Mindszenty József bíboros, primás, esztergomi

érsek követségi levelezése az Apostoli Szentszékkal, 1956–1971 59

Szokolay Domokos: „Hatalmas hittel hisszük mégis...”

Szeizmográf a Szabadság téren: Mindszenty bíboros levelezése

az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971,

szerk. Somorjai Ádám és Zinner Tibor 61

Ratzky Rita: A „feleségek felesége” – családi körben

Buza Péter: Bagolyröpte Pest felett. Szendrey Júlia nemzetsége 63

Zsilinszky Gyula: „Megmaradni vagy beolvadni?”

Ábrahám Barna: A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében ... 65

Varga Viktor: Etűdök szerelemre

Ferdinandy György: Kagylócska 67

Kovács Flóra: Ellentétek

Orbán Ottó: Szín pompás ostrom 68

Udvardy Zoltán: Erzsike, avagy a titkos szarvas

Oberczán Géza: Nógrádgárdonyi napló 69

SZERZŐINK 70

Lapszámunkat Plohn József negyvennyolcas honvédportréinak reprodukcióival
illusztráltuk, amelyeket a hőmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum és Közmű-
velődési Központ bocsátott rendelkezésünkre.

ARANY JÁNOS

*Emlények***I.**

*Ki nékem álmaimban
Gyakorta megjelensz,
Korán elhunyt barátom,
Van-é jel síri fádon,
Mutatni, hol pihensz?*

*Oh! mert hiába költ már
A hír nekem mesét,
Hogy még tán eljövendesz:
Tudom én, mit jelent ez
Ellenmondó beszéd.*

*Igen, a hír halálod
Kimondani haboz,
S hogy a nehéz követség
Nagyon zokon ne essék,
Szavában ingadoz.*

*Majd elragadja tőlem
A már adott reményt;
Majd, amidőn elillant,
Távolról visszacsillant
Még egy csalóka fényt.*

*Hány bús alakban látom
Éjente képedet!
Sírból megannyi árnyak...
S kik onnan visszajárnak,
Nem hoznak életet.*

II.

*Behantozatlan áll
Hamvai fölött a hely.
Hol, merre nyugszik ő,
Nem mondja semmi kő,
Nem mondja semmi jel.*

*S hazám leányi közt
Nincs egy Antigoné,
Ki sírját fölkeresve,
Hantot föléje nyesve,
Virággal hintené!*

(1851)

III.

*De nyugszik immár csendes rög alatt,
Nem bántja többé az „Egy gondolat”.*

*Mely annyit érze, hamvad a kebel,
Nyugalmát semmi nem zavarja fel.*

*A lázas álom, a szent hevülés,
Ama fél jóslat... vagy fél őrüülés,*

*Mely a jelenre hág, azon tipor
S jövőbe néz – most egy maréknyi por.*

*De jól van így. Ő nem közénk való –
S ez, ami fáj, ez a vigasztaló.*

*A könny nem éget már, csupán ragyog;
Nem törölöm még le, de higgadt vagyok.*

*Gyakran, ha az ég behunyta már szemét,
Gyakran érzem lobogni szellemét.*

*Szobámba leng az a nyílt ablakon,
Meg-megsimítja forró homlokom.*

*Hallom suhogni könnyü lépteit
És önfeledve ajkam szól: te itt?...*

*S döbbenve ismerek fel rajzomon
Egy-egy vonást, mit szellemujja von.*

*„Övé! kiáltom, itt, ez itt övé:
A szín erős, nem illik együvé.”*

*És áldom azt a láthatatlan kezét...
Múlass velem soká, szelid emlékezet!*

(1855. jún.)

SZENDREY JÚLIA
Testvéri szózat
Magyarország hölgyeihez
 (részletek)

Hazám hölgyei! Testvéreim!

Rövid idő múlva vagy egy szabad haza boldog gyermekei, vagy egy meggyilkolt hon szerencsétlen árvái leszünk. És ha a közelgő elhatározó perczben megóv bennünket a magyarok Istene az elcsüggedéstől, azt ezereknek örömrivalgása fogja követni, amellet tudatja a világgal, hogy közös egyetértéssel harczoló népünknek sikerült szabadságát kivívnia. Drága árt kell bár adnunk, vért és életet áldozunk érte, de ha végre győzünk, győzelmünk nagyszerűsége sokkal felül fogja mulni szenvedéseink nagyságát. Igen, mi nők is, kik ha nem is harczolhatunk a csatatéren, annál többet tehetünk saját körünkben, mi is szilárd lélekkel tudunk most nélkülözni mindent, minek feláldozásával a közös erőt szaporíthatjuk; családunkat, vagyunkat tudjuk önként hozzátenni a nagy árhoz, melyet hazánknek szabadsága kiván.

Elég sokáig maradtunk érzéketlenek hazánk szenvedései iránt; elég sokáig mellőztük honleányi kötelességeinket, most már kétszeresen kell le-
 rónunk tartozásunkat: bűnhődnünk az elveszett multért s méltókká tenni magunkat a jövőre.

Nyujtsunk segédkezet lelkes honfiainknak, kik megvetve a halált, békével türve minden nélkülözéseket, őseinkhez méltólag: lelkükben véres boszuval szabadságunk ellenei iránt s kezükben öldöklő fegyverrel léptek ki a sikra, megszerezni honunknak a szabadságot, mi neki szükségesebb, mint nekünk a lég, hogy élhessünk, s a virágnak a napsugár, hogy virágozhassák.

Szendrey Júlia

S e nagy cél kivivására szükség van mindnyájunkra, mindazon áldozatokra, melyekre képesek vagyunk! S ezt nem szabad most egy pillanatig sem felednünk, lelkiismeretesen kell teljesitenünk a legcsekélyebb részletig, mert csak így teremthetjük össze a megkívánt egészet. Ha valaha, úgy bizonynyal most van azon kor, midőn női lelkek s női kezek használhatnak hazánknek. S nem dicső eszme-e ez? Használhatni hazánknek, a szép, a dicső Magyarországnak!

(...)

Mi lenne belőlünk, mi gyermekeinkből, ha hazánkat veszni hagynónk!? Mily irtóztató sorsunk lenne, ha mint idegen elveszett árva gyermekek bujdosnánk idegen országban! Vagy, ha rabszolgákként kellene fejünket ellenségeink – majdan kényuraink – előtt meghajtani, kik fejünkre és gyermekeink fejére tennék lábaikat, hogy porig alázzanak bennünket s arczulcsapnák azoknak maradékit, kiknek előbb apját, rokonait meggyilkolták. Hiszen hazánkban csak enmagunkat szeretjük, hazánk sorsa a mienk s mieinké!

Nemünk nem használ karjával, testi erejével hazájának, de annál többet használhat befolyása és lelkesítése által. Mi hathatunk kedvesünk, férjünk vagy gyermekeink által, ha őket buzdítjuk, ha kétszeres szerelemmel vagyunk övék, miután hazájuk iránti kötelességüket hiven teljesíték.

Szóljon a leány így kedveséhez:

„Mutasd meg irántam való szerelmedet hazád iránt való szeretet által. Menj és szolgálj karddal a hazának, szenteld most magadat egészen az ő ügyének, a szabadság istenének és csak akkor, ha ennek eleget tettél, térj vissza hozzám, tied leend díjul szivem, tied egész életem!”

(...)

S az anya, a boldog anya, ki most egy erőteljes ifjat nevezhet fiának, szóljon így hozzá:

„Menj most, menj szeretett gyermekem, anyád áldása száll reád, ha intését, ha forró könyörgését meghallgatod: hazádban engem oltalmaz, küzdj a hazáért, mintha érettem küzdenél, érettem, ki neked az életet adtam, ki szivem alatt hordoztalak, ki en-
 életemmel, szivem vérével tápláltalak. Menj én édes

Megjelent 1849. április 8-án, a hivatalos Közlöny Debrecenben kiadott 74. számának 270. oldalán. Az írást eredeti formájában közöljük.

gyermekem, anyád szelleme, szerető lelke lesz veled; menj segíts megmenteni a hazát, boldoggá tenni anyádat, mert ő nem örülhet, nem ismerheti a nyugalmat addig, míg a haza nem örül, míg a haza nem szabad. Ha azok közt léssz, kik a hazának megváltásában részt vesznek, nemcsak anyai szeretettel, de honleányi büszkeséggel foglak szívemhez ölelni és fiamnak nevezhetni; de ha szavamat nem követed, akkor többé sem hazád, mert ezt meg nem érdemelted, sem anyád, mert ez nem ismer el fiának.”

(...)

Elég világos példa erre, hogy a szabadságnak első szikrája is mindjárt felvilágosodottabbá tévé népünket; miről meggyőződhetünk, ha elgondoljuk, hogy előbb a magyar csak kétségbeesésből csapott föl katonának, most pedig némely kis faluban nem maradt más honn, csak az örege és apraja. S ezek azok, akikre most gondot kell viselni, ezeket segíteni, mert sem az

öreg, sem a gyermek nem végezheti kellőleg a mezei s egyéb munkát, minek következtében aztán a szegénysorsuak inséget szenvednek, hogy honszeretetüket az övéiknek nyomoruságával, tán éhhalálával kell megfizetniök, mintha bünt követnének el s ennek következtében csoda lenne-e, ha ellankadnának, mielőtt a nagy munkát bevégezték volna? Ha elkésereznének, mielőtt fáradtságuknak gyümölcsét, az arany-szabadságot élvezhették volna? Ezeket szinte segíthetjük, ezekre szinte kiterjeszthetjük gondoskodásunkat. Némileg enyhíthetnők a bajt az által, hogy minden helységben, minden városban alakulnának női társulatok, melyek céljukul, a harcban levő szegénysorsuaknak családjait segíteni tűznék ki. Nem adakozhatnánk-e erre a legnagyobb, legtisztább örömmel? Nem válnék-e e körül tett fáradtságunk valóságos gyönyörre, ha a könnyebbségre, az inség enyhítésére gondolunk, melyet ez által eszközölhetnénk!

A beteg leány

*Megvan az én szívem sértve,
Halálosan sebesítve,
Azért vagyok ilyen beteg,
Azért tovább nem élhetek.*

*Halálos az én nyavalyám,
Készítsd a szemfedőt anyám,
Fonj koszorút rozmarinból,
És szomorúfűz ágából.*

*Temetess a kert szélébe,
A kerítés közelébe,
Oda, a hol akkor álltam,
Mikor őt utó'szor láttam.*

*A hol megszakadt a szívem,
Ott nyugodjék a holt testem.
Oda hullasd könnyeidet,
Hová én az enyéimet.*

(1860)

SOLYMOSI JÓZSEF

Görgei, a példakép?(Görgei Artúr és Kazinczy Lajos
1848–49-ben)

Görgei személyisége, szabadságharc alatti tevékenysége komoly hatással volt környezetére. Katonái rajongtak érte, alvezérei közül sokan hittek benne és tisztelték. Erre példa Kazinczy Lajos esete, aki hozzá hasonló előélettel érkezett a honvédseregbe, és ha nem is futott be olyan magasra ívelő karriert, mint felettese, de igen magas pozícióba emelkedett a szabadságharc alatt. 1849 nyarán ezredesként, egy önálló hadtest parancsnokaként tette le a fegyvert. 1848–49-es tevékenységéből, fennmaradt levelezéséből kiolvasható Görgei iránti tisztelete és megbecsülése. A szabadságharc során, majd annak befejezésekor is felettese példáját követte. Erről a legközvetlenebb bizonyítékot Kővári László – korabeli szemtanú, a kormányzat által az erdélyi hadsereg mellé rendelt történeti jegyző – *Erdély története 1848–49-ben* című munkájában találjuk. A zsigódi fegyverletételt megelőző haditanács alkalmával, amikor a Görgei által már orosz fogságból írt – és a megadásra felszólító – üzenetről is tárgyaltak, Kazinczy – Kővári szavai szerint – „előadta Görgei levelét, elé a képzelt reményeket s kimondá, hogy ő, miként mestere, Görgei, a fegyvert letenni elhatározta”.

Más, korabeli leírásban nem szerepel ilyen direkt megfogalmazásban Kazinczy Görgeihez való viszonya, de maga Kazinczy – az aradi hadbírótság előtt tett vallomásaiban – így indokolta a honvédsereg melletti, végsőkig kitartó szerepvállalását: a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadása után „Görgey főparancsnok megmaradt állásában, én sem tehettem mást”, valamint: „mihelyt Görgey fegyverletételéről megbizonyosodtam, nyomban követtem példáját”. Itt, nyilván védekezésésként, arra utal, hogy csak a katonai alárendeltség köteléke tartotta a hadseregben, ám mégiscsak Görgeivel példálózik, holott a szabadságharc során általában nem közvetlenül alatta szolgált. Úgy tűnik, a tábornok valamifajta igazodási pont, példakép volt számára. A fegyverletételt közlő, Grotenhjem orosz cári tábornoknak írt levelében (Zsigó, 1849. augusztus 25.) Kazinczy így fogalmazott: „magam és csapataim számára sem többet, sem kevesebbet nem

kérek, mint amit Görgey Artúr tábornoknak és fővezérnek megadtak”.

De ki volt és honnan jött ez a szélesebb közvélemény számára máig ismeretlen katonatiszt, és hogy került kapcsolatba Görgeivel? Kazinczy Lajos 1820. október 20-án Széphalmon született, a kor ismert és elismert írója, a nyelvújító Kazinczy Ferenc (1759–1831) és – az irodalomtörténetből Török Sophieként ismert – gróf Török Zsófia (1780–1842) legkisebb gyermekeként. A nagy hagyományokkal rendelkező, református felvidéki nemesi család ekkorra már elszegényedett, és a Kazinczy-szülőknek igen nehezen sikerült előteremteniük hét gyermekük neveltetésének költségeit. Kazinczy Ferenc gyermekei közül a legmagasabbra a legkisebb fiú, Kazinczy Lajos emelkedett.

Bár Kazinczy Ferenc magas kort ért meg, de az 1848-as forradalmi átalakulást már nem láthatta. Családjának tagjai, gyermekei és unokatestvérei azonban résztvevői voltak az eseményeknek.

Kazinczy Ferenc unokatestvérei, Kazinczy András (1803–1875) és Gábor (1818–1864) a megyei, illetve az országos közéletben vettek részt. Kazinczy András ekkor első alispáni tisztséget viselt Zemplén megyében. 1848 decemberében, gróf Franz von Schlik altábornagy észak-magyarországi betörése idején, Boronkay Albert kormánybiztos távollétében összehívta a megyei bizotmányt, ahol Schlik Zemplén megyéhez és Sátoraljaujhely városához intézett kiáltványáról is tárgyalásokat folytattak. A bizotmány elhalasztotta a döntést az ügyben; Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú országos biztos pedig a tanácskozás hírére Kazinczy Andrást rögtön felfüggesztette tisztségéből. Hosszas vizsgálat után 1849 elején az Országos Honvédelmi Bizotmány ugyan felmentette és visszahelyezte az alispáni székbe, de ő a történetek után lemondott.

Kazinczy Gábor író az 1847–1848-as utolsó rendi országgyűlésen Zemplén megyei követként vett részt. 1848–1849-ben szintén országgyűlési képviselővé választották. Kossuth ellenzékéhez tartozott; a békepárt képviselője volt.

Kazinczy Sándor (1800–1861) – Kazinczy Ferenc unokaöccse – korábban császári-királyi katonatiszt volt. Tizenöt évig az 5. (Schneller) könnyűlovas ezredben szolgált, és 1836-ban mint főhadnagy lépett ki a szolgálatból. 1848 nyarán Bihar vármegye mozgósított nemzetőrzászlóaljának századosa lett. Több-ször folyamodott honvédtiszti állásért a Hadügyminisztériumhoz. Végül 1849 tavaszán alszázados, majd

Diószegi Sándor (1832–1897) napszámos

később főszázadossá nevezték ki a 12. (Nádor) huszárezred tartalék századánál.

Kazinczy Ferenc fiai közül a legidősebb, Emil (1811–1890) 1832 és 1859 között közel húsz évet szolgált a császári-királyi hadseregben, előbb az 58. (István főherceg) sorgyalogezred, majd a 12. (Nádor) huszárezred állományában. Címzetes őrnagyként vonult nyugállományba. 1848-ban ezredét nem rendelték haza, így nem a magyar szabadságharc oldalán, hanem császári oldalon szolgált, de a magyarországi harcokban nem vett részt.

Kazinczy Antonin (1813–1879) 1848–49-es tevékenységéről annyit tudunk, hogy egy szabad lovas csapat – Borsod és Abaúj megyében történő – megalakítását kezdeményezte; e tárgyban kérelmet adott be az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Ezt Kossuth Lajos 1849 februárjában támogatólag továbbította Szemere kormánybiztosnak, de a terv megvalósulásáról nincs tudomásunk.

Kazinczy Bálint (1818–1873) tanulmányai után mint jogvégzett nemesember Zemplén vármegye gálszécsi járásának esküdtje volt. 1848 júniusában beállt a Kassán alakuló 9. honvédszászlóaljhoz; itt hamarosan őrmester lett. Részt vett a szerb felkelők elleni harcokban a Délvidéken. Ottani élményeit *A fehértemplomi ütközetek* című írásában dolgozta fel, amely a Vahot Imre és Gánóczy Flóris által szerkesztett *Honvédek* könyvében jelent meg, 1861-ben.

Még 1848. augusztus 2-án tiszti kinevezését kérte a Nemzetőrségi Haditanácstól. Októberben nyerte el a tiszti rangot; hadnagy lett a Kassán alakuló 20. honvédszászlóaljnál. Decembertől a felső-tiszai, később I. hadtest kötelékében szolgált alakulatával, ahol 1849 januárjában főhadnaggyá léptették elő. Zászlóalja márciustól az Északkelet-Magyarországon tevékenykedő 19. hadosztály kötelékébe került. 1849 nyarán a testvére, Lajos által szervezett Kazinczy-hadosztályban szolgált, ahol századosi kinevezést nyert. Testvérevel együtt Zsibónál tette le a fegyvert augusztus 25-én.

Kazinczy Lajos széphalmi, sárospataki, majd sátoraljaújhelyi tanulmányok után, 15 évesen, a sárospataki református kollégium főgondnoka, gróf Teleki József (1790–1855) segítségével került a tullni utásziskolába. Teleki 1830-tól az Akadémia első elnöke volt, és minden bizonnyal a szintén ebben az évben az Akadémia tagjává választott Kazinczy Ferenc iránti tiszteletből vállalta legkisebb gyermeke taníttatását. Lajos tehát 1835 és 1839 között hadapródként Tullnban tanult, ahol Teleki gróf fizette taníttatása költségeit.

Ezekben az években végzett Tullnban a szabadságharc honvédseregének számos későbbi vezetője – 1836-ban Görgei Artúr is, így már ekkor megismerték egymást.

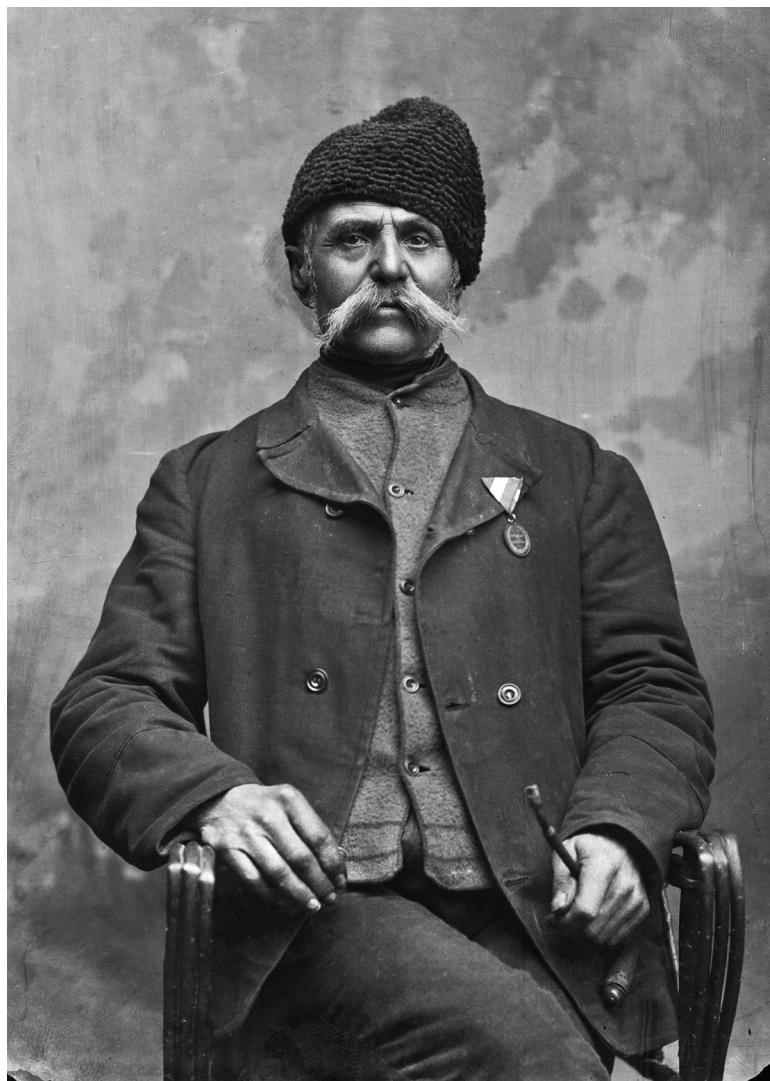
Kazinczy Lajos jó eredménnyel végezte el az utásziskolát. Utolsó minősítése szerint „a tanfolyamot meglehetősen sikeresen fejezte be, jó a végrehajtásban, felszerelésben és gazdaságban, szolgálatban használható”. Ezután a 9. (Miklós) huszárezredben folytatta katonai szolgálatát.

Kazinczyt hosszú várakozás után, 1841 őszén léptették elő alhadnaggyá. Édesanyjához írt, 1840–41-es keltezésű leveleiben részletesen beszámolt akkori életviteléről, a hadnagyi kinevezés utáni vágyakozásáról. Szembetűnő, hogy Kazinczy Lajos igen becsvágyó, törekvő kadét volt. Fontos volt neki a tisztársak elismerése, illetve az, hogy a társaság középpontja lehessen. Fiatalember lévén kedvelte a szórakozást, a bálkat és a hölgytársaságot. Jó táncos volt, társai szerették vidámságáért, és a szolgálatban is megbízható volt. Fenti tevékenységei, a társasági életben való aktív részvétele miatt ugyanakkor állandó pénzhiányban szenvedett, és úgy tűnik, nem állt távol tőle a szerencsejáték, a fogadás és a lottó kipróbálása sem. Vele ellentétben Görgeit elkerülték a szerencsejátékos szenvedélyek.

Kazinczy több mint tizenegy évi szolgálat után lépett ki a hadseregből, főhadnagyi előléptetése után nem sokkal, amikor egy hadosztályparancsnok mellett szolgált segédtsztként. Felmerül a kérdés: mi állhatott döntésének hátterében?

Tudjuk: krónikus pénztelensége, adósságai már ifjú kadét és tiszt korában is gondot okoztak neki. Mivel a későbbi időszakból nem ismerjük pontos anyagi körülményeit, korábbi életviteléből következtetve csak feltételezhetjük, hogy ez később is így volt. A tiszti rangról való lemondásért ugyanis pénz kaphatott a kilépő, amit a rangban mögötte álló és előléptetésre váró tisztárs fizetett meg. Ez az eljárás a korban teljesen megszokott dolog volt. Így a kilépett tiszt adott esetben rendezni tudta korábban felhalmozott adósságait is.

Amikor 1848 májusában Kazinczy jelentkezett az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál tiszti alkalmazást kérve, és beadványa kedvező fogadtatásra talált, mind Mészáros Lázár hadügyminiszter, mind István nádor utánajárt korábbi császári-királyi tiszti múltjának. Miután 1845. évi huszártiszti jellemzésében nem volt kivetni való, korábbi parancsnokait is megkérdezték. Gróf Wrba altábornagy, aki mellett Kazinczy segédtsztként volt, Mészáros Lázárnak írt válaszában így fogalmazott: „A császári-királyi had-

Ismeretlen honvéd

seregből való kilépésének okai házassági szándéka és zilált anyagi körülményei voltak.” Deym ezredes, a 9. huszárezred parancsnoka pedig ezt írta: „Kazinczy Lajos egykori főhadnagy az ezredben kitűnően szolgált, és mind különös jártasságán keresztül, mind ügybuzgalmával magas felettesei elégedettségét 1846. augusztusig elnyerte, de abban az időben ez a tiszt egy szenvedélyes szerelem miatt Bécsben olyannyira esztét vesztette, hogy nagy adósságba verte magát, pontosabban nem megbocsátható módon járt el: azért, hogy pénzhez jusson, egyet az általa aláírt és saját maga által kiállított váltók közül egy bajtársa – mint kezes – nevével hamisan látott el, ezért az a kezeséget megtagadta. Miután ez az ügy tudomásomra jutott, habár panaszt nem emeltek, Kazinczyt tiszti jellege megtartása nélkül kiléptettem.”

A két egyértelmű válasz alapján megállapíthatjuk, hogy Kazinczy kilépése a szolgálatból nem előre eltervezett volt, és egy sajnálatos hamisítási ügy kö-

vetkezményeként került rá sor. Az ifjú tiszt szerelmi ügyeiről meglehetősen keveset tudunk. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Bécsből való távozása után nem lett házasság a dologból, és Kazinczy élete végéig nőtlen maradt.

A császári-királyi hadseregből való kilépések okai között – ahogy Görgeinél is – több tényező játszott szerepet: kevés fizetés, lassú előmenetel, házassági kaució kötelezettsége, politikai nézetek. Kazinczynál, aki szolgálata során komoly állást ért el, újabb tiszti rendfokozatot kapott, más ok játszott közre: egy meggondolatlan lépés kettétörte karrierjét.

Visszavonultságából az 1848-as forradalom győzelme, Magyarország polgári átalakulása mozdította ki. Azonnal használni akart hazájának, és szolgálatait abban ajánlotta fel, amihez a legjobban értett: az újonnan születő honvédhadsereg tagja lett. Eddigi katonai tapasztalatai, az utásziskolán szerzett tudása ekkor busásan fizettek. Az új, forradalmi hadsereg két kézzel kapott a komoly, szakképzett tisztek után. A sorstól visszanyerte, amit elveszített, folytathatta katonai karrierjét, és többé nem ingott meg. Bármit bíztak rá, ő elvégezte.

Egykori iskolatársához és példaképéhez, Görgeihez hasonlóan végigszolgált a szabadságharcot. Mindig ott igyekezett megfelelni, ahová helyezték. Megalkuvást nem tűrve szolgált az ügyet, tette, amit legjobb belátása szerint tennie kellett. Volt az új hadsereg műszaki csapatait megszervező tiszt, beosztott dandárparancsnok, egy huszárezred parancsnoka, majd szuronyrohamot vezető hadosztályparancsnok, végül önálló hadseregszervező és seregvezér.

A szabadságharc megindulása már a harctéren taláta, ott volt az újonnan született honvédsereg első komolyabb megmérettetésénél, a pákozdi csatában. Ezután betegsége miatt Pestre ment, és csak felgyógyulása után, október második felében tért vissza a parndorfi táborba. Itt valószínűleg már utászfeladatokat is ellátott. Görgei visszaemlékezéseiben ugyanis megemlíti: egy honvéd százados egy rögtönzött utászkülönítménnyel jelentkezett nála azért, hogy a Lajta szétrombolt hídjait helyreállítsa. Ez a tiszt feltételezhetően Kazinczy Lajos volt. Görgei ettől kezdve megbízott benne. Amikor november elején Görgei javasolta Kosuthnak egy utászzászlóalj felállítását, az őrnagyot ő nevezhette ki, s ő egykori iskolatársát választotta.

Kazinczy megbízást kapott egy utászzászlóalj felállítására, amelyet négy századdal Pozsonyban meg

is szervezett. Ezután Győrben ugyancsak szervezett egy négy századból álló utászzászlóaljat. November 27-én az Országos Honvédelmi Bizottmány őrnaggyá léptette elő. Kazinczy az utászcsoportok szervezése során tervezeteket is készített, amelyek azonban sajnos elvesztek.

Kazinczy Lajos egyik unokaöccse, aki nagyapjához hasonlóan a Ferenc nevet viselte, és a mártír egyik testvérének, Kazinczy Bálint egykori honvédszázadosnak a fia volt, 1891-ben levélben ke-reste fel Görgei Artúrt, majd az ő tanácsára Klapka Györgynek is írt. Kérése az volt, hogy az egykori tábornokok tájékoztassák őt Kazinczy Lajos szabadságharc alatt végzett szolgálatáról és magatartásáról, jellemezzék korábbi küzdőtársukat. Mind Görgei, mind Klapka tisztességgel válaszoltak az érdeklődőnek. Kazinczy halálának és eltemetésének körülményeiről egyikük sem rendelkezett információkkal, de mindketten meleg szívvel emlékeztek meg róla. Görgei már a hadapródiskolából ismerte. „Boldogult nagybátyját Tullnban mindnyájan szerettük mint komoly törekvésű iskolatársat és derék jó pajtást. Én 1836-ban ősszel léptem ki ezen intézetből. Ő pedig egy vagy két (lehet, hogy három) évvel később. Ezen körülményre már nem emlékszem tisztán. Tizenkét és fél év múlva ismét találkoztunk, mikor az én hadtestem a Klapkáéval egyesült...” – írta levélben (érdekes, hogy 1848 őszére nem emlékezett), majd így folytatta: „...ismét találkoztam nagybátyjával Gyöngyös táján (márczius vége felé), s azon túl együtt vettünk részt azon a hadjáratban, mely a horti csatával kezdődvén Buda vár ostromával érte végét. Bold[ogult] nagybátyja magas katonai rangja, melyet ő – tudtommal – protectio nélkül nyert el, minden kétségen felül bizonyít kiváló vezéri tehetséggel megáldott vitéz katona volta mellett.”

Görgei az április 19-i nagysallói ütközetben nyújtott teljesítményéért Kazinczy alezredest, az I. hadtest hadosztályparancsnokát a katonai érdemrend III. osztályával tüntette ki. Május második felében, amikor egy megbízható embert keresett a Csallóközben állomásozó Kosztolányi-hadosztály élére, Kazinczyt bízta meg a feladattal. Ezt a beosztást azonban mindössze két hétig töltötte be. A hadosztály fennmaradt parancskönyvéből tudható, hogy nagy szorgalommal látott feladatához. Megváltoztatta a csapatok felállítását, megszilárdította a fegyelmet, javított a gazdálkodás szervezettségén.

Május 29-én Görgei Kossuth Lajoshoz írt levelében Dembinski hadseregarancsnoki lemondása után, több más parancsnoki kinevezés mellett Kazinczy javasolta az északkelet-magyarországi önálló hadosztály élére – úgy vélte, így a felső vidék biztosítása jó kezekben lesz. A kinevezésekre saját hatáskörben intézkedett.

Kazinczy hadosztályparancsnoki megbízatása idején végig tájékoztatta Görgeit tevékenységéről, még akkor is, amikor nem volt köztük közvetlen függelmi viszony. Levelezésük kevés darabja ismert: Kazinczy négy jelentése a Csallóközből, június 2-i kinevezése az Ung-Bereg-Máramarosi-hadosztály élére, majd Kazinczy Munkácsról és Ungvárról írt jelentései Görgeihez.

A hadügyminiszternek két levelet is írt Beregre történt megérkezésekor, június közepén. Ezekben csapatai erősítését kérte, mert enélkül nem látta biztosítottak a nemzetiségek lakta vidék hosszú határvonalának védelmét. Felhívta a figyelmet a Munkács környéki hadianyag- és vasgyárak fontosságára, és az volt a véleménye, hogy a terület védelmére egy egész hadtestet kellene felállítani. „Adjon nekem miniszter úr anyagot, és én megtartom ezt a stratégiai szempontból és az ország boldogulása számára fontos pozíciót.” A katonák demoralizáltságára hivatkozva (ekkor már mindennaposak voltak a szökések), az itt állomásozó és itt is toborzott zászlóaljok, a 20., 21., 105. és 106. leváltását indítványozta. Kérte, erősítsék meg lovasságát, amely jelenleg mindössze egy századból áll. Ami a tüzéséget illeti, erre vonatkozóan intézkedett a munkácsi hadsértárban már félkész ágyúk felszereléséről és a fegyvergyár működtetéséről ágyúöntés céljára is. „Itt rendkívüli kincsek vannak, amelyeket meg kell védeni. Személyemben mindent megteszek, ami a kötelességem” – jelentette felettesének.

Mivel Kazinczy eredetileg egy gyaloghadosztály szervezésére kapott megbízást, meglehetősen különös, hogy mintegy másfél hónap alatt a rendelkezésére álló csapatokat egy hadtestté szervezte át. Miután egyebekben Kazinczy végig a felettesei által megszabott utasítások szerint járt el, lehetséges, hogy Görgeitől kapott engedélyt erre, csak ezt a levelet nem ismerjük.

Görgeihez címzett utolsó ismert leveleit július 27-én, 30-án és augusztus 1-jén írta. Kazinczy várta az érkező Görgei parancsát, hogy csapataik egye-

süljenek. Az orosz csapatmozdulatok miatt ez nem valósulhatott meg. Ekkori levelezésük többsége nem ismert. Görgei Artúr öccse, Görgey István későbbi művében úgy emlékezett, hogy végül a Bemmel való egyesülést tanácsolták neki.

Kazinczy utolsó beosztása az életébe került. Az újonnan megteremtett honvédsereg által többször legyőzött császári ármádia bosszúja azokat sújtotta, akiket elérte. Kazinczyt elérte, mert ő nem menekült. Nem egy aradi mártírtársához hasonlóan, valószínűleg ő sem tudta elképzelni, hogy kivégzik. Apjához hasonlóan bíróság elé állt, de rajta beteljesedett az, amit nem egy felmenője elkerült: ő már nem kapott kegyelmet. Egy nappal a „politikai bűncselekmények” miatt elrendelt kivégzések felfüggesztését elrendelő osztrák minisztertanácsi határozat megszületése előtt, 1849. október 25-én, Aradon agyonlőtték.

Összességében elmondható, hogy Görgei Artúr és Kazinczy Lajos hasonló pályát futottak be mind 1848 előtt, mind 1848–49-ben. Mindketten a tullni hadapródiskolában tanultak, azután huszártisztként szolgáltak, később kiléptek a császári-királyi hadseregből, majd 1848-ban szolgálatot vállaltak a honvédseregben. Itt a szabadságharc végéig kitarítottak, és mindketten magas pozíciót értek el. Kazinczy – másokhoz hasonlóan – valószínűleg felnézett Görgeire, példaképének tartotta. Mindketten bátor katonák voltak és szilárd fegyelmet követeltek meg; az „ügy” szolgálata volt az elsődleges számukra. Kazinczy, ahol parancsnokként megjelent, rendet teremtett. Egyikük sem félt a katonai rögtönbíráskodás alkalmazásától. Eötvös Tamás (1800–1867) Ung-Bereg megyei kormánybiztos, aki bejárta Kazinczy táborát, és elégedett volt a látottakkal, így jellemezte az ezredest: „Kazinczy sok teremtő lélekkel bír, úgy látom, [a]mennyire megítélhetem katonai tapintattal, eddig igaz hazafinak esmerem, s mint katonához illik, a magyar kormány parancsát teljesíteni egyedüli feladata.” Ugyanakkor intézkedéseivel „nagyon emlékezteti a polgárokat a katonai diktatúrára”, ezért kérte a kormányzót, Kazinczyt tiltsák el a polgári ügyekbe történő beavatkozástól.

Mindketten végig és megbízhatóan szolgálták a forradalmi kormányzatot és a szabadságharc hadseregét. Az már a végzet szeszélye, hogy a szabadságharc végén sorsuk merőben másként alakult. Görgei száműzetésbe vonult, Kazinczy pedig 29 évesen mártírhalt Aradon.

BOTH BALÁZS

A 259-es határjel

*Mikor az örvénylő porhó alól
előzuhan egy ferde házsor,
zúg a szél győzelmi kürtjele
az ismeretlen tájból,
tűzrevaló, csenevész ágak
– kottavonalak, fehér lapra –,
a külvilágtól sáncolt várost
a torony zúgása tartja,
mert végül is legyőzetett,
mint minden hátba támadott,
a törhető üveglap-égen
sápadt gránátalma vacog,
ködbe tartanak ők is, mennek
a recésre fagyott sárban –
Jön a szénsötét bácskai éj.
És győz a szilárdságtan.*

Vércseszárnyé a pillanat

*Itt eső után az út
repedt teknője ásít.
A tarló sárga káprázat,
hullámzik Csikériáig.*

*Reggelre a tengeri tábla
hátizsákokat fial.
Felizzik a kunsági por,
ezüst drótjaival.*

*Vércseszárnyé a pillanat,
sárszagú meleg a csend.
Torony fokán, ha rád talál,
megsejtheted Istent.*

Both Balázs 2017. január 22-én, a Magyar Kultúra Napján az Érd Megyei Jogú Város és a Magyar Írószövetség által alapított Bella István-díjban részesült. Szerzőnknek szívből gratulálunk!

2013. december 7.

*Még egyszer a képeket, az ablak lezárt négyszögét,
mielőtt a kapun túl társnak szegődik a sötét,
a hangtalan sikló retesz mögött csillaglámpást a bokron,
bruegheli díszlet: ködbe dermedt tornyaival Sopron –
Ezt látta még, hogy elindult. Egy hang se szólt rá: várj még,
négy utca neked kontinens, ha nem kísér, csak az árnyék.*

*Ha nem kísér csak az árnyék, egyedül vagy, mint a gondolat.
A falakra elemlámpa fest sárga-fehér pontokat.
Négy utca lehet egy földrész, és a tachycard órák:
lángba mártott éjszaka, örökkévalóság.
Aztán az utak: macskakő, erdősáv, külvárosi szerpentin –
A kéz sapkát húz, egy hang se szól: ha elmész, nem marad senkim.*

*Ha elmész, nem marad senkim. Időd fogytán, hogy átjuss,
a tizenhárom szám tükrében feldereng Pilátus,
balra nézel: kerítés, árok. Jobbra pillantasz: téglasorfal.
A remény vízere elszivárog, éjfél mínusz négy fokkal.
Ha latra kerül a veszteség, ha veszélyt nem sejtve, legyint a kéz,
ha fényesedik az ég feléd: a halál álom-nehéz.*

*A halál álom-nehéz. A vesztőhely most fog kihűlni.
Vaku villan a téli kertben, új kép merevül ki.
Hang lebeg, az erdőt látta még egyszer, a fákat –
Képsor állít mementót kő-merev sikolyának.
Nyitott sír előtt állunk. Négy nap múlva karácsony.
Éjszaka volt, december hét, kétezer-tizenhárom.*

Japán bagatellek

*Jelenés vagy, mint
hold fénye a friss havon.
Téli káprázat.*

*Versből csatolok
nyakadra gyöngysort. Ragyogj,
századokon át.*

*Pilláid szirmok.
Boríts el illatoddal,
cseresznyevirág.*

HORVÁTH (EÖ) TAMÁS
Így veszünk el mindnyájan

Négy nap is beletelt, mire Sextus előkerült. Fáradt volt, piszkos, elhanyagolt. Látszott: napok óta nem evett. Mint akit valamely szörnyű csapás ért, s képtelen túllépni rajta.

Összerezent, mikor ráköszöntünk. Azt hitte, érte jöttünk, s nem hozzá.

„Bocsássatok meg. Azt hittem, a lictorok.”

Nemigen értettük. Művelt, kellemes modorú fiatalember volt. Olyan, aki szívesen időzik az élet napos oldalán. S közben mindig megérzi pontosan, hol a határ, mit nem léphet át.

Fürdőbe cipeltük, kocsmába. Feltűnően szabódott, s mi nem bírtuk ezt felfogni. Azelőtt együtt voltunk sülve-főve. S ha nem is lubickoltunk a jóban, egy-két mártózás, csobbanás azért jólesett. „Megtalálnak ügyis”, hajtogatta.

A Városban tombolt a késő tavasz. A zord, hűvös tél viszonylag hamar elvonult. Úgy lehet, túlságosan is korán. S minket, ifjakat nem igazán zavart, hogy a földek hetek óta nem láttak esőt. Édes, fűszeres illatok keringtek a levegőben. Kissé túlságosan is édesek, fűszeresek. A bujaság, az émelygés határán. A haruspexek forró, kíméletlen nyarat jövendőltek a madarak röptéből, kivégzett bűnözők emésztőrendszeréből.

„Mille Quindecimus konzul lakomájára voltam hivatalos, kezdte a történetét. Ismertem őt futólag, bírtam is felé egy ajánlással. Valamikor, nem is régen, foglalkoztatott az ötlet, hogy a kliensei közé tartozzam. Ilyenkor nincs olyan, hogy valaki túl sokat fogyaszt. A bor azért van, hogy vedeljék, az étek, hogy kiokádják. Nem akartam ott, a nagy nyilvánosság előtt könnyíteni magamon, bár a többség így tett.

Éppen szabadultam gyomromnak feleslegétől odakint, amikor éreztem, hogy valaki teljes erőből az ülepembe markol. Amúgy sem kedvelem az efféle közeledést. De most, hogy hányás közben zavartak meg, otromba, aljas sértésnek vettem. Fel sem mértem jószerével: fordulásból ütöttem. A konzult terítettem le.

Ő is erősem felöntött már a garatra. Azt hebegte-vartyogta, hogy félreértés az egész. És hogy semmiképp sem lesz hálátlan, ha készségesnek mutatkozom.

Ám annyira felhergeltem magamat (és ittam is jócskán), hogy semmiképp sem voltam hajlandó kőtelnek állni. Cifra, válogatott gorombaságokat vágtam a fejéhez.

Amaz sem bírta türtőztetni magát. (Önuralmának maradékát is kimosta belőle a borital.) Azt ordibálta, hogy keservesen megfizetek. Lennék még jó fiú, de akkor késő lesz már. Nagyon késő...”

A május lassanként kora nyárba hajlott. A friss szelemekről ilyenkor kezd lepattogni a zománc. Ilyenkor döbbenünk rá, hogy ugyanahhoz a csípőhöz, bokához, kebelhez kettő, három, akárhány név is rendelhető. A lakomákon ugyanazok az ízek cserélődnek tetszés szerint. Úgyszólván csak ganét és vizeletet nem kóstoltunk még. Habár... Fürdőben, amfiteátrumban, nyilvánosházban. A telet vártuk. Hogy jó majd fagygyal, vacogtató széllel, s Rómában derékig ér a hó.

„Kialussza magát, és elfelejti az egészet.”

„Csak hiszed. Vigintimus esete nincs meg?”

Megvolt. Úgy fél évnek előtte tőle eredt a híresztelés: Mille Quindecimus kenőpénzt fogadott el. (Máskülönben: ki nem?) Egy hét sem telt bele, nála termettek a lictorok. Arra sem hagytak neki időt, hogy orvosáért üzenjen. Ők maguk vágták át a csuklóján az eret. A falat is lerágta kínjában, míg elvérzett. Amúgy izgága, kötekedő alaknak ismertük. És az értesülései sem mindig állták meg a helyüket.

„Akkor kérj tőle elnézést. Félreértés az egész. Jócskán kiütötted magadat, és nem bírtad azonosítani, kinek zavarasz be egyet. És hát, hogy továbbra is készséggel állsz a rendelkezésére.”

„Mi a bajod?”

„Ezt a tiszteletkört meg kell futni. Ne hidd, hogy megúszhatod elégtétel nélkül. Fel kell kínálnod neki valamit cserébe a bántatlanságodért.”

„De én nem vagyok homokos! Elhányom magamat, ha egy másik férfi a vállamra, a derekamra vagy a valagamra rakja a tenyerét.”

Magunk sem láttunk egészen tisztán ebben a kérdésben. Valahogyan elfogadhatónak tűnt számunkra, ha két férfi... Vagy két nő... Egyszer ki lehet próbálni mindent. A kisebbségek persze háborogtak. A zsidók leginkább. Meg a többi ilyen-olyan szekta. De hát nekik is illik tudomásul venni: befogadó társadalom vagyunk.

„Ez esetben nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy mégiscsak végre kell hajtani. Ha nincs megfelelő orvosod, tudunk neked szerezni egyet. Gyakor-

latilag fájdalommentesen végzi el. Beülsz a forró fürdőbe, összehozunk neked egy rohadt nagy lakomat. Étel, ital, lányok. Amit csak akarsz. A költségek miatt ne fájjon a fejed. Észre sem veszed, és már odaát vagy.”

„Nem fogjátok fel, ti tompaagyúak, hogy nem szeretnék meghalni?” Kiabált szinte. „Nem kell az átszédülés az Alvilágba nagy eszem-izsom és a fuvo-lás lányok cicázása közepette. Ha vén volnék, roska-tag, talán másképp állnék az egészhez, de fiatal va-gyok, és jogom van jobb sorsot óhajtani.”

Nyüzsgött, hullámzott körülöttünk a tiritarka nép-ség. Vörös hajú, kék szemű óriások, húsos, lapított orruak, húzott szeműek mind azon lihegték, hogy a Város, az Urbs gyermekeként jegyezze őket. És mi, tősgyökeres latiumiak, ha megkukultunk, sem tud-tuk pontosan összerakni, kinek-minek a fiai volnánk.

„Van egy áthidaló megoldás, de az nagyon nem fog tetszeni neked. Eltűnni innét. Felszívódni, mint-ha soha nem is lettél volna. Nem csomagolsz, úgy-szólván semmit sem viszel magaddal azon kívül, amit viselsz. Pénzt is csak annyit, hogy éhen ne vesz-szél. Keresel egy minél távolabbi provinciát, ahol értenek még valamennyire latinul. Vagy görögül. És nem nyafogsz, ha sem fürdőt, sem színházat nem lelsz új lakóhelyeden.”

„Látom, nem fogtátok fel egészen. Szörnyeteg ez a Város. Húsunkat zabálja, vérünket vedeli. A gyö-nyör, amivel kecsgetet, szertefoszlik pillanatok alatt. Vagy meg sem érkezik. A káprázatért, üres ígérete-kért törjük össze magunkat. És mégis: belepusztul-nánk, ha arra ébrednénk egy napon: nem lesz több belőle. Akár az ital vagy a kockajáték. Tudjuk, hogy egyszer nyomorultul fogjuk végezni miatta. Ám ar-ról, hogy végleg megválnunk tőle, hallani sem aka-runk.

Próbáltatok már huzamosabb időre leszakadni a Városról? Nagyjából négy-öt napig tart ki a romlat-lan vidéki élet legendája. Aztán mintha viszketni kezdene. Nem a honvágy. Tudjuk: a sóvárgás, ami piszkál minket: szennyes, szaga van. És hogy ment-hetetlenül elpatkolunk miatta. Azt hiszem, nincs szá-munkra menekvés.”

Nem, nem az ilyen-olyan népek beözönlése volt a leg-súlyosabb gond, hanem az, hogy senki sem tudta, mit várunk magunktól valójában. Mi több: foglalkozni sem nagyon kívántunk az efféle kellemetlen kérdé-sekkel.

Persze, sokakat nyugtalanított, hogy mindenféle ferde szemű, barna bőrű, szőke és veres hajú embe-rek talpálnak a Via Appián.

Valójában mindenütt jelen voltak. Ott ültek a sze-nátusban, irányították a hadsereget, és a legkelen-dőbb áruk forgalmát ők bonyolították.

Némelyek számára ez kifejezetten bájosnak tűnt. A kavargás. A sokszínűség. A nőknek különösen. Mind szőke, kékszemű vagy épp sötétbőrűt igyeke-zett fogni magának.

Azok persze értették is, nem is e fene nagy érdek-lődést. A bizonytalanságot érzékelhették leginkább. És hogy jó darabig lehet még háborítatlanul lavíroz-ni. Ki nem mondta senki, de mindnyájan ugyanazt gondoltuk: az idő nekik dolgozik.

Máskülönben bőség mindenfelé. Északról a prém és a borostyánkő, keletről a fűszer s délről az arany. Persze: csurrant-cseppent a provinciáknak, oppidu-moknak is. De a kövérje itt, a Birodalom szívében cserélt gazdát.

A Városnak illett volna boldognak lennie.

Nem hagyott minket cserben a valóságérzékünk, ez biztos. Egyszerűen nem volt kedvünk foglalkozni vele. Tisztában voltunk azzal, hogy ha csak egy napi járásra eltávolodunk a Várostól, elpusztulunk, mivel az már barbár vidék.

Amúgy mindenki, aki számított, vásárolt magá-nak kis nyaralót, tusculanumot vidéken. És persze egyik ámulatból a másikba estek, hogy jó, itt is em-berek élnek. Rómaiak, akárcsak ők, habár helyel-közzel furcsán ejtik a szavakat. Van egy jókora ak-centusuk, no. De ez is annyira cuki!

Nem fért a fejükbe, hogyan élhetnek ezek la-komák, rendszeres cirkuszi játékok nélkül. Persze, a poéták édig magasztalják egyszerűségüket, tiszta erkölcsüket, de máskülönben ezt senki nem vette komolyan.

Mint ahogyan áldó vagy épp büntető isteneink-vel sem tudtunk igazán mit kezdeni. Elharsogtuk ne-vüket naponta több tucatszor, magunkra pártfogást, elleneinkre rontást óhajtván. És sejtettük: semmi sem fog történni. Állt ugyanez az egyéb halhatatlanokra is. Minden második sarkon egy-egy templom, szentély vagy csak a tiszteletükre emelt szobor.

Akár az egészen kicsiny gyermekek: sem tegnap, sem holnap nem ért fel az eszméletünkig.

Egyébiránt nem létezett eset, amely titokban ma-radhatott volna. Mindenki tudta, kit, milyen ügyben, mekkora összeggel vesztegettek meg. Ki kinek a fe-

leségével, fiával, rabszolgájával szűri össze a levelet, mely alkalommal, kinek a társaságában tette magát tökéletesen lehetetlenné. Mindezt anélkül, hogy bármiféle álláspontra helyezkedtünk volna. Nem komisszágból. Hanem azért, mert el nem bírtuk képzelni, hogy vannak helyes és téves utak.

S aki régmúlt idők nagyságát lobogtatta, azt körberöhögték egyszerűen. „Mégis, mit akar ez az öskövület? Hát nem veszi észre, hogy lemaradt menthetetlenül?”

Az idegenek, a betelepülők pedig egyre inkább természetesnek vették, hogy őket sem kötik a szabályok. Törzsüktől, fajtájuktól eltávolodtak már, de a beolvadás nem mindig sikeredett egészen. Olykor még a rómaiaknál is rómaiabbak igyekeztek lenni. Pontatlan beszédüket, hivalkodó öltözködésüket majmolta boldog-boldogtalan. Nem is számított igazán, akinek ismeretségi körében nem fordult elő egy perzsa, teuton avagy núbiai.

Mind a tudatában voltunk: ez a történet csak rosszul végződhet. Előbb vagy utóbb, de belakják hazánkat. Kitérnak minket hivatalainkból, otthonainkból. Birodalmibb lesznek a birodalmiaknál, és mi, bennszülöttek leshetünk csak, futhatunk a szekér után.

Késő tavasz volt. Avagy kora nyár. Mézes-fűszeres illatok úsztak a levegőben. Az motoszkált bennünk: túl szép ez nekünk. Túl édes.

Negyed- vagy ötödnapra kapta kézhez Sextus Mille Quindecimus levelét.

„Nagyra becsült ifjú barátom!

Mire ezen írást olvasod, az én otthonom már az Árnyak Birodalma lesz. Egészen megbízható forrásból értesültem, hogy ma alkonyattájt keresnek fel a halálos ítélettel. Mit vétettem: fogalmam sincs, de azt hiszem: teljesen mindegy. Útjában vagyok valakinek, aki hatalmasabb nálam.

Megfordult már a fejemben, hogy nem várom be az Imperátor hivatalnokait, egyfajta önkéntes száműzetésbe vonulok. Rádöbentem: betegek vagyok e Városnak, e Birodalomnak, mint oly sokan.

Megkövetlek ama rossz emlékü este miatt. Nyilván: mértéktelenül éltem a hígítatlan borral. Amúgy nem vonzódom a fiatal fiúk iránt. Lényegében mindenféle természetellenes hajlam idegen tőlem. A tivornyák, kicsapongások is fárasztanak jobbra.

Nem vagytok romlatlanok, de talán elég erősek ahhoz, hogy hátatokat mögé hajtsátok e beteg korszakot. Látjuk, érzékeljük, mekkora a baj. De semmi re-

mény rá, hogy szóljunk, cselekedjünk. S nem azért, mert csalárdok, buják volnánk. Hanem mert igazából nem akarunk már győzni. Sem győzni, sem túlélni.

Eljátszadotam a gondolattal: szembeszállni a császári paranccsal. Nincs búcsúlakoma, forró fürdő, átélkezés a nemlétebe. Felvenni a harcot: döfjenek le, ha ők az erősebbek. Vagy legalább szemük láttára dőlni kardomba. Kevés vagyok hozzá. Puhány. Ez a szörnyű igazság.

Ne féljetelek magatok mögött hagyni e boldogtalan kort. Bárki bármit mond: minden alapítás a semmiből indul. Hét dombot, folyót bárhol találhat az emberfia. Akinek küldetése van, a pusztaságba, járhatatlan sziklafalakra is emelhet várost.

Csaló, buja, erőszakos, mohó istenségek rendezik a világ sorsát. Születnek, megalkottatnak, s létük mégis örökkéig tart. Mi jogon hajítanak alá bennünket, mulandókat a mélységes Alvilágba? Ami kultusz volt valaha, mostanra csak véres kutyakomédia, cirkuszi látványosság.

A lakomát – az utolsót – magától értetődően meg kell rendeznem. Ha másképp cselekszem, nevemnek, híremnek ártok vele. (Orvosom bármelyik percben betoppanhat.) Határozottan kérlek: maradj távol. Nem akarhatom, hogy akár Te, akár bárki a társaid közül részese legyen e szörnyű, mámorteli elmúlásnak. Új földbe vessetek, ha új termést akartok.

Neveketek is hagyjátok el. Az Új Hazában, az Új Városban úgysem lesz kire hivatkozni. Csak az a tiétek, mit vérrel-verítékkal, foggal-körömmel összekapartok. Az sem teljes bizonyossággal. Az Alapítás Esztendeje újraszámolják. Egy sorból indultok barbárokkal, rabszolgákkal.

(Összerezzenek, valahányszor léptekeket hallok a kertkapu felől. Az orvos! A lictorok! Nem, mégsem szeretnék elmenni innét! Rettenetes, siralmas hely a Hadész. Mi jogon sajátították ki maguknak az istenek az Olümposzt? Ha léteznek egyáltalán... Ugyanakkor életben maradni sincs olyan nagy kedvem.)

Nem az a hiba, hogy túl sokat kívántunk, hanem hogy túl keveset. Madár- és bélyósaink, pontifexek mire alapozzák megfellebbezhetetlen jövődöléseiket? Kik súgnak nekik? A vérszomjas, parázna és csalárd istenségek?

Ne keressetek új mítoszokat. Akinek feje fölött összeér az ég, az magától lesz mesévé, énekké. Innét kezdve teljesen mindegy, hogy szirtre, folyó völgybe vagy hadiutak találkozására épül az Új Város. Ahol valóság van, ott minden van.

Leginkább az bánt, hogy meg nem érhetem az Új Alapítást. Ha a dolgok természetes rendje szerint halnék, feltehetőleg akkor sem. Mert a Birodalomnak vége, az kétségtelen. De hogy utána semmi se következzen, olyan nincs.

És nem mindegy, ki böki le az ásót a pusztaságban: itt és most. A gyengeség mindnyájunknak ott van a tényvonalában: a tiédben, társaidéban. Meg nem szabadulsz tőle egyhamar. Úgy lehet, sohasem. Amit tehetsz, annyi csak, hogy tudomásul vedd jelenvalóságát életedben. Ám a fő helyre nem ülteted.

Azt tartják, hogy az emberfia az utolsó pillanatban olyan testi örömet él át, mint amelyet ölekezés közben. Mitől lehet, hogy mégis borzadva gondolkodok eme percekre? Miért szeretnék csak még egy napot, órát kialakni a sorstól? Boldogok, kiket készületlenül ér a vég.”

Néhány hétre rá ismét eltűnt Sextus. Ezúttal végleg.

Beszélik, fényes nappal, mindenki szeme láttára belekötött valami barbárba. Az idegen (északi, ázsiai?) jószerevével nem is tudta mire vélni a hirtelen indulatot. Mi több: egy fejjel magasabb lehetett társunknál. (Ha Sextus volt egyáltalán.) Kezdetben nem vette komolyan a tolakodó ifjút, igyekezett lerázni magáról. Ám az egyre jobban elveszítette önuralmát. Nemcsak szóval, tetteleg is támadott. A barbár feltehetőleg nem látta előre, mekkorát tud ütni. Holttest persze nem került elő.

Lábra kelt olyan híresztelés is, miszerint végleg hátat fordított a haldokló Városnak, kivonult. Felszámolta minden vagyontárgyát, azon vásárolt magának birtokot valahol messze. Északon. Keleten. Nyugaton. Maga köré gyűjtötte a helybelieket, és valami közösségfélét igyekeznek összekalapálni. Ezt nyilván addig lehet játszani, amíg a hatóságnak szemet nem szúr. De mostanság gyakorlatilag minden kiesik a látóköréből.

Az utolsó időkben amúgy is kivonta magát szinte minden nyilvános eseményből. Lemondta a vacsora-

Ismeretlen honvéd

meghívásokat, került a közfürdőt, az amfiteátrumokat. Boldogabb időkben azt mondtuk volna rá: beteg, elvadult, elhagyta valahol a józan esztét.

Késő tavasz volt, vagy kora nyár talán. A kerti virágok ilyenkor hagyják el szirmukat. Ez együtt jár az illatok tobzódásával. A szárazföld belsejében megrekednek a túl édes, túl fűszeres illatok, és az embernek az jár az eszébe, hogy valami még sincs rendben evvel a tengersok gyönyörrel.

Persze, akadtak, akik látni vélték azután is. Legionáriusként, amint egy csapat újoncot képzett ki. Elszántnak tűnt és fegyelmezettnek, mintha soha nem tartozott volna az aranyifjúsághoz. Földművesként, gazdaként. Káposztát, répát, tököt cipelt kis kézi kocsiján. Kézművesként, hajósként, hivatalnokként. Ott, ahol lehetett még szedegetni a Birodalom morzsáit.

A Város igyekezett boldognak lenni.

MURÁNYI ZITA

tenger

*mi csábítja a részeg pupillahajót
másik szem tengerébe ha ott
nem fújtak neki riadót
mindjárt kétszeresen hajótörött
a háborgó és a nyugvó tengerkörök
ha egy házon fekete zászlót látok
elképzelem ugyanez a sötét fekete vászon
feszül ki a dobogáson
dülöngélve szűrődik át pitvarkamrákon
a fájdalom olyan mintha a bőröm alatt hordanék
nem egy rögtön két éjszakát
a lélek fényhordalékából
szakítanék át másnak egy lángoló istendarabkát.*

Rock Hill

*az ég torkának döntött halvány ezüstszikék
magasodtak fölénk a rock hill-i fenyvesek
a kerítésrácshoz dörgölőző pettyes őzikék
hitették el velünk az erdő mégis fegyvertelen*

*holt avar ágyazhatott meg a szarvasbőgésnek
az automatákból egyszerre fogyott ki a dobozos kóla
egy kontinenssel távolabb is szakadozott a net
az este elérhetetlennek bizonyult Európa*

*emlékszem a tó fölött a tűzijátékra
a présház fölött kigyulladt néhány petárda
a víztükörre omlott sok színes és sárga leheletnyi cérna
de az ég maradt a dörrenések fellegvára*

*mintha a szívben lángoló vérmezőket
– nekem egyre inkább ilyenek tűnt föl a honvágy –
cipelné egyre távolabb a hol szalmasárga
majd égővörösben lobogó mennyei hordágy*

*vörös kendő hullt a mozdulatlan víztömegre
amiben most már az égbolt is megtörölközött
vörös hold ömlött a fenyvesek közt csörtető őzekre
és pulzált mint egy vérrög aztán az éjszaka is eltörött.*

REISINGER ATTILA
Az utolsó vagon

Gréti, én vagyok az, Mariann, remélem, nem zavarlak. Vagy lefeküdtél már? Nem? Akkor jó! Tudom, hogy késő van, meg recseg is ez a telefon, de azért közlöm veled, hogy megjöttem az osztálytalálkozóról. Emlékszel még? Amikor legutóbb beszéltünk, megígértem, hogy felhívlak, ha hazaérek... Na, most megint itt vagyok Münchenben... Ma délután értem haza. Nem volt semmi gond, pedig kicsit féltem a hosszú úttól, hiszen Mosonmagyaróvár mégiscsak 600 kilométerre van innen... De mégsem volt annyira fárasztó, mert Linzben megálltam Aliz tántinál. Igen, mindent úgy csináltam, ahogy tanácsoltad. Az indulás előtt felhívtam a tántit, így aztán várt rám. Igen, nagyon jól beszélgettünk... Aztán tőle indultam másnap Magyarországra. Az úton nem volt nagy forgalom, tudod, Gréti, még nincs itt a turistaszézon, másrészt szeretek vezetni, így már kilenc óra után Magyarországon voltam. A férjem, Hans azt szokta mondani, hogy jó autóversenyző lett volna belőlem, mert nem félek a sebességtől. Hogy mi volt a határon? Nem volt semmi gond, nagyon kedvesek voltak, éppen csak belenéztek az útlevelembe, aztán mehettek is...

A Fekete Sas Hotelben szálltam meg, ahogy terveztem. Igen, jól éreztem magam a találkozón, bár sokan hiányoztak az osztályból... De nem ezért hívtalak ilyen későn. Az osztálytalálkozóról majd később mesélek. Most azért hívtalak... Azt akarom elmondani, hogy ma délelőtt Rajkán voltam. Igen, elmentem a szülőfalunkba... Miért csodálkozol ezen, Gréti? Miért kérdezed, hogy mi ütött belém? Nem tudom megmagyarázni, hogy miért mentem oda. Talán a fényképek miatt... Képzeld, amikor a tablóképet kerestem, kezembe akadt apa régi levele, amit még Rosenheimből küldött. Abban volt három fénykép, amit még a kitelepítéskor készített. És ahogy nézegettem azt a három fotót, elfogott valami furcsa érzés...

Minden eszembe jutott, ami huszonkét évvel ezelőtt történt. Miért csodálkozol ezen? Mondd, Gréti, emlékszel te egyáltalán azokra a fényképekre? Tudom, hogy neked is elküldte apa azokat a képeket. Na, ugye! Mégiscsak eszedbe jutott valami. Hát apánk öreg fényképezőgépre emlékszel-e? Istenem, milyen

nagy becsben tartotta azt a dobozserű, börtokos masinát. Még az oroszok elől is eldugta, és ide, Németországba is magával hozta.

Amikor kitelepítettek bennünket, már csak három üres kocka maradt azon a filmen, amely a gépben volt. De akkor mind a hármat elfényképezte. Azt hiszem, azért tartogatta azt a három filmkockát, hogy legyen emlékün... Már Plattingban, a lágerben laktunk, amikor előhívatta a filmet. Mind a három felvétel nagyon jól sikerült. Most már emlékszel ezekre a fotókra, igaz? Na, végre! Örülök, hogy tudod, miről beszélek... Jól emlékszel, mind a ketten kaptunk a három fényképről másolatot. Az egyik a templom előtti tömegről készült, amikor kijöttünk az utolsó miséről, és a torony előtti téren búcsúztunk el a falutól és az itt maradt rokonságtól. A második fotó a községháza előtti kocsisorról készült, amikor a fogatok elindultak Hegyeshalom felé. Pedig akkor már reménykedtünk, hogy nem lesz az egészből semmi, mert a Szigetközből kirendelt fogatosok nem vállalták ezt a kegyetlen fuvar, és visszamentek a falujukba. De a hatóság mégiscsak szerzett szekereket, és összeállt a kocsikaraván.

Hát a harmadik képre emlékszel? Igen, jól mondd, Hegyeshalomban készült: ott állunk a vasúti rámpán, és várjuk, hogy a vonathoz kapcsolják az utolsó vagon. Már indítani akarták a vonatot, de mi nem fértünk föl rá, mert a szerelvény megtelt hegyeshalmi meg oroszvári kitelepítettekkel, és még odahozták a mosonszolnoki sváb gettóból visszamaradtakat is. Ezért kellett még egy vagon. Emlékszel, Gréti, a francia katonákra? Ők kísérték Magyarországra a francia fogságból hazatért katonákat, leventéket, és a kitelepítettek vonatával tértek vissza Németországba. Nahát, amikor a vagonat vártuk, akkor fényképezett le bennünket az édesapánk.

Ez a legszomorúbb fotó: ott ácsorgunk a bőröndjeink és a zsákjaink mellett. Valamennyien rajta vagyunk a képen. Legelől édesanyánk áll, mellette vagyunk mi, lányok, kicsit hátrébb Misi bácsi, apa öccse ül a kopott katonaládáján.

Csak Cézár kutyánk maradt le a képről... Már beszálltunk a vagonba, amikor a vonat mellé ért. Pedig apa bezárta a hátsó udvarba, de valahogy kiszabadulhatott, és a szekerek nyomát követve utánunk jött. Be akart ugrani mellénk a vagonba, de nem engedték... Istenem, hogy sírtam, amikor elindult a vonat, és Cézár ugatva futott utánunk a sínek mellett... Tessék? Csodálkozol, hogy ilyen jól emlékszem? Biztos, hogy

te is emlékszel Cézárra. Ne csinálj úgy, mintha elfelejtettél volna mindent! Tavaly karácsonykor, amikor nálatok voltunk Düsseldorfban, éppen te hoztad szóba az utolsó vagont. Anya és apa is gyakran emlegette. Sokszor mondták, hogy egyszer még visszamennek Rajkára, de valahogy mindig elmaradt. Lehet, hogy igazad van abban, hogy valami mégis visszatartotta őket, mert akkor sem utaztak oda, amikor már megtehették volna, de egész életükben készültek rá. Igen, vegyük úgy, hogy én mentem Rajkára helyettük. Éppen jókor jött ez az osztálytalálkozó.

Hogy a lényegre térjek. Képzeld, Gréti, egyből a régi házunkhoz hajtottam, amikor a faluba értem. De akkor még nem álltam meg, csak lassan elhajtottam előtte. Azután végigmentem néhány másik utcán is. Minden kihalt volt. Elmentem egészen a falu végéig, azután visszafordultam a Paraszt utcára, majd bekanyarodtam a templomhoz. A templom előtt csak lépésben hajtottam el; eszembe jutott, hogy mennyire sírt itt édesanyánk, amikor az utolsó mise véget ért... Aztán befordultam abba a keskeny utcába, amelyik a zsidó temető felé vezet. Ha jól láttam a táblát, még mindig Széchenyi utcának hívják. Na, ennek az utcának a végén megálltam, legyalogoltam a kanális-hoz. Most száraz volt a medre. Emlékszel még, hogy gyerekkorunkban milyen szép folyócska volt? Nyaranta megtelt békákkal, és költés idején vadkacsákkal. Vissza tudsz még emlékezni a kanálisra? És az izraelita temetőre? Biztosan emlékszel arra a nyári délutánra, amikor kislány korunkban odáig merészkedtünk, hogy megnézzük a békákat. Én még csak óvodás voltam, te pedig akkor kezdted az iskolát... Sok év eltelt azóta, de amikor megláttam az izraelita temető omladozó téglafalát, még az a délután is eszembe jutott. Emlékszel, amikor haza akartunk menni? Hirtelen nem tudtuk, merre induljunk. És csak álltunk ott pityeregve a téglafal tövében, amikor meghallottuk a harangszót. Ugyan, Gréti, ne nevedtünk! Hiszen éppen te mondogattad sírva, hogy eltévedtünk. De aztán meghallottuk a litániára hívó harangot, és elkezdtünk futni a hang irányába. Pajták és kerítések között rohantunk, míg végül a torony alá értünk... Igen, az a harangszó még most is itt van a fülemben, és még a te nevetésed sem tudja elnyomni. Mondd, Gréti, emlékszel te erre a napra? Hogy lehet az, hogy nem akarsz erről beszélni? És mit mondanál, ha újra látnád azokat az utcákat?

Amikor visszahajtottam a régi házunk elé, kiszálltam a kocsiból, és odaálltam a vén diófa alá, ponto-

san oda, ahol apa szokta várni a hazatérő teheneket. Jól megnéztem a régi házunkat is. Képzeld, még a boltíves kaput sem festették át! És, ahogy ott állok a kihalt utcán, megütötte a fülemet távolról egy gőzmozdony füttye. Emlékszel még arra a két kicsi gőzösre, melyek Hegyeshalomból vonszolták Rajkára azt az egy szem személyvagont? Az egyiket Pulykának, a másikat Mukinak hívták... A váltónak szóló fütty most is olyan volt, mint amikor mi is Rajkán laktunk. És ahogy a távolodó vonat elhaló zakatolását hallgattam, megcsikordult mögöttem az ajtó... Egy idős asszony lépett ki a kapun. Figyelmesen megnézett, majd a Volkswagent vette szemügyre.

– Az ablakból láttam, hogy megáll itt egy autó. Kit tetszik keresni? – kérdezte, miközben vizes kezét belerörölte a moslékfoltos kötényébe. Képzelted, milyen zavarban voltam. Csak hebegtem-habogtam, végül kinyögtem, hogy nem keresek senkit, csak a házat nézem.

– Valamikor itt laktam, innen telepítettek ki bennünket a háború után – magyaráztam. Ha láttad volna, mennyire megváltozott az asszony tekintete. Elvörösödött, a vonásai megkeményedtek.

– Most mi lakunk itt. A miénk ez a ház – mondta rekedten, de éreztem, hogy ő is zavarban van. Próbáltam magyarázkodni, hogy én nem akarok semmit, csak dolgom volt Mosonmagyaróváron, és látni akartam a régi házunkat, mielőtt visszamegyek Németországba. Mondom, hogy zavarban voltam... Mindenféléről beszéltem neki. Elmondtam, hogy Münchenben élek, és a kitelepítés óta most vagyok először Magyarországon. Meséltem a családukról, meg arról, hogyan éltünk itt a háború előtt. Még téged is megemlégtettem, Gréti. Elmondtam az asszonynak, hogy van egy nővérem, aki Düsseldorfban él, és egy főiskolán tanít. Aztán arról meséltem, hogyan vészeltük át a háborút. Még azt a kis fülkét is szóba hoztam, amit apánk csinált a pincében, hogy anyánkat és bennünket ott rejtsen el az orosz katonák elől.

Amikor a pincében lefalazott rejtékhelyről beszéltem, már látszott az asszony arcán, hogy megnyugodott, és tűnődő tekintettel, figyelmesen hallgatta, mit mondok. Ekkor bemutatkoztam neki, ő pedig azt mondta, szólítsam Annus nének. Elmondtam, hogy ők is menekültek. Somorja környékéről jöttek át Magyarországra. A szlovák partizánok elől szöktek, akik a front mögött garázdálkodtak. Elmesélte, hogy a partizánok éjszakánként belődöztek a magyarok lakta házak ablakán, és azzal fenyegetőztek, hogy a ma-

gyarokat úgy fogják móresre tanítani, hogy minden családból agyonlőnek egy embert.

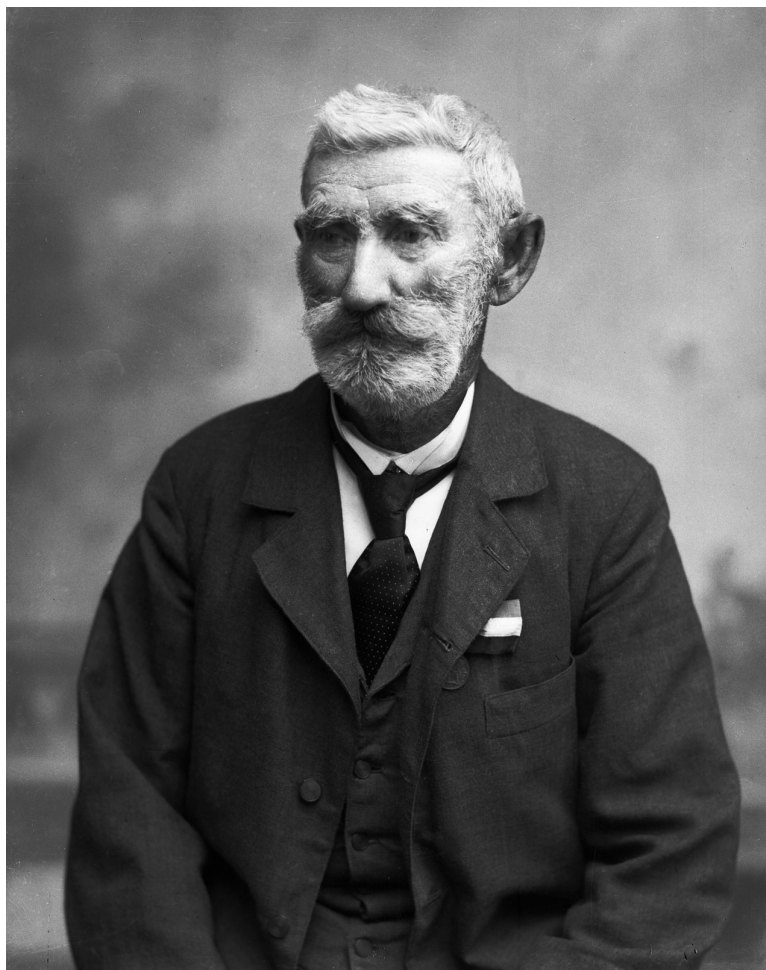
– Nem vártuk meg, hogy beváltsák a fenyegetést, inkább átkeltünk a Dunán – mondta Annus néni. – Éppen jókor jöttünk Rajkára, mert olyan házat kaptunk, ahol még nem jártak fosztogatók. Sok üresen maradt házban a padlót is feltépték, mert azt hitték, hogy a kitelepítettek ott rejtették el az értékeiket. Még olyan is volt – mesélte –, hogy a gerendákat is kifűrészelték a padláson. – Elmondta, hogy kezdetben a juttatott földön gazdálkodtak, de aztán mindent be kellett vinni a termelőszövetkezetbe, ezért most üresek az istállók.

A háznál csak baromfit és disznót tarthatnak. Minden évben két hízót vágnak, egyet maguknak, egyet meg a fiuknak, aki Mosonba nősült.

Na, a végére annyira összelegeledtünk, hogy följánlotta: körülnézhetek a házban, ha akarok, így hát újra láthattam belülről is a házunkat... Mit szólsz ehhez, Gréti? Ott álltam azok között a régi falak között, ahonnét huszonkét évvel ezelőtt eljöttünk. Megfogtam a régi rézkilincseket, kinéztem az abla-

kon, és még a terméskővel kirakott udvarra is kimentem. Képzeld, még a régi bútoraink közül is volt néhány.

Aztán az asszony kinyitotta annak a szobának az ajtaját, amelyben valamikor mi, lányok aludtunk. Emlékszel még, Gréti, arra a szobára? Ne haragudj, hogy ilyen sokat beszélek... Kíváncsi vagyok, te mit éreznél, ha újra látnád azt a szobát. Ha ott állhatnánk abban a szobában, ahol kislány korunkban annyit álmodoztunk. Ne neved! Hiába kérdezed, hogy mit vártam ettől a viszontlátástól, nem tudom megmondani. De amikor beléptem a régi szobánkba, úgy éreztem, hogy mindent visszakaptam, amit akkor elveszítettem, amikor elindult velünk a vonat... Tényleg úgy éreztem, mert körülvettek az emlékek: a régi ház illata, szobánk félhomálya, a régi hangok... És még Cézár ugatását is hallani véltem, pedig akkor hallottam utoljára, amikor a vonatunk után rohant. Ne, Gréti, ne neved! Hogy bolondokat beszélek? Kíváncsi vagyok, te mit éreznél, ha odamennél. Hogy megváltozott a hangom? Olyan a hangom, mint máskor... Nem sírok, miért sírnék...

Spitzer Lipót (1827–1909) házaló

GÉCZI JÁNOS

Spam

egyszer kérdezik a végsőt
igényelted már? nincsen led égőd?
 a választ nem súgják az okosok
mindig tudni fogod merre mérnek radarral
 ha a feladó Mrs Luiza Haydar
greetings to you with csokoládédobozok
 a lelőtt Budapest, a lelőtt V. ker.
drón jó árral, zseniális kiegészítőkkal
 a lélek szárnyal tiszta pirosban, csupa lázban
KARC kisimító toll: megszépíti járgányod
 amíg a kék végtelent várod
vadállat leszel pénisz-erő-tablettában
 a dugás után kínzóbb a magányod
 kisebb az ágyad és nagyobb az orrod
hiába ébresztgetlek, mindig hortyogsz
 nem segít orvos, se az apró, gyors kortyok
elköltözöm, ha továbbra is horkolsz
 polgári jogodba konzervnyitóval, késsel
pillants be házadba mobilodról élőképpel
 boncolj kétféle módon, mint Leonardo, mint Harvay
év eleji locsolóvásár, ingyen fejet kapsz mellé
 Rodoszon virágzik az amarillisz és a rodon
fotózás, videók, naptár, hívás a karodon
 támogasd magad, megsegít Isten is
látássegítő szűrőréteg: láss mindent télen is
ne vezess vakon
 ne a vakvilágban, az idő időt jászolba elljen
forró ágynemű a hideg éjszakák ellen
 ha újat nem vésel, mélyítsd a tegnapi rovátkát
a bivalyerős gőztisztító megöli a poratkát
 szaporítsd a hiányt, több legyen, s ne visszavedd
fényáradat udvarodnak, csadaszép fények, lámpaszett
 szuper mell, bűgőpor, Ipiapa atya füveskönyve, sonkaakasztó
bónuszként tiéd plusz 1 rágcsálóriasztó
 maguktól felhangzó temetési zenékkal
minőségi szerszámosbőrönd közel 200 termékkel
 Uram, Uram, Uram, a te országod közel
hajcsavaró, automata hajgörbítővel
 halomba gyülik a mindennapi rémtett
brutális erejű lámpák, kis fogyás
 kis árnyékú tangó, benne több ember, ki félrelépett
cseppmentes felmosókészlet
 légy színes, hiába, a színtelenek festenek be végül
fehéredik a frizurád, színezd vissza lenövés nélkül
 betakar és feltár, miként a tetemet homok
mindent felapríthatsz vele, őt az egyben robot
 van asztal, hol megterítették, s vár a lobszter
Türkiye İş Bankasi Loan offer

JAKAB-KÖVES GYOPÁRKA
A vadász temetése

– Na, mondtak valamit?

Erika kérdését nem igazán tudta értelmezni.

– Hát, hogy ki lötte le? – tette hozzá az asszisztensnő, László értetlenségét látva.

– A vadászt?

– Ma lesz a temetése – felelte Erika, és László önkéntelenül elmosolyodott. A párbeszéd az anyjával folytatott beszélgetéseket juttatta eszébe, amiben több volt a mimika, mint a szöveg, és gyakorlatilag félmondatokkal megoldották, mégis pompásan szót értettek.

Bekapta a pirítósa utolsó falatját. Mire visszaért a pártirodából, átható fokhagymaszag várta a házban. Talán nem véletlen, hogy az anyjára kellett most gondolnia: Erika valami nagy anyai lendülettel fokhagymás pirítóst sütött neki. Zsíros volt, és kicsit kihűlt, de jóízűen falta be. Boldog volt, mert Mártika ráragyogtatta azt a félénk, szépséges mosolyát, és most boldogságában megehezett.

– Szóval, ki lötte le? – szegezte neki az asszisztensnő újra a kérdést.

– Nem tudom.

– Nem amiatt hívták?

– Nem... nem...

– Csak mert gondoltam, ha ma van a temetés, talán kiderítettek valamit.

László tanácstalanul megrázta a fejét.

– Elképzelhető. Nekem nem szóltak róla.

– De hát akkor miért? Miért hívták?

László hirtelen nem tudta eldönteni, mi a kellemtlenebb: a tapintatlan kérdés, vagy az a felkérés, ami miatt berendelték az irodába. Habozását látva, Erika halkán hozzátette:

– Jobb, ha nem tudom?

László csak ingatta fejét, mint aki azt mondja: „igen is, nem is”.

– Menjünk, épp eleget vártam a betegeket. Most fokhagymaszagot lehelek majd a képükbe.

– Bírják ki! – felelte Erika mély meggyőződéssel. – Úgyis annyit bántják magát az emberek. Ennyit igazán kibírhatnak.

Fél kettőig rendelték, a végén Erika úgy intézte, hogy az utolsó betegnél már pakolt is. A beteg szintén sietett, nem akart elkésni a temetésről.

– Doktor úr jön? – szegezte neki aztán a kérdést az asszisztensnő.

– Alig ismertem. A hozzátartozóit még annyira se – felelte László mentegetőzve.

– Ha egyáltalán nem ismerte volna, akkor is eljöhetne. Nálunk falun még temetésből is kevés van. Ha meg ilyen különleges, akkor még inkább érdemes elmenni. Az ember jól kisírja magát, és máris könnyebb.

– Még gondolkodom rajta.

– Ne gondolkodjon sokat, mert még lekési. Mégiscsak doktor úr volt az, aki tartotta szegény Lali bácsiban a lelket, amíg a mentőt el nem érték. Szerintem mindenki számít rá, hogy doktor úr is ott lesz.

László ebben korántsem volt biztos. De az is tiszteletlenségnek tűnt volna, ha most elmegy a temető mellett az étterembe szokásos ebédjét elkölteni, s közben a fél falu látja, hogy nem jelenik meg a vadász búcsúztatásán. Remélte, hogy az emberek nagy része nem tudja, valójában milyen közel is állt a vadászhoz, amikor az a halálos lövést kapta.

Kicsit késve, de azért megjelent a temetésen. Hátral megállt a tömegtől távol. A temetőkert rendezetlen volt, és éppen ezért gyönyörű. A fűvet errefelé lekaszálták, de a kevésbé szem előtt lévő részekben nem, és ott mély színekben virultak az őszirozások, a krizantémok, amelyek a fű között, a gazban mindenütt meglepedtek. Erőteljes színeik, ez a tobzódás a bordó, sárga és lila harsány árnyalataiban szinte pimasznak tűnt, mintha nyelvet ölténének az emberek gyászára.

Megint megsédült. Valószínűtlenül élessé vált minden, a színek, a szagok, a fülében visszhangzó zajok. Megnyomta tarkóját, mélyen lélegzett, és egy kicsit jobban érezte magát.

A tömegtől leszakadva a másik oldalon álltak a tészesek. Egyik-másik nyújtogatta a nyakát, hátha látna valamit, de a többiek unott egykedvűséggel néztek előre. Itt már semmi nem hallatszott abból, hogy mi történik a koporsó körül. László feltételezte, hogy a ravatalozó előtt lehet a család. Korábban tartott attól, hogy megrázza majd a bánatuk, de jelenleg takarásban álltak.

Azon tűnődött: a vadász szelleme itt bolyong-e még fölöttük, amíg a földre nem kerülnek testi maradványai? Lehet, hogy keresi a tömegben a gyilkosát? Talán még jelet is tesz fölé, hogy bárki észrevegye. De vajon észre akarja-e venni bárki a jelet? És van-e

Részlet a szerző *Bal nyolcas* című regényéből

egyáltalán szellem, vagy halálával egyszer és mindenkorra véget ért az egzisztenciája? A pártemberek ezt mondanák. Biztosan azért feszítenek olyan nyugodtan a gyászolók mögött, mert nem félnek a vadász szellemétől. A matéria halálával meghal minden, tehát jelet sem fog senki rájuk illeszteni.

László mégis körbenézett a tömegben, hátha észrevesz valami fontosat, valamit, ami eligazíthatja. Közben próbálta elhessegetni ezt az örült gondolatot. Szellemekek nincsenek, se ilyenek, se olyanok. Ez a legnagyobb babonáság. Mégis megborzongott. Szinte érezni vélte, hogy a feje fölött kíváncsian elhalad valaki, aki többé nem matéria, nincs semmiféle anyagi benne, csupán lélek. Vagy csak a szél bolondítja el? Ahogy fázósan összehúzta magán a kabátot, látta, hogy a virágszirmok összeborzolódtak. László bele-rejtette kezét a kabátja ujjába, s eszébe jutott, hogy ez a két kéz tartotta – a falusiak szóhasználata szerint – a lelket a vadászbán. Bizonyára ez a kifejezés már önmagában üldözendő, mert irracionális, és ezért tiltólistán van. Vajon az is irracionális, ha övé lesz Mártika, és leszáll róla az elnök? A legjobb lenne, ha Mártika másik állást kapna. A tanácsnál vagy egyéb helyen, ahol nincs szem előtt. Tanulhatna még, s akkor elmenne védőnőnek, azt se bánná, ha asszisztensnőnek. Csak el onnan, a téeszírodától!

Balról két ember közeledett felé: a szemüveges és a jogász. Amikor odaértek Lászlóhoz, szó nélkül kezét fogták, s egy ideig hallgatagon nézték az ácsorgó tömeget. Végül a szemüveges szólalt meg először, egészen halkán.

– Azt hittem, innen többet látni.

László megvonta a vállát.

– Sokan vannak. – A jogász panaszosan húzta fel a mondat végét.

– Mindenki biztos akar lenni benne, hogy bekerül jó mélyen a földbe – mondta a szemüveges, és halkán horkant saját poénján. Észrevette László megrovó pillantását, mire hozzátette: – Rövid az élet, hosszú a sír.

– Te milyen bunkó vagy! – korholta a jogász, de mintha nem is megrökönyödésből, hanem megszőkásból tenné. A szemüveges kezét a szája elé tette, és lehajtotta fejét, de László látta, hogy vigyorog.

– Kár, hogy nem bírta szegénynek a veséje.

A jogász elhűlve nézett a szemüvegesre, aztán vizsgálta a fogorvosra.

– El tudod te képzelni, hogy lehet egy ilyen hülye mellett kibírni? Mit kell állandóan mások veséjével foglalkoznia?

– Bevallom, nem értelek benneteket – jegyezte meg könnyedén László, s egy ideig hallgattak, majd a jogász szólalt meg:

– Ezt az embert jól megverték.

László egyszerre odakapta a fejét.

– De hát miért?

– Akkoriban... hamar... Ezek mind olyanok voltak. Kellett volna a közösbe, aztán ezek meg mindent eldugdostak. A disznót... a búzát... a kukoricát... Érted?

László nem reagált, elkerekedett szemét még egy ideig a szavakat kereső jogászon tartotta, aztán végül visszafordult a tömeg felé.

– Ott volt akkoriban a levegőben. Az emberek nem akartak semmit tenni a másikért. Csak magukra gondoltak.

A szemüveges oldalról megbökte a jogászt:

– Nem veszed észre, hogy ez senkit sem érdekel?

– Jó, na!

László mereven nézett előre. A tömeg belsejében mozgolódás támadt, majd jó néhányan toporogva arébb húzódtak. Jobbra indult meg végül mindenki, újra tömören vették körül a koporsót, és nem lehetett látni semmit. A szemüveges és a jogász szintén elindultak, eltűntek a sokaságban. László előrebortorkált a sírok közötti kis ösvényeken, s csak akkor eszmélt fel, hogy ki áll előtte, amikor egészen közel ért. Egy vékony szürke kardigán, egy rövid, szűk szoknyácska, leheletfinom harisnyába bújtatott lábak. A szóke hajkoronát tépte a szél a dombon. László egy pillanatra felemelte a kezét, alig érezhetően megérintette Mártika hátát, majd szégyenkezve visszahúzta. A lány hátrafordult, és öröm áradt szét arcán. Nem szólt, csak mosolygott, de Lászlóban úgy zubogott fel a boldogság, mint egy féktelen hullámszél. A tenger ilyen mértéktelen, jutott eszébe, bár még soha nem látott tengert, csak képeken. Szeretett volna magához ölelni mindenkit, nevetve megszorogatni ismerőst és ismeretlent, csak hogy valamiképpen megnyugtassa magában ezt a zúgó-áradó boldogsághullámot.

Már nyúlt belső zsebébe a cigarettáért, aztán észbe kapott. Ide-oda pillantott, mintha bárki észrevehette volna eltévedt mozdulatát. Itt már több ismerőst fedezett fel, mint előzőleg. Belátott a tömegbe is, mert egy emelkedőn álltak, s így hamar rábukkant Erikára, az asszisztensnőre. Lábujjhegyen a sír mellett éneklő papot is látta, mellette a ministránst, s körülöttük zárt csoportban a családot. Rengeteg betegét megismerte, aztán arébb látta a vadórt. Lehajtott fejével

dühösnek látszott. Talán az is, gondolta László, dolgozik még benne az indulat. Ő távol, a tömeg másik végétől leszakadva állt. A sok fej közül megismerte Ziegler Ibolyáét, s végül rájött arra is, hogy előtte a szürke szövetkabát Mártika apjáé. Mártika reszketett a hidegtől, s László legszívesebben ráterítette volna bőrkabátját.

Egyszerre nyüzsgőbb lett középtájon a tömeg, ebből arra következtetett, hogy az ismerősök és rokonok dobálják bele a virágokat a nyitott sírgödörbe, miközben már hull rájuk lapátról a göröngy.

Kemény göröngy hull felülről... *Hajnali sötétség és lövések. Egy ember lerogyik, száján vér bugyog fel. A koporsóban most éppúgy visszhangozhatnak a ráhulló föld koppanásai, mint a lövések.* Megrázta a fejét. Nem kell erre gondolni. Majd elfelejtődik, mint minden, ami kellemetlen, s az agy úgy zárja emléket csontos burokba, mint dióbelet a kemény héj.

Esőcseppek nedvesítették meg az orrát. Felnézett, az égen gyorsan mozgó piszkos színű felhők tolakodtak. Mire a tömeg széteszlott, s vége lett a temetési szertartásnak, alaposan nekieredt. Mindenki esernyők után kutatott, Mártika apja komótosan feltett fejére egy kalapot, de a lány kabát és esernyő nélkül elsietett, rá se pillantott Lászlóra. Ő maga borzasztóan bánta, hogy a bőrkabátjában jött, most tönkreteszi a nedvesség, ám hirtelen belékarolt a jogász. Barna virágokkal gazdagon díszített esernyőt tartott, feltűnően ronda darab volt, de László hálásan fogadta a váratlan segítséget.

– Ne hidd, hogy kulák volt. Nem szeretném, ha félreértetted volna, amit mondtam – hadarta egészen halkán a jogász.

– Semmit nem hittem – László fogai összekoccsantak, miközben beszélt.

– Félreértés volt az egész. Persze, hogy nem volt kulák. Sőt, inkább szegény emberek voltak. Sok gyerek, meg minden, érted? Egyszerű svábok.

Hirtelen odafordult a jogászhoz, és élesen rákérdezett, valami furcsa düh fogta el:

– Akkor meg miért?

– Miért? Miért? Te aztán jókat tudsz kérdezni! És ha azt mondom: csak? Akkor mit szólsz? Kondoleáltál már?

– Mi?

– Azt kérdeztem, kondoleáltál-e?

László tétova mozdulatot tett, aztán nemet intett.

– Nem hiszem, hogy várnák. Nem is ismerem őket.

– Hogyne várnák! Normális vagy? Úgy tekintenek rád, mint aki félig megmentette.

– Te is tudod, hogy ez hülyeség.

A jogász elkezdte nyomni a sír irányába.

– No, menj már, pajtás!

Mire észbe kapott, már ott állt a családtagok előtt, és sorban kezét rázott velük. Sután ismételte a részvétnyilvánítást. Az özvegy, egy testes, magas aszszony sírva szorongatta meg kezét.

– Doktor úr! Meg sem köszöntük még, amit a mi drága Lajosunkért tett.

– Ha nem kerül a mentőbe, még mindig itt lenne – jegyezte meg nagy meggyőződéssel mellettük egy öreg néni, aki az eső ellen nejlont húzott a fejére.

– Bizony, bizony – mondta erre a jogász, és húzta magával Lászlót, mert mögöttük még néhány ember sorban állt a hozzátartozók előtt.

László kezét itt is, ott is megragadták.

– Jó, hogy eljött, doktor úr.

– Maga tartotta...

–... a lelket, azt a drága lelket.

– Így van ez, lelkecském...

– Mindig azok mennek el, akik megérdemelnék, hogy éljenek...

– Nem lehet elfutni...

–... a végső óra elől.

– Nincs mit, nincs mit.

Emberek köszöntek, aztán mindenki hozzátette még a magáét, s ő bólogatva hallgatta őket. Kopott, vásándi fogak...

Zoltán, a jogász előretuszkolta őt a temetőkapuig, ott várakozott az ismerős Wartburg. Beültek hátulra, mire a szemüveges azonnal gázt adott.

– Azt hittem, már soha nem értek ide.

A jogász a lábuknál próbálta becsukni az ernyőt, amely ellenállt az erőszaknak, s végül Zoltán teljes erővel rálépett. Addigra mindkettejük nadrágja csuromvizes lett. Amint azonban észrevette, hogy ki ül elől, a szemüveges mellett, mindez érdektelennek tűnt. Mártika volt az, haja nedvesen letapadt, és didegelve húzta magát össze.

– Hazavisszük Mártikát – fordult hátra a szemüveges. – Ha átöltözött, velünk jöhet.

– Hová? – kérdezte a jogász, mire a szemüveges felröhögött.

– Hozzád, te tulok.

– Szép kis barát az ilyen, aki így beszél az emberrel – dohogott Zoltán, de beszélgetésükből hiányzott bármiféle komoly harag. Mintha csak megszokásból

ugratnák és szidnák egymást. – Figyeld csak meg: mindenkit beengedek, rajtad kívül. Ázhatsz nyugodtan, komolyan becsapom az orrod előtt az ajtót.

– Akkor egyedül iszom meg a vermutot.

Mártika lába mellől elővett egy üveget, és felmutatta. A jogász elkeseredetten kapkodni kezdett utána.

– Az az enyém, hé, add vissza!

Amikor Mártikáék előtt megálltak, a szemüveges még mindig nevetett. A lány úgy szállt ki, hogy nem is nézett rájuk. Besietett, nyakát egészen behúzta a zuhogó esőben. Sokáig kellett várni rá. A szemüveges és a jogász egy ideig civakodott a vermut miatt, aztán kibontották, és jóízűen iszogattak amúgy az üvegből. László minden unszolásuk ellenére hajthatatlanul visszautasította, világéletében utálta a meggyízű vermutot. Még a szagát is, amely a felnyitás után szétáradt az autóban. Amúgy sem szeretett volna a lány előtt ittasnak mutatkozni, az az egy megszégyenítő alkalom éppen elég volt a szarvaspörköltözéskor. Úgy ültek az autóban, mintha egy gyéren megvilágított akváriumban lennének. A szélvédőkön és ablakokon ki sem lehetett látni, úgy ellepték a furcsa vonaglásban szétlappadó esőcseppek, meg a benti pára. Gőzös homály uralt mindent, és tökéletesen valószínűtlennek tűnt, hogy létezik egyáltalán még külvilág, vagy csak ez a meggyaromával terhelt doboz van. Végül úgy érezte, képtelen tovább bent ülni, még ha odakinn meg is ázik. Kiszállt, becsukta maga mögött az ajtót, s egy kicsit gyalogolt az aszfalton. Alig esett már, az ég alján kezdett derengeni. A madarak hangosan zsinatoltak, mintha örülnének, hogy még élnek. László mélyeket szippantott a friss levegőből.

Egy nagyot ugrott a szíve, amikor a házuk melletti kis járdán feltűnt Mártika. Ismét üde és rendezett volt. A frizurája tökéletesen állt, és felvette a seszínű ballonkabátját.

– Elnézést, hogy várni kellett rám – szabadkozott, ahogy közelebb ért. – Gyűlölöm a temetéseket, és még ez a ronda eső... Olyan lehangoló...

– Gyönyörű vagy – motyogta László elbűvölten. – Hogy csinálod ezt? Mindig olyan gyönyörű vagy.

Mártika odakapott a frizurájához, és nevetve igazgatta az ujjá hegyével.

– Óh, képzelem, milyen gyönyörű lehettem ázotan! Hú, még elgondolni is... szörnyű...

– Akkor is csodálatos voltál – felelte László teljes meggyőződéssel, s szavak után keresett, amelyek méltóképpen kifejezhetnék elragadtatását.

– Tudom, hogy csak azért mondom... Mindig ilyeneket mondanak... De közben rémes volt... rémes...

László lovagiasan kitért a fiatal nő előtt az autó ajtaját, alkoholszag csapott ki, majd miután Mártika elhelyezkedett, átszaladt a másik oldalra, hogy be szálljon. Közben a szemüveges már beindította a motort, László még be sem tudta húzni maga mellett az ajtót, már kigördült a jármű az útra.

– Még be sem ültem – tiltakozott.

– Reméltem, hogy kinn maradsz – gúnyolódott a szemüveges, de senki nem találta viccesnek.

– Zolika! – szólalt meg aztán Mártika. – Van magánál valami ennivaló? Ma egy kiflin kívül nem ettem semmit.

A jogász idegesen dörgölte az állát.

– Attól tartok, nemhogy étel nincs, de ráadásul nem egy finom hölgynek való hely ma a barlangom.

– Ma? Soha! – röhögte a szemüveges, hangja egyre erőszakosabban csengett. László sejtette, hogy hatni kezd benne a szesz.

– Te beszélsz! – dohogott a jogász. – Hozzad még az ajtóig sem jutni el.

– Ha szabad felajánlanom – szólott közbe hirtelen László –, nálam étel-ital van bőven. Ha nem zavarja a társaságot, hogy csupasz legénylakás fogadja, hozzám is mehetnének.

Úgy tűnt, mindenki megkönnyebbült. Sőt, egy pillanatig úgy érezte, mintha éppen erre vártak volna.

Amikor beléptek a lakásba, a két férfi fesztelenül körbejárt. Nem sokat szóltak, inkább kíváncsian végignéztek mindent, aztán otthonosan intézkedtek, s pár perc múlva a nagyszobában állt a kinyitható konyhaasztal tányérok, poharakkal.

Mialatt a két férfi előkészítette az asztalt, László megmutatta Mártikának, mi mindent rejt a hűtő és a kamra. Annyira meghitt volt ez a közös tanakodás, hogy egészen megkötyagosodott.

– Virsli is van! – lelkendezett a lány. – Azt egyszerűen el tudjuk készíteni.

László bármibe beleegyezett volna most.

– Az az igazság, hogy ritkán főzök – mondta Mártika. – Szinte mindig dolgoznom kell. Ugyan, kinek van ideje megtanulni?

László a lány füléhez hajolt, és szinte leheletként suttozta:

– Megcsokolhatlak?

Mártika válasz helyett kacagott, nem erőltette hát a dolgot. A víz lassan forrt, mindketten érdeklődve

nézték a mozdulatlan tükrét, miközben kétszer is bejött hozzájuk a szemüveges.

– Attól nem forr gyorsabban, ha nézitek – jegyezte meg rekedten.

Dugóhúzóért kért, aztán otthagya őket, a spejzban kocogtak az ajándéküvegek.

– Azért találták fel a konzerveket...

László nem is értette először, mit akar ezzel mondani Mártika.

– Mármint... Ha az embernek van konzerv meg mirelit, akkor gyorsan elkészíti az ebédet. Nem kell nagy tudás hozzá. Most már talán beledobhatnánk a virslit.

A víz gyöngyözött, és László egyenként vagdalni kezdte a virsliket a koszorúról. A lány dobálta, és mindig gyorsan elkapta kezét, mert akkora erővel potyogtatta a forrásban lévő vízbe, hogy mindannyiszor hullámok csaptak szét körülötte.

Mártika mereven nézett a lábosba, László éppolyan tántoríthatatlanul a lányt csodálta, akinek ettől hamarosan pislognia kellett.

– Azt hiszem, kész – mondta végül.

Leöntötték a vizet a mosogatóba, a bádog pattanó hangokat adott ki, ahogy a forró főzőlé rázúdult. Lábosban vitték be a virslit, mert kiderült, hogy László háztartásából hiányzik a tálalóedény.

– Megízlelhetjük Mártika szakácsművészetének remekét – epéskedett a szemüveges, amikor a lány közepre helyezte a lábast. László sértőnek érezte ezt a hangvételt, de Mártikát láthatóan nem zavarta, mint aki hozzászólt az agronómus szarkazmusához.

Nekiláttak, közben a szemüveges az előttük lévő vizespoharakba bort töltött. Kékfrankos volt, László ízetlennek találta, de az agronómus egyszerre kettőt ledöntött magába.

– Ti ma nem is ettetek Kálmánunk ötcsillagos műintézményében?

László a fejével intett, a jogász morgott valamit.

– Na, és kitaláljátok, hogy a változatosság kedvéért ma mi készült ebédre a nagyérdemű számára?

– Brassói – mondta László.

– Honnan találtad ki, édes egy komám? Hús krump-lival vasárnap, aztán mi is jöhetne más: brassói aprópecsenye, ami másnap átszellemül kolozsvári gulyássá, meg székelykáposztává, végül még kaphatunk a héten bácskai rizses húst. Most komolyan, revizionisták ezek az étteremben, vagy mi?

Oldalba bökte a jogászt, és kacsintott.

– Nem kellene jelentenünk?

Mártika olyan csengéssel tette le tányérjára a kést és a villát, hogy mindenki odakapta a fejét. Szeme dühösen izzott. László akkor látta utoljára ilyennek, amikor a szarvasvacsora végeztével összefutott vele félrészegen az ajtóban.

– Miki! – szólt rá egészen határozottan a lány, és László elcsodálkozott, mert addig nem hallotta a szemüvegest a nevének emlegetni. – Szedd össze magadat!

– Igenis, elvtársnő! – mormolta az sértetten.

Mártika most Lászlóhoz fordult, valami megnyerő, túláradó mosollyal:

– Doktor úr, lenne kedves felkapcsolni a villanyt? Egészen sötét lesz...

– Óh, valóban! – ugrott a férfi. – Pardon, észre sem vettem.

Míg a kapcsolóhoz ért, amely a nagyszoba végében volt, az ajtó mellett, izgatott suttogást hallott maga mögött, de igyekezett úgy tenni, mintha mi sem történe.

Az egyetlen égő bura nélkül lógott, így olyan erős fénye volt, mint egy reflektornak.

– Nem kellene lehúzni a redőnyöket? – érdeklődött most Mártika. A lány egészen egyenes derékkal ült, mint egy szigorú tanárnő.

– Rájöttem, hogy jobban szeretem, ha nincs lehúzva a roló – bukott ki Lászlóból, s már, amint kimondta, megbánta. Ezért gyorsan hozzátette: – Ha kívánja, nagyon szívesen!

– Igen – felelte Mártika kereken.

László, amíg lehúzta az összes redőnyt, úgy érezte, a háta bizsereg, mintha valaki az izmain hárfázna. Az utolsó ablaknál megfogta a vastag, szőrös húzókat, és hirtelen eszébe jutott Andi emléke, ahogy guggol a sötétben, és nevetve azt mondja: „te selma”. Lassan húzta lefelé a rolót, még látta a lehanyatló napot. „Ez nem is Mártika”, bukott fel a mondat valahonnan a mélyről, de gyorsan elhessegette, ahogy utolsó dőrejjel engedte ráfutni a redőnyt az ablak keretére.

– Voilá! – mondta mosolyogva, és az asztalhoz sietett, majd megjátszott mohósággal vetette rá ismét magát a virslire.

– Amúgy is szükség lesz itt sötétítőkre és függönyökre – mondta Mártika. – Különben belátnak.

– Nincs takargatnivalóm – vigyorgott László, és megint azonnal megbánta, hogy látszólag vitába keveredik a lánnyal.

– Mindenkinek van takargatnivalója – nyafogta a jogász. – Nekem elhiheted. Mindenkinek. Neked meg főleg.

A szemüveges felhorkant. A tányérja tiszta volt, eddig csak ivott.

– Hallottuk pedig. Vasárnap reggel talán a Dunának méisz, ha itt az folya. Ehelyett majdnem beszéldelegetél a templomba.

A nyelvével rosszallóan csettegetett.

– És mindez egy nő miatt! Barátom! Gondolom, Mártika nem is hallotta a szomorú esetet. Óh, hát hogy is hallhatta volna? Hiszen foxi-maxin volt. A jövőendő párttitkárnő.

Mártika királynői mozdulattal László felé fordult.

– Ne törődjünk vele! Sokat ivott.

– Kisanyám! Ne te mondd meg, mennyit ittam – kelt ki durván a szemüveges, de a jogász csitítólag a karjára tette kezét.

– Nem akar senki bántani.

– Milyen színű sötétítőkre gondolt, doktor úr? – kérdezte Mártika háborítatlanul.

– Ezen még nem gondolkodtam – vallotta be László. – Mit javasolna, kedves Mártika?

– Aranybarnát. Egy szép stílbútor nappali garnitúra mellé ez lenne a legszebb. Vagy sötétbarna. Természetesen az ülőgarnitúrától is függ. Ha zöld lenne, akkor talán zöld...

– Az arany szép szín – sietett elébe László, nehogy megint ellentmondjon. – Az kitűnő választás.

– Én javasolnám a vöröset – morogta részegen a szemüveges. – Az jó a pártgyűlésre. Meg a kupaiba.

László előrenyújtotta mindkét lábát, majd közékük szorította Mártikáét. A lány zavartan pislantott, aztán teljesen közönyös arckifejezéssel tűrte. László elégedett volt. Jóllakott, a lába Mártikáét simogatta, meleg volt a szobában. A többiek a temetésen résztvevő közös ismerősökről beszélgettek. Nem érdekelte. Csak az volt fontos, hogy az a harisnyás láb tiltakozás nélkül tűri, hogy kisajátítsa magának.

– Részeg vagy – mondta végül a jogász a szemüvegesnek, aki az üveg borból alig kínált a többieknek, most mégis üres lett a palack.

– Az vagyok – hagyta rá az agronómus, mire Mártika megcsóválta a fejét.

– Én nem ülök be az autódba.

– Ne izgulj! Tudok vezetni.

– Én nem fogok veled menni.

– Hazakísérem – ajánlotta fel Mártikának László, de a lány kihúzta a lábát, és aggodalmasan nézett ki az ablakon, mintha a lehúzott redőnyökön át is látna bármit.

– Majd Lacikánk vezet. Úgyis mindent olyan jól tud – mondta erre a szemüveges, és kárörvendően nevetett.

Ha nem nevetett volna, talán László tiltakozik, mert rég nem ült volán mögött, de most azonnal beleegyezett. Az autóban végül mégis a szemüveges adta az utasításokat, akit szinte úgy támogattak ki odáig. Lászlónak sejtelve sem volt, hogyan működik a Wartburg kézi sebességváltója. Az apjának Skodája volt.

– Nem mondd komolyan, hogy egy pesti orvos Skodával jár? – gúnyolódott a szemüveges, aztán lehúzta az ablakot, és kidobta az üres vermutos üveget.

– No, de Miki! – szólt rá Mártika.

– Bocsánat, párttitkárnő!

– Hülye! – morgott rá hátul a jogász.

László boldog volt, hogy így mutatkozhat meg Mártika előtt. Jól felpörgette a motort, erőteljesen kormányzott.

– Mit csinálsz? – üvöltötte a szemüveges. – Bánj vele úgy, mint a hímes tojással.

– Hímes tojás! Egy Wartburg – nyafogta a jogász. – Inkább záptojás. De a tiéd nemcsak kívül bűdös, hanem belül is.

Mártikáék előtt kicsit élesebbre sikerült a fékezés. A szemüveges nyögött. László már ugrott volna, hogy udvariasan kisegítse Mártikát, de a jogász megelőzte. A kiskapu előtt egy darabig még beszélgettek, fojtottan, indulatosan, aztán a lány betepegett.

Kiderült, hogy a jogász és a szemüveges szomszédok egy többlakásos társasházban, amelyet a téesz egyes diplomás dolgozói számára utaltak ki. Besegítették a szemüvegest, a kezébe nyomták a kocsikulcsát, és a lelkére kötötték, hogy ne csináljon semmi butaságot. Már gúnyolódni sem volt kedve, amikor elbúcsúztak tőle.

– Behívnálak magamhoz – mondta aztán a jogász –, de nálam most nincs olyan szép rend, mint nálad. Az igazság az, hogy nálam mindig ilyen, azaz-hogy örökké disznóól van. Ha meghalok, majd úgy kell eldózerolni a lakást. De szeretnék még mondani valamit. Gyere, elkísérlek egy darabon.

Sötétedett mindenütt, a templomban harangoztak, odalenn, a vasútállomáson egy vonat fennhézva fütyült.

– Bánt, amit mondtam neked a temetésen – jelentette ki nagy nehezen. – Nem szeretném, ha azt hívnéd... hogy... Nem is tudom. A vadász nem volt kulák. Dehogy! De hát, az embereket nem csak azért verték meg, mert kulákok voltak.

– Ez mind nem érdekes. Kit izgatnak ezek a régi történetek?

A jogász megállt, mélyen László szemébe nézett.

– Lehet, hogy Pesten nem izgat senkit. De itt igen. Én gyűttemt vagyok az itteniek szemében, de már én sem tudok úgy gondolkodni, mintha feledni lehetne dolgokat.

Majd, mintegy mellékesen odabökte:

– Egyébként Mártikát is érinti a történet.

– Hogyhogy? Hogyan?

A jogász láthatóan megijedt László reakciójától.

– De nehogy említse előtte! Na, én is jó firma vagyok! Egyik hülyeséget a másik után kottyintom el.

– Most már mondd, ha elkezdted.

A jogász sóhajtott.

– Te tudod, mi volt itt a Jóska bácsi?

– A Mártika apja?

– Igen. Hogy úgy mondjam, hatósági ember volt. Az állam rendjének védelmében.

– Ávós?

– Nos, igen. Ha valami gyanú merült fel, akkor kihallgatták ezt is, azt is. Nem mindig azokat, akik ténylegesen elkövetők voltak, ha érted, amit mondom. De nehogy ezt továbbmond! Megölnék, ha megtudják, hogy elmondtam neked – sóhajtott, majd folytatta. – A vadászt többször is elővették. Mert, hogy egy csúnya pletyka keringett, hogy ő és a Jóska bácsi felesége... Persze, nem volt igaz. Nézd meg, magad is láthatod, hogy Mártika kiköpött apja. Csak ez így megesett.

Csöndben baktattak egymás mellett, lépteik visszahangzottak az utcán.

– Miért mondtad ezt el nekem? – kérdezte aztán László.

– Nem tudom – vont a vállát a jogász. – Lehet, hogy hülyeség volt. Szimpatikus vagy nekem.

– De azt is tudod, hogy tetszik nekem Mártika.

– Ez teljesen érthető – bólogatott Zoltán. – De mit szól hozzá a barátnőd?

– Már mielőtt megérkezett, tudtam, hogy szakítani fogunk. Nincs már semmi közös, ami összeköthetne bennünket.

– És a lelkész?

László értetlenül megrázta a fejét.

– Van, aki úgy véli, a lelkéssel konspirálsz.

– Megörültél? Csak megkérdezte, hogy vagyok. Ennyi az egész.

– Hamar egyéb is lehet belőle. Szó szót követ, és már a markában vagy.

– Tudom: a ráció, meg a métely satöbbi.

– Én nem pont erre gondoltam.

– Hanem?

– Hanem, hanem? Ma behívtak az irodára. Ha szeretnéd, hogy szép, töretlen pályád legyen, akkor ne kockáztasd ilyesmivel. Főleg, hogy az egész falu tudja.

– És ha bemegyek a templomba, mi lesz szerinted a karrieremmel?

A jogász sóhajtott.

– Kettétörök – mondta végül elég kevés meggyőződéssel.

László megállt.

– Áruj el nekem egy valamit – fordult a jogászhoz. – Az bűn, ha két szót váltok egy lelkéssel, de az senkit nem zavar, hogy az embereket pap temeti? Miért nem bízzák a családi ünnepek hivatalára?

– Óh! – Zoltán felnevetett. – A halállal nem jó játszani. Azt azért senki nem kockáztathatja. Meg kell adni a császárnak, ami a császáré, és egyebeknek, ami egyebeknek jár.

– Tudod, mit? Ez se tud izgatni. A karrierem, a pártiroda meg a templom. Egyik se tud izgatni.

A jogász idegesen tárta szét a karját.

– Akkor mi izgat?

– Két dolog. De ez most maradjon tényleg köztünk! Az egyik, hogy legyen egy autóm. Egy jó autóm. Nem ilyen búzka, mint a Wartburg. A másikat úgyszólván tudod.

– A vadász halála? – kérdezett rá gyorsan a jogász.

– Mi?! – üvöltött fel László. Megint megállt. Rájött, hogy mélyen, nagyon mélyen igenis jelen van a tudatában.

– Ezt már el is felejtettem – hazudta, és elpirult. – Mártikára értettem.

A jogász megkönnyebbülten kifújta a levegőt.

– De nagy hülye vagyok! – vigyorgott boldogan.

– Az vagy, öregem! – veregette meg a vállát László. *Te magad vagy egy nagy hülye.*

NAGY ZSUKA

nincs szivárvány

pedikúr

*kilukadt a bőröd a húsod rohadni kezdett
csontjaid kifordultak mint a szájbán a tejfogak
így jelezték egy új kor eljövételét nem voltak évszakok
nem voltak hónapok napok úgy pergett az idő
mint reszelt bőrkeményedés fürdő után vasárnap*

láthatatlan

*láthatatlan lett minden ami volt fel kellett tenni az ágyra a rácsokat
ez lett az ami van hogy most mit teszel az már nem a te dolgod
a hosszú távú memória dolgozik csak ami minden jelent túlélt
és nincs is szüksége rá*

amit még

*amit megtanultam hogy mindennek szaga van
a szegénységnek a múltnak a jelennek a váagnak
az életnek a halálnak nem szagtalan semmi csak ha
már nem létezik aztán pár hónappal később amit még
megtanultam hogy a nemlétezésnek van leginkább szaga
neki már csak az van*

katarzis

*idegen kezek
tisztába tesznek
retardált szégyen*

*a kórterem katarzisa
hogy vannak még álmaid
arról hogy hazaérsz
hogy járni tudsz újra*

ez a hazugság katarzisa

*a szívé pedig mikor a fiad
kiveszi a protézised és megtisztítja
megtöröl felöltöztet betakar*

*ránézel és mint akit sosem láttál
megkérdezed tőle maga kicsoda*

apám

*apám nem kapott befőttet se savanyút se káposztát
se húslevest nem hitegették szeretettel csak makacs akarattal
semmi hogy vagy fiammal mit gondolsz erről mit érzel
jól vagyokkal mire van szükségeddel*

*apám kapott egy öreg testet amit etet itat simogat altat
megkapta az idegbeteg anyját kicsiben és nagyban*

*fésüli a haját mintha a lánya lenne szót fogad és mindent
megbocsát vagyis nem tudja hogy van mit megbocsátania
csak nézi az anyját és hullanak a könnyei
köd van a szíven nem látni át semmit sem*

azt

*azt szeretik aki sosem segít semmit sem
aki hazudni tudja hogy jön de sosem indul el
aki tudja hogy van mit számon kérni és
nem bocsát meg soha elfordul ha sír az anyja
leszidja hogyha már nem szobatiszta*

le

*letépted a karodról a pizsamát vékony szalagokat tépdestél
az anyagból először levetted a pelenkád és becsomagoltad kicsi gombóccá
azt mondtad tegyem az ágy szélére majd elviszik teljesen kitárulkoztál
láttam hogy ugyanott van anyajegyed ahol nekem egyforma a nemi szervünk
kínos hogy még ebben is rád ütöttem sosem akartam hasonlítani rád semmiben*

rendszer

*eszélősen figyeltél rá hogy a kórházi pecsét legyen mindig felül a kötésen
megfogtad a paplant a sarkánál nem tudtál felülni az kérted fogjam meg a másik
felét mindent össze kellett hajtani be kellett csomagolni át kellett kötözni
ha jönnek az ápolók legyen benne rendszer lássák hogy még élsz
törődsz velük és magaddal*

szíj

*mindent szétdobáltál magad körül mint egy kisgyerek
leszajztak hogy ne tégy kárt magadban nézted a kezeden
a szíjat ilyennel ütötted a gyerekeidet hogy tanulják meg a rendet
egyszer vasalózsínórral másszor nadrágszíjjal olyan vagy mint egy kisgyerek
csak téged a szíjak megvédenek*

Családom és egyéb szörnyszülöttek, avagy Kerberosztól Teiresziászig

Tavaly ősszel jelent meg Magyary Ágnes *Rövidzárlat az alvilágban* című kötete. A műfaji meghatározás szerint kisregény, s bár valóban alig több mint 200 oldalas szövegről van szó, mégis oly sok réteg helyeződik egymásra, hogy egy ilyen interjú keretében nehéz részletes áttekintést adni, pedig számos izgalmas kérdést vet fel az idősíkok, nézőpontok kölcsönhatása, sokféle értelmezési lehetősége.

– Korábban főleg novellákat írt, és dráma is megjelent az Ön tollából. Hogyan született meg a „felnőtté nem válás története”, ahogyan Ön egy rádióinterjúban jellemezte regényét?

– Egy szabad délutánomon leültem, és egy szuszra megírtam – akkor még azt hittem, egy novellát, de mint később kiderült, valójában – egy regény korrekt színopsziszt. Erre egy kedves irodalmi szerkesztő hívta fel a figyelmet. Megszívleltem ezt az észrevételt, így aztán a novellámból megírtam ezt a regényt.

– A borítószövegben idézett szövegrészlet alapján már egyértelmű, hogy nagyon komoly problémákról – egyes kritikusok véleménye szerint egyenesen a földi pokolról – szól a mű, mégsem válik nyomasztóvá a történet, hála a remekül alkalmazott humoros, ironikus stílusnak és látásmódnak. Határozzuk meg a leendő olvasók számára, hogy mely regénytípusba sorolható leginkább a szöveg?

– Fejlődésregény. Anti-fejlődésregény. Esetleg fanyar humorral fűszerezett szürreális családdráma.

– A novellákban is előszeretettel él az intertextualitás eszközeivel. Számos utalás van mítoszokra, de megjelenik Cervantes, Thomas Mann, sőt, a nagymamáról egyenesen a Bánk bán Gertrúdjára asszociálhatunk. Továbbá a teljes

szövegen nyomot hagy Donizetti tragikus operája, a Lammermoori Lucia, ennek egyik férfialakja még a pokolban is megfordul, rövidzárlatot okozva ott, ahol megjelenéséig minden rendben volt. Mindez csupán asszociációs, írói játék, vagy értelmezési háttér is a főcselekmény szereplőinek megértéséhez?

– Igen, ezek – a felsoroltak – mind a szerző fejlődései közé tartoznak. A novelláimban is rendre felbukkannak a görög mítoszok, Cervantes pedig nagy kedvencem, hiszen ő nemcsak egy remek író kiváló humorérzékkel megáldva, de rendkívül kalandos élete is volt. Az ördög operába készül és más történetek című novelláskötetem egyik szövegében Katona József dolgozószobájában hirtelen megjelenik a búsképű lovag, és ahogyan a *Don Quijoté*-ben a pap és a borbély kidobálja hősünk keservesen összegyűjtögetett könyvtárát a baromfiudvarra, ugyanúgy a búsképű is kihajigálja a szárnyasok közé Katona félve őrzött kéziratát. A megszeppent Katona rohanna távozik otthonról, majd egy óvatlan pillanatban valaki berántja egy sötét kapualjba, hogy számon kérje rajta Melindája halálát. Ebből is látszik, milyen nagy felelősség az írás! Egyrészt valóban asszociációs, írói rosszkodásról van szó, másrészt sosem véletlen,

hogy kire vagy mire utal a szöveg. Ez olyan, mint az aknakeresős játék: az író elhelyezi az aknákat a szövegben, és ha az olvasó megtalálja, akkor robban.

– Olvasás közben számtalanszor felmerül a kérdés: ki tulajdonképpen ennek a regénynek a főszereplője? Hiszen minduntalan az apa, vagy ahogy sok helyütt megjelenik, a „rém” mozgatja a szálakat saját, kisszerű vágyainak, sznobizmusának kiélése érdekében.

– A főszereplő természetesen az első személyű narrátor. De ahogy az életben sem vagyunk egyedül, úgy a szövegben is az ő „kontextusát” a szülei és a velük való bonyolult kapcsolat adja. Így igazából az emberi kapcsolatok kusza hálójába kezd el főszereplőként viselkedni, ami persze disznóság, mert a kuszaság egész egyszerűen nem lehet főszereplő. Itt megjegyezném – egy kicsit a saját szülei védelmében is: ez a regény fikció, és bár vannak benne önéletrajzi elemek, semmi köze az úgynevezett valósághoz.

– Ide kapcsolódnak még a helyszínek. A család mindig oda kényszerül, ahol a „rém” számára éppen kedvező a helyzet. A tér az elbeszélő szempontjából kevésbé fontos, hisz mindenütt az őt körülvevő személyek hatása mérvadó. Mi motiválja a helyszínek változását?

– A „rém”, vagyis a „szörny”, az apa. Ő az, aki a változások mozgatója, az anya és az elbeszélő pusztán ezek elszenvedői. A költözés bizonyos szempontból traumatikus élmény. Eleinte. Egy idő után azonban meg lehet szokni. A regény egyik kiindulópontja: életünk legnagyobb megrázkódtatása a szüleink. A többi már csak a lehetetlen fokozása.

– *Az elbeszélő és családja eredetileg Erdélyből, közelebről Kolozsvárról származik. Tamási óta tudjuk, hogy azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne, de mintha ennek a családnak, Ábelhez hasonlóan, nem sikerülne hazát találnia. Miben kereshetjük ennek okát?*

– A szereplőkben. Főleg az apa figurájában, aki nem tud nyugton maradni. Aki mindig valahova menni akar, nem pedig megérkezni. Ezek a költözések úgymond kívülről jönnek, hiszen a történet elején az elbeszélő még gyerek, tehát semmiféle beleszólása sem lehet abba, hogy a család hol és hogyan éljen. Ezért fontos szerintem, hogy a történet végén ki tud lépni ebből a helyzetből mind fizikai, mind pedig lelki értelemben. Ebből a szempontból ez a szöveg egy fejlődés-regény, hiszen valóban bekövetkezik egy változás.

– *Nem mehetiünk el szó nélkül a három fejezetre kiterjedő, mitológiai vonatkozású epizódok szerepe mellett. Két szakaszban Kerberosz, az alvilág kapuját őrző háromfejű kutya, egy fejezet erejéig pedig Teiresziász mában játszódó történetét olvashatjuk. Ezek mennyiben szolgálják a főcselekmény értelmezését, illetve mennyiben tekinthetők csupán játékos kitérőknek?*

– Teiresziász története mindenképpen egyfajta kézikönyv a szö-

veg helyes értelmezéséhez. Na jó, ez csak vicc. De azzal a gondolat-tal játszottam el, hogy miképpen írhatunk férfiként hitelesen nőkről, vagy nőkként férfiakról. Teiresziásznak persze könnyű volt, hiszen a mitológia szerint mindkét szerepet kipróbálhatta, de az írónak már nincs ilyen szerencséjük.

– *Meg kell említenünk a nők kiemelt szerepét, hiszen két főszereplőn kívül szinte csak nők jelennek meg a történetben, az ő örökös harcuk, egymás és a világ elleni küzdelmük egyértelmű meghatározói, alakítói a történetnek. Miért kaptak ilyen domináns szerepet a regényben?*

– A szöveg egyik trükkje, hogy ugyan egyes szám első személyű a narrátor, akiről aztán egy idő után kiderül, hogy férfi. Ezt nagyon büszkén meséltem el a könyvbemutatón, amikor Csenger Levente – a beszélgetőtársam – dörmögve megjegyezte: azért rá lehet jönni, hogy ezt egy nő írta. Szóval igen, a nők hangsúlyos szerepet kapnak. Az apa és az elbeszélő figuráján kívül van egy gyógyszerfüggő anya, egy zsörtölődő háztartási alkalmazott, valamint Január és Saskia, az elbeszélő és az apa, azaz a két(féle) szerelem nőalakjai, akik a szereplők érzelmi életét hivatottak bonyolítani, illetve van egy nagymama, aki talán a legkiegyensúlyozottabb szereplője ennek a regénynek. Míg a „rém” nyílt lapokkal játszik, ezek a nők a háttérből fúrják nagyratörő terveit.

– *Csak úgy, ahogy a mitológiában teszik az istennők a halandó vagy akár isteni férfiakkal. Itt van például Saskia, aki jelenkori Aphroditéként, visszaélve elbűvölő szépségével, bárkit képes levenni a lábáról, lételeme a viszálykeltés, az örökös harc fenntartása.*

De a többi női szereplőben is van egy-egy kiemelkedően erős, tipizáló jellemvonás, elég csak Maa-ike ósanya-típusára, vagy Január mindenben fölülmelkedő optimizmusára gondolnunk. Hogyan születtek ezek a modern olimposzi istennők?

– Na, erre soha nem gondoltam, de örülök, ha így van, mert így a karakterek finoman rímelnék a mítoszátiratokra. Saskiát mindenképpen egy pusztító szépségnek képzeltem el, aki romokat hagy maga után, és még azokat sem kíméli – másképpen mondva szereti –, akik a leginkább kötődnek hozzá. Ez a szöveg egy olyan univerzum, amelynek a középpontjában az elbeszélő áll, az apa figurája egy amolyan teremtő-romboló istenalak; és ahogyan korábban utaltunk rá, a regény többi rétegét a női alakok intrikái szövik át. Most jobban belegondolva, a görög mítoszokban is mindig a nők okozzák a kalamajkát, mint Teiresziász történetében, ahol az istennők megharagszanak rá, és büntetésként elveszik a szeme világát.

– *Végül a történetbéli „Ábel” Amerikába megy. Tekintható ez pozitív végkifejletnek, hiszen a földi poklot jelentő családtól végül megszabadul, mégsem érezzük, hogy egyértelműen sikerül „hazaérkeznie”. Lesz még folytatása ennek a történetnek, vagy az olvasóra bízva az utolsó szó kimondását?*

– Úgy gondolom, hogy pozitív a regény végkifejlete, hiszen a narrátor ki tud lépni ebből a családi játszából. A történetnek itt van vége, nem tervezek semmiféle folytatást. Legalábbis egyelőre semmiképpen nem.

Kopácsy Gergely

SZEGEDI KOVÁCS GYÖRGY

Hajított kő

*Hajított kő az ember.
Kiszámított pályája,
célja van.
Pontos zuhanások
gyönyörű-gyötrelmes
űrállomásaival.
Mert szolgálat az ember,
élő szövétnek,
hitté dermedt
szentjánosbogár.*

Nemesérc illata

György László tanárnak

*„Parancsolatom a következő: télen,
az én óráim előtti szünetekben
nem nyitogatjuk az ablakokat,
nem szellőztetünk! Mert jegyezzék meg jól:
nincs büdösebb a hidegnél.”*

*Amikor a város kötengerében
elhaladtunk házad előtt,
a nemesérc illata
átsuhant egész lényemen.
A megigazulás isteni tükörképében
hasadtak ki belőlünk az
általad nevelt fák.*

*Merthogy fizika és kémia órán tanulni
emberséget, nem kis lelki ajándék.
Elszántan törve ki
körülfárt sorsodból,
vállaltad magad,
ahogy vagy.*

*Egyszer hoztál egy réztálat, tán megértjük
a teremtés csodáit, volt benned a remény.
S csak kevesen tudták akkor,
hogy aranyból volt
a rézedény.*

PÁSZTOR ZOLTÁN

A francia kultúra szerepe a Magyar Rádió műsoraiban a kezdetektől 1949-ig

Az 1920. évi trianoni békediktátum sokszerűen érte hazánkat. A következő évek politikájában meghatározó szerephez jutott a revizionizmus, amelyet a jobb- és baloldal egyaránt támogatott. A közvélemény haragja nagyrészt a franciák ellen irányult. Jól értesültek tudni vélték, hogy a francia tárgyalóküldöttség vezetője, Clemenceau nem kedvelte a magyarokat, és igyekezett mindenben Magyarország ellen dönteni. Tette ezt azért, mert a fia a világháború idején elvált magyar feleségétől. Ez utóbbi igaz is volt, de az is igaz, hogy a magyar meny, Michnay Ida a válás után is a család tiszteletbeli tagja maradt, és apósával, Clemenceau-val szereteten nyugvó levelezést folytatott még hosszú ideig. Hasonló legendákat még ma is találunk a két ország viszonyát illetően. Egy azonban tény: a szerződés hosszú ideig megmérgezte a magyar–francia kapcsolatokat.

A nem túlságosan jó viszony szinte a nullára redukálódott az 1920-as években. Pedig nem lehet azt mondani, hogy hazánkban a francia kultúra „mostohagyermek” lett volna. A magyar értelmiség egy része beszélt franciául, szívesen fordított francia műveket, és – különösen a XIX. század végén és a XX. század elején – rövidebb-hosszabb időt el is töltött a „Fény fővárosában”, Párizsban. Sokak számára ez szinte kötelező programnak számított; Kassák például nem átallott gyalog elzarándokolni Párizsba. De nem volt ezzel másképp a magyar arisztokrácia sem. A szülők szívesen taníttatták gyermekeiket franciára. Tették ezt azért, mert a francia volt a diplomácia nyelve, a nemzetközi kapcsolatok eszköze. Vagy csak egyszerűen sznobizmusból döntöttek így.

A harmincas években Benedek Marcell fordításai révén Romain Rolland gyorsan népszerűvé vált Magyarországon. Gyergyai Albert a modern francia regényírókkal ismertette meg a magyar közvéleményt. Kiadták Proust, Gide és Malraux műveit. Illyés Gyula és József Attila felfedezték a szürrealizmust. És ne feledkezzünk meg a korszak talán legnagyobb, ilyen témában írott munkájáról: Eckhardt

Sándor *A francia szellem* című könyvéről, amely 1938-ban magyarul, 1942-ben pedig franciául is megjelent *Le génie français* címmel. Eckhardt arra tett kísérletet, hogy elmagyarázza: vajon mi után kutat-hat a magyar értelmiségi, ha a francia kultúrát tanulmányozza.

Trianon hatásán túl voltak további mélypontok is e kapcsolatok terén. 1925-ben például kipattant az úgynevezett frankhamisítási botrány. Egy pénzváltás után Amszterdamban őrizetbe vettek egy magas rangú katonatisztet, Jankovich Arisztidet. A francia hatóságok tulajdonképpen már hónapokkal korábban tudtak arról, hogy Magyarországon francia papírpénzeket hamisítanak, de konkrét bizonyítékok még nem voltak a kezükben az ügygel kapcsolatban. December végére azonban már mindenki politikai felelősöket is keresett az ügyben. Bár a frankhamisítási ügyet többen, például Ormos Mária, Romsics Ignác és Ablonczy Balázs is feldolgozták, továbbra sem állapítható meg teljes biztonsággal az akkori miniszterelnök, Bethlen István felelőssége. Ami viszont tény: az ilyen botrányok továbbgyengítették a magyar–francia kapcsolatokat.

Az 1930-as évek közepére rendeződött úgy-ahogy a viszony, de akkor is azért, mert még mindig voltak olyanok, akik a német–olasz orientációval szemben jobban szerették volna az angol, illetve francia kapcsolatokat erősíteni. Ennek az irányvonalnak volt egyik képviselője a tragikus sorsú Teleki Pál.

A fejlődő magyar–francia kapcsolatok egyik szép példája volt, amikor 1940-ben francia hadifoglyokat fogadott be az ország, majd a II. világháború lezárása után 1947-ben megnyílt a budapesti Francia Intézet. Az ígéretesnek tűnő viszonyt aztán végleg megmérgezte az 1948-49-ben kiépülő sztálinista diktatúra.

1920 és 1949 között tehát így alakult a két ország diplomáciai viszonya. De vajon hogyan tükröződött mindez a Magyar Rádió műsorpolitikájában? Vajon milyen francia témájú műsorokat hallhattak a hallgatók a húszas, a harmincas vagy éppen a negyvenes évek műsorfolyamában? Kik szólaltak meg a rádió hullámhosszán, és egyáltalán milyen szerep jutott ezekben az évtizedekben a francia kultúrának a Magyar Rádióban?

Hazánkban a rádiózás 1925. december elsején indult. Ezen a napon 17 órakor a budapesti, Rákóczi út 22. szám alatt avatták fel ünnepélyes keretek között a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Részvénytársaságot, amely ettől a pillanattól kezdve közös műsort

sugárzott. Az ünneplők között találjuk az első elnökö-vezéigazgatót, vitéz Kozma Miklóst, aki a következőket mondta az avatáson: „A magyar kultúra fegyvertára erős fegyverrel szaporodott. Ez a fegyver a most meginduló broadcasting, amelynek jelentőségét ismertetni nem szükséges. Mindenki tudja mit jelent, különösen Magyarország mai helyzetében az, hogy a hullámokon keresztül minden határon túl eljut a magyar szó. Én a magam és az igazgatóság nevében kijelentem, hogy minden üzleti szempontot háttérbe szorítva, tisztán csak a magyar kultúra szempontját szem előtt tartva, fogjuk ezt a fegyvert kezelni.”

A Magyar Rádió az MTI leányvállalataként jött létre. Kozma Miklós helyettese a programigazgató, Szóts Ernő lett. A zenei tanácsadó Kern Aurél, a prózai műsorok első szerkesztője pedig a rádió dramaturgja, Freissberger Gyula, aki Gyula diák néven vált népszerű íróvá.

A műsorpolitika kifejezést már hamar megtalálhatjuk a Rádió Újság egyik korai számában, de alapvető koncepció még egy ideig nem született ezen a téren. 1928-ban Szóts Ernő javaslatot készített *A népnevelési oktatás ügye a Rádióban* címmel, de ez is csak elképzelés maradt. Ám a Kultuszminisztérium röviddel ezután felismerte a rádió jelentőségét. Ebben nagy szerep jutott Gróf Klebersberg Kuno kultuszminiszternek, aki úgy látta: a gazdasági nehézségekkel küzdő országnak csak a kultúra területén van lehetősége arra, hogy Európa élvonalához tartozzon. Komolyan gondolta, hogy a rádiót be kell vonni a kultúrpolitikába; a népművelés, illetve a középosztály szellemi felemelésének eszközévé kell tenni. E céljai megvalósításához méltó társakat talált a Magyar Rádió akkori vezetői között. Kozma nagyon gyorsan felismerte a tömegkommunikáció jelentőségét, és a harmincas évektől folyamatosan illesztettek be kulturális műsorokat a Rádió műsorrendjébe. Először főleg magyar szerzők munkáit ismerhették meg a hallgatók, de fokozatosan megjelentek más, külföldi írók, költők művei is a műsorfolyamban. Időközben a programigazgató, Szóts Ernő komoly külföldi kapcsolatokat épített ki. Ő maga franciás műveltségű ember volt, aki hamar kijárta, hogy a Magyar Rádió tagja legyen a Nemzetközi Rádió Uniónak. Ez pedig azt jelentette, hogy bekerült a „fősodorba”, és például részt vett a műsorcserekből. Ilyen esetekben műsorokat (főleg zenét) kapott más rádiótársaságoktól, vagy felkérés esetén a Magyar Rádió küldött egy teljes műsorblokkot az Unió tagjai számára, amelyet

azután lejátszottak szerte Európában. Szóts Erőnek köszönhető az is, hogy a megalakulás után rövid időn belül francia nyelvű híreket olvastak be a Rádióban, illetve az, hogy minden műsor előtt például franciául is elmondták az adott műsor címét (a magyar, az angol és a német mellett).

Szintén nem volt ritka, hogy a '20-as évek végétől francia nyelvű előadások hangzottak el a Magyar Rádióban. Az egyik legendás előadó Wimpffen Iván báró volt, aki szinte heti rendszerességgel avatta be a magyar hallgatókat a francia irodalom rejtelmibe. Az egyik ilyen alkalommal 1931-ben *La pénétration de l'esprit en Hongrie* (vagyis *A francia szellem magyarországi hatása*) címmel tartott előadást Kisfaludy Sándorról, a *Himfy*-versek írójáról, aki különös módon került kapcsolatba Franciaországgal. Kisfaludy a napoleoni háborúk során francia fogságba esett. A fogság azonban számára nem börtönt jelentett, mindössze azt, hogy nem hagyhatta el a dél-franciaországi Draguignan városát. Nagy szerencséjére! Ugyanis itt érintette meg őt a Múza: szerelmes lett egy lányba, aki franciaórákat is adott neki. Kisfaludy Petrarca szonettjeinek felhasználásával verseket írt szíve választottjának, és kapcsolatukat mind a mai napig emléktábla őrzi a költő draguignan-i házában. – Erről a kapcsolatról beszélt Wimpffen Iván a rádióban, és néhány nap múlva kisebbségre csoda történt. A Magyar Rádió elnöke levelet kapott Franciaországból a draguignan-i főkönyvtárostól, aki lelkesen közölte, hogy gyakran hallgatja a Magyar Rádió adásait. A következőket írta:

„Tisztelt Igazgató Úr!

Nagyon lekötelezne, ha ezt a levelet kézbesítené annak az úrnak, aki tegnap este előadást tartott a Magyar Rádióban. A nevét sajnos nem hallottam, mert egy sürgönyleadás zavarta meg a vételt. Ez különben, különösen a késő esti órákban nagyon gyakori nálunk, Dél-Franciaországban. Igen nagy érdeklődéssel hallgattam az előadást, valamint minden Budapestről szóló idegen nyelvű előadást, mert ezek mindig azt az elérhetetlen vágyat ébresztik bennem, hogy egyszer meglátogathatom Budapestet. Gyönyörű lehetett az Önök városa a Szent Imre-ünnepségek alkalmával. De Isten tudja, mikor sikerül nekem oda eljutni!”

A főkönyvtáros aztán elküldött egy úgynevezett fogadalmi dokumentumot is, amelyben Kisfaludy aláírásával az olvasható, hogy magyar költő nem fog többé fegyvert a franciák ellen. Ráadásul szintén a francia úrnak köszönhetően előkerült egy másik ma-

gyar, Vízkelety Zsigmond neve is, aki a költő fegyvertársa volt, és aki szintén Draguignan-ban raboskodott. Kozma Miklós ezek után elrendelte, hogy készítsenek új műsort Kisfaludyról, amelybe bele kellett illeszteni a friss, dél-francia kutatás eredményeit is. Ez a Rádió csodája: már a húszas, harmincas években is több ezer kilométeres távolságból hallgathatták a programokat szerte a világban.

Eközben a Magyar Rádió kulturális műsoraiban a következő irodalmi műfajok jelentek meg: vers, elbeszélés, irodalmi beszélgetések, esszé, színjáték, hangjáték és regény.

Nem kellett sokáig várni az első francia témájú irodalmi alkotásra. 1926. június 22-én Géraldy *Szerelem* című színművét közvetítették a Rádió Stúdióból. Paul Géraldy 1885-ben született, és csaknem száz évet élt. Műveit többek között Kosztolányi és Baranyi Ferenc, a *Szerelem* címűt Benedek Marcell fordította. Nem tudjuk, kinek az ötlete volt, hogy ezt a művet illesszék be a Rádió korai korszakának programjába, ám biztosan nagy siker volt, hiszen Géraldy szerelemmel kapcsolatos idézetei mind a mai napig népszerűek.

A következő években számottevően nőtt a francia témájú irodalmi művek aránya a Rádióban. Míg 1926-ban ez az arány a teljes műsorfolyam 0,4%-a volt (mindössze 70 perc), addig 1930-ban már 4% (1400 perc). Ebben az időszakban elsősorban Molière, Rostand, Scribe és Géraldy műveit dolgozták fel.

Fontos azonban tudni, hogy a rádiózás kezdeti éveiben, egészen 1935-ig a próza csak nagyon csekély szerephez jutott a műsorokban. A Magyar Rádió legtöbbször zenét sugárzott a hallgatók igényeinek megfelelően. Különösen a cigányzene volt nagyon népszerű. A változás 1934-ben következett be, amikor Németh László lett a tudományos és irodalmi felolvasások vezetője. Elindult a közművelődési előadássorozat vagy a Diákfélóra. A főleg magyar vonatkozású műsorokon túl 1934-ben találunk előadást Frédéric Mistral költőről, akit Hankiss János mutatott be.

Hankiss remek ismeretterjesztő volt. Számos előadást tartott a francia–magyar kapcsolatokról a következő években. Csak néhány példa a már említetten kívül: *Victor Hugo és a szabadságharc magyar emigránsai*, *Francia költők Magyarországról*, vagy *A Karthauzi nyomán Franciaországban*.

Ettől az időszaktól kezdve érezhető az irodalom fajsúlyosabb jelenléte a műsorstruktúrában. Kozma

Miklós elnök ugyanis egész életében tisztelte a művészeti élet elitjét, az irodalom pedig kifejezetten a szívügye volt. 1934-ben azért találkozott Illyés Gyulával és Németh Lászlóval, hogy tanácsokat kérjen tőlük. Ha csak a francia témájú műsorokat tekintjük át, megfigyelhető Sardou szerepeltetése, Molière műveinek bemutatása, és elindul a francia nyelvtanfolyam is. Egy évvel később, 1935-ben Cs. Szabó László lesz az irodalmi műsorok vezetője. Neki köszönhető, hogy a magyar írók szinte mindegyike megtalálja kapcsolatát a Magyar Rádióval. Tamási Áron, Márai Sándor, Kosztolányi vagy Szerb Antal – csak néhány név azok közül, akik dolgoztak az egyes adásokban. Cs. Szabó jelentős helyet vívott ki a külföldi irodalom tolmácsolásában is. 1938-ban Balzac, Dumas művei közül többet is hallhatott a közönség.

A rádiótörténet egyik fontos forrása a rádiós ülések jegyzőkönyve. Ezekben a megbeszéléseken jó néhány javaslatot terjesztettek a rádiós vezetők elé. Ilyen javaslatokat küldhettek civilek, minisztériumi alkalmazottak vagy olyan személyek, akik – bár előadóként megszólaltak a Rádióban – nem voltak úgynevezett belsős alkalmazottak. Amíg a '20-as évek végén arra is volt példa, hogy francia témájú műsorok bemutatását nem fogadták el (például Vargha Gyula a parnasszistákról szóló felolvasásáról van szó), addig a '30-as évek második felében egymást érik az ilyen témájú adások. Néhány műsorral illusztrálva mindezt:

1936-ban megemlékezést tartottak Baillyről, a francia természettudósról születésének 200. évfordulóján. Pekár Gyula előadást tartott Munkácsy párizsi tartózkodásáról, Győri János felolvasásának a címe pedig a következő volt: *Mit köszönhet a magyar műveltség Párizsnak?* De írt Hevesi András a mai párizsi színház és Sótér István egy párizsi főiskola életéről – az École Normale Supérieure-ről. Szintén egy ilyen rádiós ülés jegyzőkönyvében olvasható, hogy 1939 januárjában megrendelték egy magyarbarát francia akadémikus, George Duhamel portréját. Duhamel figyelt fel elsőként Paul Claudel tehetségére, és ő volt az, aki a harmincas években számtalan előadást tartott Európában arról, hogy milyen fontos a francia kulturális hagyományok ápolása. Duhamel szép szavakkal beszélt a magyar kultúráról is.

A következő években még ennél is több francia vonatkozású téma, irodalmi alkotás került műsorra. Bár a trianoni tragédia sebei nem gyógyultak be, irodalmi, kulturális téren szabad mozgást lehetett

érezkelni a két ország viszonyában. Írók, költők, zeneészek, újságírók érkeztek Budapestre, akiket minden esetben meginterjúvoltak a Magyar Rádióban. Sőt, politikai téren is enyhülés indult el. Ennek egyik csúcspontja az volt, amikor 1940-ben francia hadifoglyok letek menedéket Magyarországon. A cikk elején már említettem mindezt, de olyan szép történetről van szó, hogy érdemes részletesebben is beszámolni róla. Nagyon sokan ugyanis (és valljuk be: nem érdemtelenül) csak a lengyel hadifoglyokról tudnak a II. világháború idejéből. Pedig legalább ilyen izgalmas annak a körülbelül 1200 francia hadifogolynak a sorsa, akik osztrák vagy német fogolytáborokból szöktek meg, hogy aztán új hazát találjanak Magyarországon. Mivel hivatalosan nem álltunk hadban a franciákkal, ezért nem volt akadálya annak, hogy a hadifoglyok szállást és ellátást kaphassanak az ország több településén is. Sokan a lengyelekkel együtt Balatonbogláron töltöttek el éveket. De volt, aki tanár lett Gödöllőn a premontrei Gimnáziumban; volt, aki magyar paraszt mellett dolgozott, megint mások házitánítónak álltak be. Volt, aki magyar lányt vett el, és volt, akinek a francia feleségét is sikerült átszöktetni – Németországon keresztül – Magyarországra.

A magyarok jelesre vizsgáztak ebben az időszakban. Ha kellett, szállással, ha kellett, munkával, élelemmel vagy pénzzel segítették a franciákat. Még olyan különös dolgok is megtörténhettek, hogy a francia nemzeti ünnepen, július 14-én Balatonbogláron együtt énekelték magyarok és franciák a Marseillaise-t. A franciák egy része azután hazakerülve szívesen segített volna egykori befogadó országának, ám közbeszólt a rákosista politika. Egy-két évig még magyar gyerekeket is nyaraltattak a tengerparton, de 1949 után ez is, mint oly sok más kapcsolat, megfenneklett. A francia hadifoglyok történetéről olvashatunk a Magyar Rádió Irattárában, és nemrégiben még könyv is jelent meg ezekről a felejtethetlen évekről Paul Lemaire-től *A szabadság hídja* címmel.

A második világháború idején természetesen minimálisra csökkent a francia témájú művek bemutatása, de ez volt általában az irodalmi alkotások sorsa ekkoriban. Különösen 1943-ban, 1944-ben és 1945 elején, a legszörnyűbb időszakban szinte csak zene és lelkesítő hazafias műsorok kaptak helyet a rádióban. 1944 elején Cs. Szabó László le is mondott állásáról. „Én megszállott országot nem szolgállok” – nyilatkozta később.

Amikor Cs. Szabó távozott, egy korszak is lezárult a Magyar Rádió életében. Elődjéhez, Németh Lászlóhoz hasonlóan különösen sokat tett a kultúráért – e téren is. Cs. Szabó például megbízta korának nagy íróegységét, hogy készítsenek műfordításokat (legtöbbször francia és angol nyelvből). Ennek köszönhető, hogy munkát kapott Radnóti Miklós, Vas István vagy Szabó Lőrinc. Radnóti Miklós például La Fontaine-nel kezdett el foglalkozni, a fordításokat pedig időről időre lejátszották a hallgatónak. De Radnóti többször szerepelt meghívottként is a Magyar Rádióban.

Németh László és Cs. Szabó László a legnehezebb időkben is hihetetlen diplomáciai érzékkel és jó ízléssel választották ki a legjobb magyar előadókat. Tudták, hogy a magyar irodalmon túl az antik és a kortárs külföldi irodalmat is be kell emelni a Rádió műsorpolitikájába. Mint említettem, kortársaik közül sokan előítéletesen gondolkodtak a franciákról a trianoni döntés után – ők azonban képesek voltak elválasztani a politikát a kultúrától. Hittek abban, hogy a francia művészeti értékek csak hozzátesznek a magyar kultúrához, és hogy ezeket az értékeket a népevelés céljához kell igazítani.

Cs. Szabó hiánya sokáig érezhető volt az irodalmi műsorokban. Az állapotokat továbbrontotta a kedvezőtlen háborús helyzet, Magyarország német, majd szovjet megszállása.

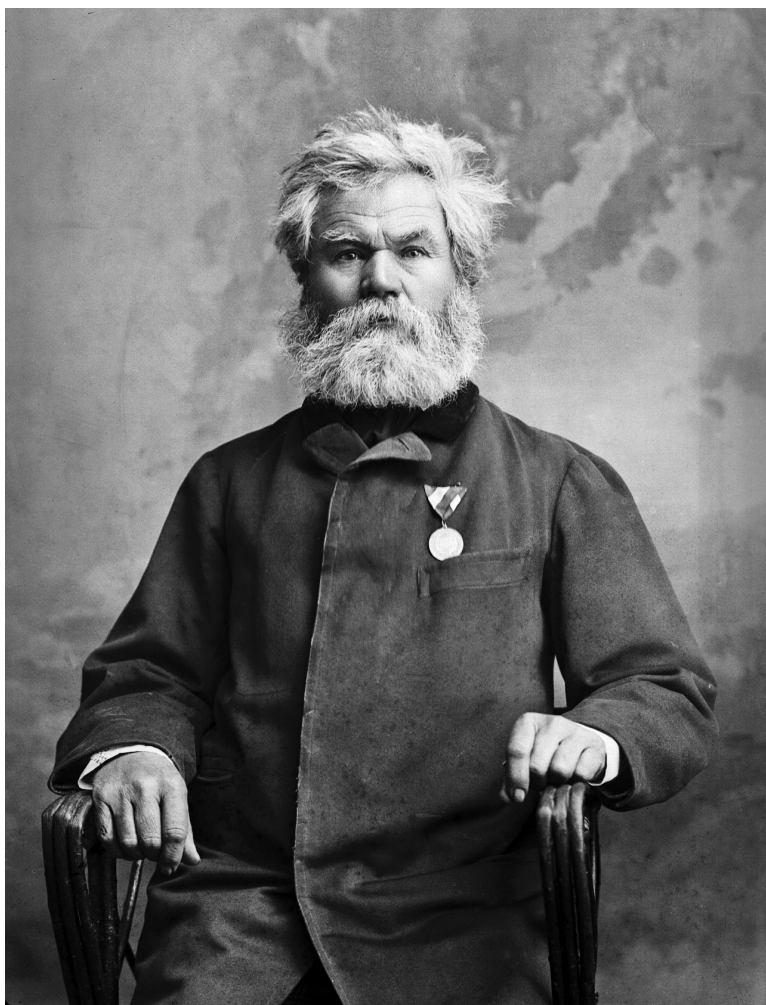
Mindazonáltal a háborút követő években, 1945 és 1949 között ismét intenzívek voltak a magyar–francia kulturális kapcsolatok. Ebben az időszakban se szeri, se száma a rádióban elhangzó francia témájú műveknek. 1946-ban műsorra tűzik Giradoux, Marivaux, Musset és Sardou műveit. Sőtér Jules Romainról értekezik, de felolvasást tartanak Anatole France-ról is. A statisztikák szerint a legtöbb művet magyar szerzőktől játsszák, szám szerint 153-at; 40 alkotást angol, 34-et francia és csak 20-at orosz íróktól.

1947-ben a Párizsban élő Szélpál Árpád felajánlja, hogy előadás-sorozatot indít *A francia szellem nagyjai* címmel. Ugyanebben az évben tűzik műsorra Fejtő Ferenc párizsi leveleit és Cocteau *Az emberi hang* című művét (az utóbbit Rónay György fordítja le a rádió számára). Márciusban Jean Anouilh *Eurydice* című darabját hallhatja a közönség. Szépen kezdenek kiépülni újra a nemzetközi kapcsolatok. Ismét elindulhat a műsorcsere, amelynek a második világháború vetett véget. Ehhez partner volt Kolozsvári Grandpierre Emil, az Irodalmi Osztály akkori veze-

tője is, aki maga is francia eredetű erdélyi családból származott.

Ő is támogatója volt annak a kezdeményezésnek, hogy a Magyar Rádió szervezzen – Bartók Béláról elnevezett – zenei fesztivált 1948-ban. A rendezőbizottság főtíkára Kadosa Pál volt; zsűrielnöknek Kodály Zoltánt kérték fel, de a zsűriben helyett kapott több francia is: a zongora kategóriájában Lazare Lévy, a kamarazenedében Roland Manuel, a zeneszerzés területén pedig Henry Gagnebin. A versennyel kapcsolatban külön Bizottság alakult Párizsban francia és magyar tagokkal. Feladatuk a Bartók Fesztivál reklámozása, francia újságírók akkreditálása és a legjobb francia zenészek felkutatása volt. A verseny féléves hivatalos nyelvének a francia számított. Egy francia lemezgyár, a Pacific még ajánlatot is küldött a szervezőknek a lemezfelvételek kiadásához. Végül a fődíjat Járdányi Pál nyerte, de a második helyen egy francia művész, Jean Martinon végzett. A rendezvényt szinte teljes egészében élőben közvetítette a Magyar Rádió.

Fontos mérföldkő volt a francia–magyar kulturális kapcsolatok történetében, hogy 1947-ben, Budapesten megnyílt a Francia Intézet. Párizsban 1927 óta működött egy hasonló intézmény, amelyet akkoriban Klebersberg Kuno javaslatára alapítottak. A budapesti megnyitón díszvendégként részt vett Louis Aragon is. Meghívása egyértelműen a francia baloldali elit bemutatásának a része volt. Az esemény akár a két ország közötti kulturális együttműködés csúcspontjának is felfogható, innen ugyanis már csak lefelé vezetett az út. A Magyar Rádió beszámolt arról, hogy 1948-ban hazánkba hívták Paul Éluard író, ám köszöntésére már nem invitáltak meg egyetlen, nálunk hivatalban lévő francia vezetőt sem. A kommunista költő, Éluard látogatása pusztán propagandacélokat szolgált. Noha a már említett Kolozsvári Grandpierre Emil 1949-ben azt írta, hogy tervbe vették az egykori XIX. századi francia vígjáték és vaudeville teljes bemutatását, ez már a végjátéknak tekinthető. A Rádió különböző műsoraiból szinte teljesen eltűntek a francia alkotások; helyüket szovjet művek vették át.

Papp Ferenc (1829–1903)

GYÖRI LÁSZLÓ

Hajnali futam

*Kinyitotta az ágak csapjait
a lány tavaszi éjszaka,
ömlik a fényre az aranyeső,
a hajnali forzícia.*

*Egyetlenegy éjszaka is elég
kinyíltni, ha nyíltni akarsz.
Ha várod a mások jövetelét,
végül a végén lemaradsz,*

*előbb nyílik ki majd az orgona,
mint te, sárga aranyeső.
Mit számít, hogy bokrod levelei
reggelre nem bújtak elő.*

*A levelek csak késlekedjenek,
te előzd meg őket, siess
világra jönni máskor is. Gyere,
hogy dacból más utat kövess:*

*előbb a virág, csak aztán a levél.
Ki teszi dacból ugyanezt?
Aki új teremtésbe fog: előbb
a lélek, azután a test.*

A kávéház teraszán

*Azt a mosolyt, azt a csupa derűt még
sokáig látom (e – ü – e).
A Zserbó teraszán ültünk, a szív műtét
után. Sikerült – mondta –, de mi
lesz a vége, ki tudja? – szólt derűsen
örökös, szokott mosolya.
És most (a – e – i)
halott.*

KULIN BORBÁLA

Szárnyakkal fölfelé

*Egy kicsi lepke volt a gyűrűn,
szárnyai színes kövekből kirakva.
Sárga függönyök hullámoztak
a horizonton, ünnepi volt a reggel,
ahogy jött haza ajándékkal
nagyamám a pásztói piacról.*

*Kendője alá kapott a szél, akárcsak
a következő szombaton, ugyanazzal
az ajándékozó mosollyal az arcán,
csak már a huzatos ravatalozóban,
nyitott koporsójában fekvé.*

*Sosem volt gyűrűm azelőtt.
Játék közben jutott eszembe, hogy el kéne
veszítenem ezt a csodát. Vágytam az örömére,
megtalálni, megkapni újra.*

*Gödröt ástam a homokozóban,
a gyűrűt szárnyakkal fölfelé betemettem.
Nehezen aludtam el, de korán keltem másnap.
Feltúrtam az egész homokozót, többször is,
nemcsak ott, ahová rejtettem.
Harminckét éve keresem. A homokozót azóta
benőtték a tuják. Harminckét éve nem találok,
harminckét éve szorongat, és nem tudom
a terhét kinek megköszönni.*

Tévedés

*Babrálok néha egy gondolattal, mint éretlen isten,
megnyomom a TÉVEDÉS VOLT feliratú gombot.
Gyönyörködöm, ahogy városok tűnnek el,
törlődnek utcák, parkok, nevek, tagadásom
a legszentebb kerteket is elmossa.
Hegyeket gúnyolok: látjátok?
Semmi kis buckák vagytok, ha én úgy akarom!
Haragom keserű gőzét inhalálom, és elhiszem,
hogy a gyógyulás diadal.*

SZOKOLAY DOMOKOS

Identitásunk „freskótöredéke”

Emlékezés Esterházy Jánosra (1901–1957)

1949. április 20-án, Csap állomáson az Ukrán SzSZK Kárpátaljai terület Államvédelmi Minisztériuma Főosztályának megbízottja, Fornicsov Vaszilij alezredes átadta Esterházy Jánost a Csehszlovák Köztársaság Belügyminisztériuma által megbízott Zdeněk Lukaš tanácsosnak és Mudra Vladimír komisszárnak. A súlyos betegségében legyengült – de lelkiekben erős – Esterházy ekkor már közel negyedik éve volt a szovjetek foglya. Kiszolgáltatása előtt az Északi Vasúti Javító Munkatáborban tartották fogva.

1945 júniusában történt letartóztatása után a csehszlovákok átadták a szovjet hatóságoknak, akik elhurcolták, és végül – egyéves tortúra után – Moszkvában, 1946 júniusában 10 évi kényszermunkára ítélte őt a Szovjetunió belügyminisztere mellett működő Különleges Tanács. Esterházyt és társait 1945-ben szovjetellenes tevékenységgel vádolták, és a szovjet Büntetőtörvénykönyv hírhedt 58. §-a alapján tartóztatták le őket. A koholt vádak között ekkor már megjelent a csehszlovák állam ellen irányuló tevékenység motívuma is, azonban a szovjethatalom alapvetően a saját sérelmére vette a neki felrótt „bűnököt” (a kommunista mozgalommal szembeni fellépés, a háború támogatása, szovjetellenes diverzáns tevékenység szervezése egyaránt fellelhető volt a vádpontok között).

Időközben, 1947. szeptember 16-án a Pozsonyi Szlovák Nemzeti Bíróság távollétében kötél általi halálra ítélte őt, majd kiadatását kérték a Szovjetuniótól, hogy végrehajthassák rajta a kivégzést. Az egyenesen hamis, vagy éppen máig sem bizonyítható vádpontok sorozatának lényege az volt, hogy rábizonyítsák a Csehszlovákia-ellenes „ötödik hadoszlop” – a kollektív bűnösséggel megbélyegzett magyarság – vezérének szerepét. Miután Esterházyt visszaszállították Csehszlovákiába, a Mária húga és ügyvéd barátai által benyújtott kegyelmi kérvénynek köszönhetően Klement Gottwald csehszlovák elnök életfogytiglanra változtatta a halálos ítéletet. Kísérlet történt megszöktetésének előkészítésére is, de önmaga utasította el a lehetőséget – mondván, hogy nem követett el bűnt, nincs oka arra, hogy megszökjön.

Az 1949-es átadás jelenetét talán azért is lehet szimbolikusan kiemelni, mert az életfogytiglani börtönt jelentő „kegyelem” következtében Esterházy János összesen 12 évnyi raboskodás után, 1957-ben hunyt el a csehországi Mírovban. Többet töltött így rabságban, mint amennyire eredetileg ítélték őt a szovjetek (hozzátéve, nem tudni, hogy leromlott egészségi állapota miatt a lágerben vajon meddig maradt volna életben). Mindez nemcsak Esterházy személyes sorsának a tragédiája, hanem a csehszlovák–magyar szembenállás szomorú eseménye is.

Különösképpen azért, mert az 1901-ben, Nyitraújlakon született Esterházy egy ízig-vérig közép-európai ember is volt. Apja fiatalon, 39 évesen hunyt el, édesanyja a lengyel grófi családból származó Tarnowska Erzsébet volt, kiterjedt magyar és lengyel rokonsággal rendelkezett, azonban arisztokrata származásából fölényt nem kovácsolt, a grófi megszólítást sem szerette.

Trianon után nem hagyta el szülőföldjét, élete során következetesen védte a csehszlovákiai magyarság jogait – sőt, a magyar politikusok közül talán a legmegértőbbnek mutatkozott a szlovákság ügye iránt is. 1932-ben lett az Országos Keresztény Szocialista Párt vezetője és a Csehszlovák Köztársasági Magyar Népszövetségi Liga elnöke, 1935-ben Kassán választották képviselővé. A magyarság érdekképviselőként a pártok feletti összefogás erejében bízott, 1936-ban sikerült pártját egyesítenie a Magyar Nemzeti Párttal, s az így létrejövő Egységes Magyar Párt ügyvezető elnöke lett. Ekkor Eduard Beneš csehszlovák elnök kormányzati pozíciót is kínált neki, de Esterházy János addig nem tartotta elfogadhatónak az ajánlatot, amíg a kormány nem változtat érdemben a kisebbségekkel való bánásmódon és a magyarellenes politikán.

A magyar kisebbség védelme iránti elkötelezettségét jól szemlélteti, hogy az 1938-as első bécsi döntés után – amikor Kassa és a Felvidék egy része visszakerült Magyarországhoz –, Esterházy úgy döntött, hogy az immár önállósult Szlovákiában képviseli tovább a határ túloldalán maradt magyarok érdekeit. Ugyanakkor – a kisebbségi jogok kölcsönös tiszteletben tartása jegyében – a magyar kormányzatnál is rendszerint közbenjárt a magyarországi szlovákság védelme érdekében. Tiszteletben tartotta a szlovákság autonóm törekvéseit, a közép-európai nemzetek között a kölcsönös megértés és együttműködés útjait kereste, bízott egy magyar–szlovák megegyezés lehetőségében.

A magyarországi politikusokkal rendszeresen tartott kapcsolatai miatt csehszlovák részről számos támadás érte őt, pedig viszonyát – így például Teleki Pállal vagy Bethlen Istvánnal – nyíltan kezelte, mégsem a közvetítés lehetőségét látták szerepében.

A második világháború kitörése után részt vett a lengyel menekülők segítségével és lengyel értékek Magyarországon való elhelyezésében. Az őt ért vádakkal szemben sosem szegődött a nemzetiszocializmus szolgálatába. Mint ahogy kiváló monográfusa, Molnár Imre kiemeli egy rendkívül kifejező mondatát: „a mi jelünk a kereszt, nem pedig a horogkereszt”. Erről akkor is tanúságot tett, amikor 1942-ben, mint a szlovák parlament tagja, nem szavazta meg a zsidók deportálásáról szóló 68-as törvényt. 1944. március 19. után tiltakozott Magyarország német megszállása ellen, és felvette a kapcsolatot Svájc pozsonyi diplomáciai képviselőjével, segítségükkel pedig memorandumot juttatott el a szövetséges hatalmakhoz. Szemben állt a nyilas kormánnyal, pártját sem állította szolgálatukba – mind a nyilas, mind pedig a német hatóságok üldöztetését elszenvedte.

Bujdosása után, a háború végeztével visszatért Pozsonyba, ahol magyar értelmiségiekkel együtt nemzetének ismét kisebbségi létbe került tagjaiért szeretett volna küzdeni. Védelmet kért számukra a fellángoló üldöztetéssel és gyűlölethullámmal szemben. Azonban ekkor már a Vörös Hadsereg, a Szovjetunió és az általa mozgatott kommunista pártok igyekeztek birtokukba venni az elfoglalt kis országokat. 1945 nyarán pedig megkezdődött Esterházy tizenkét évig tartó kálváriája – melynek első mozzanatát a „szovjetellenesség” vádja jelentette. Ezért sorsa sem csupán csehszlovák–magyar vonatkozásban értelmezhető, hanem a szovjet érdekszférába került közép-európai lét jelképe is.

*

Milan Kundera *A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája* (1984) című esszéjében hívta fel a figyelmet arra, hogy a második világháborúval a Szovjetunió érdekszférájába került közép-európai kis nemzetek számára milyen feszítő ellentmondást jelentett az, hogy kultúrájukban nyugaton, politikailag viszont keleten helyezkedtek el. Éppen ezért az 1945 után kifejtett ellenállásuknak és szabadságküz-

delmeiknek értelme nem is lehetett más, mint „az identitás védelme; vagy más szóval: nyugatosságuk védelme”.

Azonban ez a „nyugatosság” Kundera szerint leginkább az 1918 és 1938 között szerzett tapasztalatokat és emlékeket jelentette, annak nem volt köze az 1945 utáni nyugati identitáshoz, vagy ahogy ő fogalmaz: identitásvesztéshez. Hozzá lehetne tenni azt is, hogy mindez összekapcsolódott a közép-európaiak első világháború után megélt „független” időszakával. Még akkor is, ha Magyarország esetében ez a függetlenség Trianon nemzeti tragédiájával kapcsolódott egybe, a térség számára pedig egyaránt tragikusan végződött a második világháborúval. Még akkor is, ha ez a függetlenség sosem volt teljes: az egymással is szembenálló kis nemzetek és az élükön álló kormányok számára szűkös és a nagyhatalmak által behatárolt volt, fogságban tartották a háborút lezáró békeszerződések igazságtalanságai, a nemzetiségi elmentések és gazdasági érdekek egyaránt. Valószínűleg nem is a korszak hibái és bűnei között kellene keresni azt, amit a kis nemzetek meg akartak védelmezni – sokkal inkább valamit, amit akkor nagyobb biztonságban éreztek, mint 1945 után. Ha nem is többet: *a remény lehetőségét.*

Nem valósult meg a több korabeli gondolkodó által is vizionált nemzetek Európájának „miniatűr modellje” (Németh László „tejtéstvérisége”) – ahogy Kundera szinte képletté egyszerűsítette: maximális változatosság – minimális területen. Helyette egyetlen kérdés maradt: Közép-Európa „hogyan is szabadulhatott volna a borzalomtól, amelyet az az orosz nép keltett benne, amely vele szemben az ellentétes szabályra épült: a minimális változatosság – a maximális területen”. Ez volt az a „minimális változatosság” és *vakfehérség*, amely nemcsak a kommunista diktatúrában nyilvánult meg, hanem a légereket körülvevő, hóval borított pusztaság képében, az elme-gyógyintézetekké vagy más intézményekké átalakított főúri kastélyok fehérre meszelt falfelületeiben. A fehér felületek alatt elfedve pedig nemcsak a nemzeti, hanem a közép-európai identitásunk emlékei és freskói várták felszabadulásukat. Esterházy János sorsa nem csupán magyar, hanem közép-európai sors, olyan portré, amelyről az emlékezés által tisztíthatók le a vonásait eltakaró mérszrétegek.

LEZSÁK SÁNDOR

A Hosszú Énekből

Ennek a szarvasnak

*Ennek a Szarvasnak
ereje van,
visszavisz a végtelenbe!*

*Ennek a Szent Vadnak
ereje van,
végtelennek nincsen vége!*

*Ennek az Agancsnak
ereje van,
végtelennek nincsen széle!*

(A Markolatáig Földbe Szúrt Kard felé fordul.)

*Nimrud népe
messzeségben!
Rege rejtem,
messzeségben!*

*Messzi útról
hazafelé,
megyek én most
visszafelé.*

(Közben Túrhoja a tűzbe porokat szór,
egyre nagyobb ködfelhő kerekedik.)

*Kilencre nyolc,
nyolcra hét,
elhagyom az
elejét.*

*Hétre jön hat,
hatra öt,
ősatyához
költözök.*

Részletek Lezsák Sándor *Atilla fia, Csaba királyfi* című romantikus népszínművéből, amely az idei Költészet napjára jelenik meg a Kairosz Kiadó gondozásában.

Ötre meg négy,
négyre három,
ősidő a
fényhatáron.

Három, kettő,
kettőre egy!

(A köd beborítja a Szent Helyet.)

Hosszú ének,
növekedj!

Gyökerekben megeredj!
Hosszú ének, növekedj!

Két kőoszlop

Kauka, kauka, két kőoszlop!
Tartották a kaputornyot.
Kőszlopra belevésték
Kőkirályunk történetét.
Kauka, kauka, kő a jelünk,
Isten hozzád, Isten velünk!

Közben

Előttem is volt élet,
utánam is lesz élet.
Közben egy kicsit
magam is élek.

Kőhegyek

Kauka, kauka, kőhegyek.
Tetejére fölmegegyek.
Réka úrnő várában
minden kőben áldás van.

Kauka, kauka, napkövek,
Úrnő mondja jövőnket:
ha a lelkiünk összeér,
Csaba fiam hazatér!

Napszentélyben

*Napszentélyben napkövek,
érintsd meg a kendődet!
Emeld föl az ajkadhoz,
családodra áldást hoz!*

Ott a hegy mögött

*Ott a hegy mögött
arany glória!
Napba öltözött
Babba Mária!*

(Együtt ismétlik.)

*Ott a hegy mögött
arany glória!
Napba öltözött
Babba Mária!*

Asszonyt hoztunk

Kustály (Felrikolt.)

*Asszonyt hoztunk
házadhoz, házadhoz.
Meleg követ
hátadhoz, hátadhoz.*

(A többiek is nevetve mondják)

*Kő az asszony
sziklakő, sziklakő!
Amikor kő,
akkor kő, akkor kő!*

(Kustály)

*Egyszer fordulj
feléje, feléje,
kettő lesz majd
belőle, belőle!*

Barangolás a lakásban

Egy délelőtt Lezsák Sándorral

Lezsák Sándorhoz, a lakiteleki mindeneshhez, aki álomból valóságot csinált – lásd a nevezetes *sátort*, szabadságunk egyik szülőjét –, számtalan dolog fűződik. Hiszen a valahai tanyasi tanító, költőként, egy irodalmi színpad létrehozójaként, később politikusként, nem törődve a besúgó hadakkal, a politika bilincset kínáló őreivel, mindig a lelkiismerete szerint cselekedett. Lakitelek, középpontban a Népfőiskolával, így vált egy szorgos, csak a közjót szolgáló élet egész Kárpát-medencére kiterjedő centrumává. A sokáig szemérmesen (tudatosan) hallgató író, noha mindvégig alkotott, évtizedekig jobbára került a nyilvánosságot, nehogy a politikai szerepe szerint ítéljék meg literátori munkáját. Kár volt bujdokolnia: a 2015-ben megjelent, összegyűjtött verseit egybefogó kötet (*Társai elementek Megváltót nézni*) karakteres alkotót mutat, olyan költőt, akit nemcsak egy erkölcsös magatartásforma jellemez – minthogy a betlehemi fényben való megmerülés helyett otthon gyújtván gyertyát, *jó pástorként vigyázza az értékeket* –, hanem lírájának esztétikai ereje is.

Saját kezűleg épített otthonában, kincses könyvesházában kerestem föl – a mostani utcanév (Deák Ferenc) helyett előttem még mindig a régi tanyasi postacím, a *Szikra 272 világol* –, hogy vallomásra bírjam múlttól, jövőről.

– *Egy ház nemcsak a test, nem csupán a család, a lélek lakóhelye is. Ha körbenézünk a falakon: sok ezer könyv, festmény, szobor, grafika, kard, kerámia, plakát, íróktól kézírásos emlékek. Árpád apánk elindult valahol, kezdjük onnan. Itt jelen esetben Árpád apánk Attila, látom a plakátot. Huszonegy-néhány évvel ezelőtt, a Margitszigeten vagyunk.*

– A Margitszigeten mutatták be Szőrényi Levente *Attila, Isten kardja* című rockoperáját, amelynek a szövegét írhattam meg. Annak a plakátját látod. Fölötte a turulmadár az arra az alkalomra, vagyis a bemutatóra készült ajándék volt. Alatta pedig egy kereszt, amelyet szögesdrót is megfog. Egy olyan ember készítette, aki megszenvedte 1957-et, '58-at, és tőle kaptam ajándékba '90-ben. A kard a nagyapámé, aki csendőrtiszt-helyettes volt, és a család nekem ajándékozta, hogy vigyázzak rá. Az asztalon láthatod a több mint százesztendő s pincénknek a lakatját, amit egyik volt színpados barátom,

Tábori Róbert hozott rendbe. Tőle kaptam ajándékba születésnapomra. Mellette, de látszik az íróasztalon is, a több mint kétezer-ötszáz esztendő s kazak aranyember foglalt helyet. Aki szkíta vezető volt, szkíta fejedelem. Szenzációt keltett, amikor megtalálták a 15-16 kg súlyú ruházatban; és körülötte olyan leletek, amelyek a szkíta kultúra gazdagságát bizonyítják. Közép-Ázsia a szkíta világnak egy csodálatos emléke marad, bármenynyire próbálták később ezt más népekkel, később érkező népekkel átmosni vagy háttérbe tolni. Ott is, Közép-Ázsiában is változást hozott a múlt században a nyolcvanas évek vége, s a kilencvenes évek. És van egy szép emlékem László Gyula professzorról. 1991 végén, 1992 elején a Lakiteleki Népfőiskolán az *Ötven rajz a honfoglalásról* című kiállítását mutatuk be. Rendkívüli nagy élményem, hogy a korábbi találkozásaink után hosszabb ideig együtt lehettem vele. És ott volt az érettségi előtt álló, régésznek készülődő lá-

nyom, Gabi is. Nagy nehezen odahívtam azzal, hogy „bemutatlak a professzornak”, aki a lányom előtt egy legendás személyiség volt. Ha valamiről áradozni tudtam az iskolában történelemtanárként, akkor többek között az László Gyula híres könyve, *A „kettős honfoglalás”* volt, amely egy kicsit szembement a hivatalos irányzattal. Ezért is adtak a történelemtanárok kezébe egy kis füzetet, hogy miképp kell értelmezni a „kettős honfoglalás”-t, hogyan gondolkodjunk erről az iskolában. A tizennyolc éves lányom nehezen oldódott fel, egy kissé zavarban volt, mert nem tudta, hogy mit mondjon a professzornak. Amikor közöltem, hogy régész akar lenni, villámló szemmel nézett rám, úgy vélte, hogy a titkát elárultam. S akkor a professzor egyszer csak ránéz: „Aztán milyen régész akarsz lenni, lányom?” – kérdezte tőle. „Régész szeretnék lenni” – és akkor már szinte égetett a tekintete, hogy ilyen helyzetbe hoztam. Újból elhangzott a kérdés: „Milyen

Kecskepásztor vagyok Nagypámnál 1960 nyarán (Nyírteltek 1960. július 28.)

régész?” „Hát régész.” „Aztán magyar régész akarsz-e lenni, lányom?” Na, ő erre teljesen kész volt. Tudtam, hogy amit ezután kapok, nem fogom zsebre tenni. „Mert, ha magyar régész akarsz lenni, lányom, akkor előbb tanuljál meg oroszul.” Gabi csodálkozott, és én sem tudtam hová tenni a buzdítást. Oroszul?! Éppen most jöttünk ki az orosznyelv-tanításból, vágta a sarokba az orosz könyveket a gyerekek '91 végén. „Mert tudd meg, lányom, hogy a Szovjetunió egy kincses területe a magyar történelemnek. És ha te magyar régész akarsz lenni, akkor nem angolul fogsz tudni ott tájékozódni, se nem németül vagy franciául, hanem oroszul. És ahhoz, hogy megmutassák neked azokat a kincseket, kincses lelőhelyeket, tudnod kell oroszul. Csak akkor tudsz majd igazán érvényesülni, ha megtanulod egy ott élő közép-ázsiai nép nyelvét is. Mert akkor csodálni fog mindenki, akkor náluk is otthon leszel.” A lányom csak hallgatott. Nagy tanítás volt ez számára. Keményen tanult, egy évvel később sikerült a felvételi. Orosz nyelvből középfokú

vizsgát tett, és megtanult ugyancsak középfokon kazakul is. Amikor megnyílt előtte az út, vagyis ösztöndíjjal lehetett menni szerte a világba, nem a német, nem az angol, sem az amerikai, meg a mit tudom én, milyen nyelvterületet választotta, hanem Kazahsztánt. Igaz, éppen akkor esett szét a Szovjetunió, a külügy elég ideges volt, hogy a lányom ilyen háborús övezetben akar ténykedni. De Gabi a bizonytalan helyzetek ellenére helytállt. Minthogy az élet maga is nagy dramaturg, a lányom ma régész.

– *Könyve is jelent meg...*

– Igen, könyve is jelent meg. Jelenleg doktorandusz, a kutatómunkája mellett László Gyula családi hagyatékának feldolgozásában vesz részt. Így kerek ez a történet.

– *Fantasztikus. Tehát újra a családnál vagyunk. Említetted, hogy nagypád csendőr volt. Még bizony ma is nagyon sokan letagadják, ha ilyesfajta ős van a családfán, hiszen a csendőr szó eddig csak megvetést kapott, te pedig büszkén beszélsz róla. Tehát valóban olyan ember volt, akire föl lehetett nézni?*

– Tizenhárom éves voltam, amikor történelemórán a Kertész utcai Általános Iskolában egy nagyon csúnya mondat hangzott el a csendőrökről. És én akkor fölálltam. A „bűnöm” miatt az egyik szülői értekezletre be is hívták az édesanyámat. Mert én azt mondtam: lehet, hogy a csendőrök gazemberek voltak, de az én nagypám nagyon rendes ember volt. Azért fészket rakott bennem a gyanú. Nem tudtam szabadulni attól, hogy az általam tisztelt történelemtanár ilyen gyűlölettel, megvetéssel beszélt a csendőrökről. Nyáron mindig Szabolcsban nyaraltam a nagyszüleimnél, azon a környéken szolgált nagypapa is. Elmentem kerékpárral Tarcalra, elmentem Abaújszántóra, hogy érdeklődjem utána. Nagypám a harmincas évek elején ment nyugdíjba csendőrtiszt-helyettesként és őrsparancsnokként, így éltek még azok, akik emlékeztek rá. Örömmre nagy szeretettel beszéltek róla. Nekem ez hatalmas elégtétel volt. És nem kisebb lecke, hogy van a tankönyv, van az iskola, és van a valóság.

Tulajdonképpen bennem a falusi lét vert tanyát. Nagyszüleink kis faluja, Felsősósokút Nyíregyházától 8-10 km-re, olyan messze volt tőlünk, mint egy távoli nagyváros. Szekérút vezetett a köves útra, aztán újra egy köves út, tehát egy kicsi, isten háta mögötti falu volt nyaralásaim színhelye. És annak a falunak a mindennapjai lenyűgöztek; tudtam, hogy a házakban kik laknak – hetven család –, belepillanthattam az életükbe. Valójában a gyerekeken keresztül ismertem meg őket. Minthogy kicsi gyerekkorom óta tizennyolc éves koromig minden nyáron ott nyaraltam, volt elég mód a föltérképezésre. Esténként körém gyűltek

az emberek, felnőttek és gyerekek egyaránt, s én meséltem nekik. Történeteket találtam ki.

– *Már akkor nyiladozott bened az író?*

– Volt, aki a mesék után nem mert hazamenni. Rémtörténeteket találtam ki, és a pesti fiút szájtátva hallgatták. Ide-oda mentünk, bandáztunk, és közben nekem be nem állt a szám... De így volt ez az iskolában is. Pihál Gyuri emlékszik rá, hogy a társaim Lexinek neveztek. Élő lexikon voltam – a sporteredményeket nagyon tudtam, s ha valami oknál fogva elmaradt a testnevelés óra, a sporttörténelemben barangoltam. Főképp az olimpiák érdekeltek, és bennük a magyar győzelmek. Számomra ez valahol egyfajta menekülés volt. Később is azért érdekelt fokozottabban a sporttörténet, mert ott az eredményért meg kellett küzdeni. Aki gyorsabban futott, messzebbre vagy magasabbra ugrott, az győzött. Nem olyan volt, mint a politika, nem különféle manipulációknak az eredménye. Ez nem tudatos, inkább ösztönös volt bennem. S tán édesapámnak is a hatása, aki nem volt párttag. Egyenes ember volt, csepeli vas munkás, akít, mondván megbízhatatlan, bélistáztak. De vissza az irodalmi előéletre! Amikor lyukasóránk volt, akkor engem állítottak ki, amíg nem jött tanár, hogy meséljek a gyerekeknek. A kitaláció nagymestere voltam, hiszen faltam a ponyvákat és a mindenféle detektív- meg egyéb történeteket. Egy-két furcsa esetem is volt. Olyan is, hogy majdnem megverték, de volt olyan is, amikor megszólalt a csöngő, s mivel húztam a történetet, nem értem a végére. A társaim viszont kikövetelték, hogy az iskola után folytassam.

Az írói háttér? Hetedikben történt, hogy fogalmazásként le kellett írni a nyári emlékünket. Mi mást vettem volna papírra, mint azt, hogy Sós-kúton a kutyánk egy hónapra eltűnt. Az ő szemével láttattam mindent. A környéket képzeletben be kellett járnom, hogy hiteles legyen a beszámoló. Igen ám, de a nyolcadik oldalon meguntam az egészet, és abbahagytam. Viszont a tanár épp engem kért meg, hogy hangosan – hadd hallják a többiek is – olvassam föl a dolgozatomat. Amikor az üres laphoz értem, akkor úgy tettem, mintha a szöveget olvasnám, vagyis fejből mondtam a befejezést. Edit néni mindössze annyit mondott: „Otthon azért szépen írd meg a végét is!”

A középiskolában pedig az iskolaújságot szerkesztettem. De, ismétlem, sportújságíró akartam lenni, mert az következetes a munkájában – az eredmény pedig mérhető. Bár ugye gyanakodni kezdett az ember, amikor azzal viccelődünk, hogy a pártközpontból a szovjet–magyar mérkőzőesen megkérdezik, hogy ki rúgja a tizenegyest. Bene rúgja, jött a válasz, mármint Bene Feri, és ezen a viccen csak kesernyésen lehetett mosolyogni.

– *Talán a római olimpián történt, hogy a távolugrásban az olasz versenyzőnek „véletlenül” egy méterrel többet mértek. Maradjunk abban, néha a sportban is vannak rejtélyek. Úgy látom, hogy nálad a család erős bástya, innen merített az erődet? Akárhova is néztek, mindenhol ősök. Nyilván az ő szeretetük vesz körül. Ez az a biztos pont, ahonnan egészen kicsi kortól kezdve lehet építkezni?*

– Én is ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelynek kevesebb az apa- és anyaélménye. Az apa el-

ment dolgozni, az anya is el volt foglalva, így csak a hétvégeken töltöttük együtt az időt. A nagyszülők viszont mindig készek voltak a befogadásra. Ebből a szempontból főképp a nyarak voltak csodálatosak – a nagypapa meséivel, történeteivel. Ezerszer hallgattam őt. Én 1969-ben azzal hagytam el a családot, hogy kitaníttatom magamat. Ötven levelet írtam, és szétküldtem az ország számos vidékére: „Képesítés nélkül szeretnék tanítani.” Tulajdonképpen ezzel nem is a család elől menekültem, hanem Pestről. Azokra az élményekre vágyakoztam, amelyeket a nyári vakációk során megszoktam. A falut átlátom, tudom, hogy ki vagy mi van körülöttem. Zavart a nagyváros, hazugnak tartottam. Mindig bennem volt, ha a faluban esett az eső, nem rögtön esernyő után kapkodott az ember: tudta, hogy szükség van az esőre, behűződött valahová, és kívárta, amíg eláll. Tetszett ez a nyugalom. Pesten egyáltalán föl sem néznek az égre, hiszen nem élnek együtt a természettel. Tehát valahol ösztönösen a falun tapasztalt gyerekkori élmény vonzott. És ez a kettős élet – mert a városi életet is megéltem, a bérházak világát, ugyanakkor a falusi életet is – adott egy sajátos feszültséget. Ebben az állapotban jobban láttam talán azt, amiben élek, jobban is értelmeztem, mert össze tudtam hasonlítani a kettőt, és nem fogadtam el késznek, hogy csak ez van. Van másik világ is, van másik Magyarország is, ha úgy tetszik. Kerestem azt a Magyarországot, amiben otthon érzem magam. És így, vagyis véletlenül kerültem Lakitelekre.

– *A kezdet kezdetén képesítés nélküli tanítóként hogyan kezdte el oroszt tanítani?*

Orosz nyelvet tanítok 1969 őszén a lakiteleki iskolában

– Az iskolában kettes voltam oroszból. Azok közé tartoztam, akik éppen átcsúsztak; az is lehet, talán kegyelemből. Nem volt más lehetőségem, amikor Kecskemétről jött a levél: „Azonnal jöjjön, alkalmazni tudom.” Akkor levágattam a vállig érő hajamat, nehogy kínos legyen a külsőm. És két bőrrönddel nekivágtam az útnak. Hogyan tanítottam? Egy leckével, amelyet este megtanultam, a tanulók előtt jártam.

– *Huligán voltál? Vagy mit jelképezett a hosszú haj? Lázadást?*

– Mint általában a fiúk közül mindenkinek, nekem is hosszú hajam volt. Megnőtt. Semmiféle tudatosság nem volt benne, tehát lázadásnak sem mondható. A gimnázium utolsó éveiben megint csak egy kettős világban éltem. Irodalomból, történelemből a legjobbak között voltam, ellenben a matematika és a reáltárgyak gyöngén mentek. Ugyanakkor felnőtteket korrepetáltam a dolgozók iskolájában nyelvtanból, irodalomból, történelemből, amit nem is tudott az osztályfőnököm. Véletlenül jött ráme „kirándulásomra”. Éppen befejeztem az alsóerdősori iskolá-

ban a tanítást, és rágyújtottam, egyszer csak meglát a tanárom – különben nem tudtam, hogy ő is ott tanít esténként –: „Maga meg mit csinál?” Kiderült, hogy én is ott tanítok, korrepetálom a felnőtteket. S ezért pénzt kaptam. Jól jött egy kis magánkereset. Otthon nem álltunk olyan jól, hogy ki lehetett volna hagyni az ilyesféle lehetőségeket. A Nyugati pályaudvaron rakodómunkásként is megfordultam. Egyszer nagyon kínos esetet szült ebbéli ténykedésem. Kormot rakodtunk, és hétfőre nem tudtam lemosni a szememről, olyan volt, mintha ki lettem volna festve. Az első órán a tanárnő rám nézett, és azt mondta: „Maga mit csinált, azonnal menjen ki, és mossa meg a szemét! Ki látott ilyet, kifesti a szemét, nem szégyelli magát?” Hiába magyaráztam, hogy ez korom, nem hitte el. Úgy vélte, hogy a hosszú haj és a kifestett szem együtt jár. Megint a sajátos kettősség: verseim jelentek meg az iskolaújságban, és önképzőkört is vezettem, ugyanakkor oroszból a gyöngék közé tartoztam. Németből ugyancsak nem voltam erős, ellenben a klasszikusokból fordí-

tottam. Tehát nem szerettem iskolába járni.

– *Hamar abbamaradt az orosz tanítása?*

– Két és fél hónapig tanítottam. A Madách Imre Gimnázium Thália stúdiójába azért jártam, és tanultam pantomim meg különféle színpadi elemeket, hogy hasznosíthassam az orosz tanításban.

Ma drámapedagógiának mondják. De írtam én kis tréfákat is, amelyeket aztán eljátszottam. A gyerekeknek ki kellett találni, hogy mi, miért. S akkor szótáraztunk. Valahogy nagyon élményszerű volt ez a játék. Nem nagyon tudtam oroszul – mint említettem, előre megtanultam a leckéket –, s ezért báboztam oroszul. Próbáltam pótolni a hiányzó tudást különféle eszközökkel, technikákkal. Viszont arra ügyeltem, hogy én is jól érzem magam. Soha nem volt fegyelmelési problémám. Pedig hát én tizenkilenc-húszéves voltam, s a tanulók közt akadtak tizenhat évesek is. Aztán a szikrai tanyasi iskola... Mert addig elképzelni sem tudtam, hogy az egyik pad-sorban az ötödik osztály, a másikban a hatodik osztály foglal helyet. Ez a helyzet ugyancsak ránevelt engem a koncentrálásra, hiszen egyik pillanatról a másikra megváltozhat bármi, mert minden gyerek egy külön világ. Milyen pluszt adhatok neki, mi az a tudás, ami benne van, mit, milyen készségeket kell kibontanom? Egyébként az én igazi egyetemem ez a tanyasi iskola volt. Aztán öt év múlva kerültem be Lakitelekre, amikor megszűnt a kisiskola.

– *Szegedre mentél főiskolára. Erről mondanál valamit? Elindultál gyalog az országúton felvételizni?*

– Már két hete itt voltam Lakiteleken, amikor azt mondta az igaz-

gató, hogy csak akkor kap engedélyt az iskola a foglalkoztatásomra, ha bejelentkezem Szegedre, és elvégzem levelezőn a magyar-történelem szakot. De, hangsúlyozta, először be kell jelentkeznem, s ők fel kell, hogy vegyenek. És akkor fognak véglegesíteni, hogy taníthatok képesítés nélkül. Két hét múlva kaptam egy nap szabadságot, és elindultam stoppall. Nem mertem közölni az iskolaigazgatóval, hogy nekem nincsen pénzem útiköltségre. Olyan „világgá megyek” hangulatban voltam, teljesen kétségbeesve. De még vitt a lábam, és akkor megállt mellettem egy kis Zastava. Teljes zűrzavar volt bennem. „Hova megy?” – kérdezi a Zastavában ülő férfi. Mondom, hogy Szegedre. „Üljön be, elviszem.” Ebben a tétova bizonytalanságban beültem az autóba, de eléggé morcos hangulatban. Némán néztem magam elé, hogy most mi lesz velem. Azt mondja: „Hová megy Szegeden?” „A tanárképző főiskolára.” „Miért megy a tanárképző főiskolára?” „Mert be kell jelentkeznem a Tanulmányi Osztályon.” „S hol tanít?” Mondom neki az igazat, még hozzá képesítés nélkül. Megismétli: „Hol?” Felelem: „Lakiteleken.” „Ki az igazgatója? Kik a tanárai, kik a kollégák?” Megneveztem közülük egykettőt, azokat, akiknek a neve megmaradt bennem. Tovább kérdezősködött: „És hol érettségizett?” „Pesten, a Madách Imre Gimnáziumban.” „Mikor?” Megmondtam. „Mit olvasott most?” „Mi volt az érettségi tétel?” „A mai magyar költészet.” „És miről írt?” Hát, hogy Juhász Ferenc költészete egy gyufaszálon is összeomlik, és inkább Nagy Lászlóról írtam. „Nagy Lászlóról?” „Igen.” „És mit olvasott most?” (S akkor engem már

zavarni kezdett ez a faggatódzás.) „Tamási Áront.” „Cím szerint?” „*Gond és hitvallás.*” „Hol olvastad?” „A Széchényi Könyvtárban, az Irodalmi Újságban.” Azt mondja: „És az mikor jelent meg?” Vizsgáztatott szinte. Mondom neki: „A forradalom idején.” Gondoltam, hátha kitesz. Átvillant a fejemben: most már meg kéne állni, mi lesz ebből? „A forradalom idején?” „Igen” – mondom. „És még mit olvasott?” „Veres Pétert, Németh Lászlót. Németh Lászlótól az *Égető Esztert.*” (Az az egy könyv, amit magammal hoztam Pestről.) És akkor faggat tovább, miközben meglátom a Szeged táblát. Megszólok: „Köszönöm szépen, én itt kiszállok.” Azt mondja: „Nem, várjon, majd mindjárt megállunk.” Megyünk, gurul a kocsis, már bent vagyunk a városban, s nemsokára bekanyarodunk egy nagy épület nagy kapuján. Kérdezem, hol vagyunk? Nem hallotta, mert ő már kiszállt. És akkor beszól, hogy: „Segítsen már a könyveket felhozni.” „Micso-dát?” Szállunk ki, kinyitja a csomagtartót, és rengeteg könyv van benne. Az ámulattól alig tudok megszólalni: „Hol vagyok?” „A Szegedi Tanárképző Főiskolán.” És bemutatkozik: „dr. Nánási Miklós vagyok, a Pedagógiai Tanácsék vezetője. Itt meg tud aludni valamelyik docensnek a szobájában, aztán hajnalban majd visszamegy, adok pénzt is hazafelé.” Mert valahogy kiderült, vagy sejtette, hogy nincs pénzem vonatra. „Kap itt vacsorát is, és vegye úgy, hogy felvettük a Tanárképző Főiskolára.”

– *Hát, ez egy szenzációs fölveteli volt. Nem tudom, a magyar értelmiség közül hány embernek volt ilyen fölvetelije.*

– És ilyen bátorsága. Nánási Miklós, vagyis Micu bácsi – sokan emlékeznek rá – legendás alakja volt a szegedi iskolavilágnak. S amellett pedig ő írta a tankönyvet. Én nagyon megtanultam a tankönyvet. Nála vizsgáztam.

– *De azt nem említetted, hogy nem kutatóként olvastad az Irodalmi Újságot a Széchényi Könyvtárban, hanem „bennfentesként”, ugyanis ott voltál segédmunkás. Örülhetsz ennek, hiszen a zárolt anyagokhoz jobban hozzájuthattál, mint egy kutató.*

– Így van. Ezért is mentem oda. Mert próbáltam ugyan a történelem „letagadott” dolgaiban így-úgy tájékozódni, de mindig azt a választ kaptam, hogy „ez zárt anyag, nem kutatható”. S egyre izgalmasabb lett ez a két kifejezés nekem. Érettségi után segédmunkásnak (rakodómunkásnak) álltam, és utána pedig kerestem a lehetőséget, hogy hozzáférhessek bizonyos eltitkolt dolgokhoz. A Jóisten segített, így az Országos Széchényi Könyvtár kisnyomtatványtárába kerültem. Igaz, csak félállásban, de ezért is fizettek hatszáz forintot. A Szij Rezsővel való találkozás – akit oda számúztak – nagy élmény volt. Egy hosszú könyvespolcos teremnek az ablak melletti részében ült, nem is volt külön szobája. Szakoztuk a beérkező kisnyomtatványokat. De voltak ott több évtizedes, sőt évszázados nyomtatványok is. Még örültek is, hogy fölmászm a legmagasabb polcig, rendet csinállok, leporolom a dobozokat, meg mit tudom én, mit. Dúskáltam a javakban. Szij Rezső valóban egy életre szóló élményem marad.

– *Tehát nemcsak drámát és verset írtál, bizonyos színpadi műfajokat kipróbálva, hanem rendeztél*

Az Énekes madár majsai előadása után, 1983-ban

is. Látom, itt van előttem a falon a Tamási Áron-plakát. Ez gyakorlatilag Erdélyhez is kötött benneteket, hiszen a színjátszó csoporttal meglátogattátok Erdélyt, Felvidéket és a Kárpát-medence nem egy városát is.

– 1969 szeptemberének első napjaiban jöttem Lakitelekre, és két hét múlva már színjátszó csoportom volt. Átvettem annak az orosz tanárnőnek a kis csapatát, aki miatt orosz tanítottam, mert ő kórházban volt két és fél hónapig. Első ténykedésem? A Művelődési Ház arra kért, hogy október 22-re készítsék egy felszabadulási emlékműsort. És hát meg kell, hogy mondjam, döbbenet néztem magam elé, hogy miképpen fogom én ezt megoldani? Én mint felszabadulás, meg szovjet csapatok, meg egyebek? Annyira idegen volt tőlem mindez, de arcizmom se rándult, jó, mondom, megcsinálom. És akkor összeállítottam a műsort „Itt Petőfi népe él” címmel. (Petőfi Népe volt a megyei lap címe.) Olyan műsort szerkesztettem, amely egy kissé a Duna-Tisza-közén élőkről szól, s főleg Petőfi-versek szerepeltek benne.

Meg Arany János és Móra Ferenc írásai. Tehát semmi köze nem volt tulajdonképpen a felszabaduláshoz. Később megtudtam, és hát ez egy nagy belső elégtétel is volt, hogy a szovjet csapatok Lakiteleket október 23-án szabadították föl, de mivel az illetékesek nem akartak áthallásokat a forradalommal kapcsolatban, '56 után ezt átírták október 22-re. 23-án – ki tudja, ki mit gondol – nem szerencsés a felszabadulást ünnepelni. Bemutattuk a műsort, tömve volt a Művelődési Ház, végre egy helyi ünnep, nagy taps, és akkor azt mondja nekem a tanácselnök aszszony, hogy érdekes darab, és az igazgató is megjegyzi a bajusza alatt: „Azért lehetett – kellett – volna olyan verset is beletenni, amelyből kitűnik a szovjet csapatok hősiessége, és arra utal, hogy itt háború is volt.” Semmi nem volt benne. Úgyhogy megúsztam. Tulajdonképpen nem voltak itt a Járástól és a pártbizottságtól sem. Érdekes volt ez. Sok településen a helyi pártbizottságon úgy vélték a falu ismert vezetői, hogy inkább mi legyünk párttagok, minthogy idegeneket ültessenek a nyakunk-

ba. Sok településen, így Lakiteleken is a helyi pártszervezet vezetőjének helybélit választottak, és próbálták magukat annyira függetleníteni, amennyire lehetett. Az iskolaigazgató, Kiss János bácsi lélekben soha, csak papíron volt párttag. Két esztendő után kérdezte tőlem, hogy nem akarsz-e párttag lenni? „Melyik pártnak?” – kérdeztem vissza. „Ne mosolyogj, ez komoly dolog” – mondta, de a szemével ő is mosolygott, és többé nem tette fel ezt a kérdést.

– Erre kanyarodsz, arra kanyarodsz, de valahogyan csak nem akarunk eljutni az Énekes madárhoz.

– Igen, és aztán mégis volt színjátszó csoportom... '70. február 28-án Kalevala-estet rendeztem, akkor már a későbbi feleségem is verset mondott, az Ukkó isten imáját. Ezt követően pedig a színpaddal bemutattuk többször a Karonyónét, meg A helység kalapácsát. A nagy álmom valójában az Énekes madár volt, amelyet '74-75-ben többször is felújítottunk. 1970-től kezdődően a színpadosokat minden nyáron elvittem Kárpát-medencei túrára, sőt, elmentünk Gdanskba, Krakóba is. Felvidéken több helyen jártunk, Kassán és Pozsonyban is. Ugyancsak többször megfordultunk Erdélyben, többek között Farkaslakán. Nagyon nagy élmény volt a Tamási Gáspár bácsival való találkozás. Több alkalommal volt vendégünk Lakiteleken is. De voltunk Istenszékén is, Gálfalvi Gyurkákékkal. Minden nyáron volt egy Kárpát-medencei színpados kirándulás. Ezek kötődtek a darabokhoz is.

– Látom a falon, az előbb Petőfiről volt szó, a híres dagerrotíp képet. Alatta egy zseniális kézírás, Arany Jánosé, alatta a Németh László-kézirat. Ez egy nagyon szép

családi hármasság. Erkölc is, tudás is, szépség is, honszeretet is, minden benne van.

– A Petőfi-dagerrotipet a költő 150. születésnapján nagyítottuk ki, és az egyik barátom készítette el. Azóta velem van, '73 óta. Ezt tartom a hiteles Petőfi-képnek. A gyerekeknek mindig nagy élmény volt elmondani, hogy Escher Károly, amikor meglátta, előhívta a restaurált sötét lemezről, és mekkora élményt jelentett számára, hogy megvan az igazi Petőfi-arc. És hát minden szobrot ehhez is mérek, az az igazság. Az Arany János-kéziratot Tollas Tibor költőbarátoztól kaptam, aki Münchenben élt. Számomra ez az 1950-es évek megpróbáltatását és az emigráció 1956 utáni nemzeti helytállását jelenti. Tollas élete, mint a gyémántkristály, annyira tiszta előttem. Hiába próbálták bemocskolni különféle koncepciók vádakkal, ő egy nagyon tiszta ember. Mikor ajándékba adta, azt mondta, hogy ez igazán nálam lesz jó helyen itt, Lakiteleken. A Németh László-kéziratlapot pedig Németh Ágnestől kaptam ajándékba. Van még egy füzet is, amelyben az író kéziratos jegyzetei vannak. Számomra Németh László valóban olyan, mint egy világítótorony. Egyszerűen jó érzés, hogy tudom: ha sötét a világ, akkor ott ő egy biztos pont. Ahogyan Arany János és Petőfi is minden ízében beragyogja a magyar kultúrát.

De ugyanúgy beszélhetnénk még a *Bibliáról* is – egy-két olyan könyv mellett van ott a polcon, amelyeket nagyon szeretek –, vagy arról a kiskutyáról, gyerekkori játékunkról, amely a valahai paradicsomot idézi meg. Valóban minden tárgy, amely önmagában ugyan értéktelen, valamiféle értéket hor-

doz. Ezt a hozzá való kötődés erősíti. Képviselőként egy kis munkacsapattal épp azon próbálok dolgozni, hogy ha kifosztanak egy lakást, ellopják az ember gyűrűjét, akkor ne a piaci ár szerint árazzák be a veszteséget. Jóllehet, piaci ára is van annak a gyűrűnek, keresztnek, szemüvegnek, amelyet magához vett a tolvaj, de van egy plusz ára is, amit az határoz meg, hogy mit jelent-jelentett annak a személynek. Tudom, ez különféle uniós jogszabályokba meg egyebekbe ütközik. Nem érdekel. Próbáljuk ezt a maga helyén rendezni, mert valahol igazságtalannak érzem.

– *De mi az ára annak a könyvespolcon látható, bekeretezett kis vázondarabnak, amelyet sokan a szívünk fölött hordhatnánk – persze, képzeletben ott is viseljük –, s gyakorlatilag a lakiteleki sátorban történetekre emlékeztet, azt a feledhetetlen napot őrzik meg. Ennek mi az ára?*

– Hát igen. Az egy lakodalmas sátor volt (főképp lakodalomban használták), és '87-ben otthont adott egy olyan ellenzéki találkozóknak, amelyekben az ott ülők a magyar értelmiségnek egy sajátos részét képviselték. Nem az egész, mert mindenki nem lehetett jelen. Bánt is sokszor, hogyha valaki nehezményezi, hogy ő miért nem tudott róla, pedig megillette volna a meghívás. Annak viszont örülök, hogy akik itt voltak, kaptak (és adtak is egymásnak) egy olyan élményt, amely aztán a lendítője lett a későbbi történeteknek, a rendszerváltoztató történeteknek. És esztendőik múlva sokan mondták nekem – még ma is előfordul ilyen kérés –, hogy a lakiteleki sátrat föl kéne újra állítani, és a magyarság esélyeiről beszélni. A tennivalókról, mint ahogy

annak idején, '87-ben tettük azt a fenyegetett állapotok ellenére. Csak egyetlen példát a veszélyérzetre! Cseh Tamás a megnyitó előtt azzal fordult hozzám: „Te, ezt a kis bőröndöt hova tegyem?” Mondom, hozd be hozzám. És magyarázatba kezd: „Beletettem a fogkefét, a törülközőt, mert lehet, hogy elvisznek bennünket.” A lelkek mélyén, még ha nem is mutatták a résztvevők, megvolt ez a fenyegetett állapot. Ennek ellenére a tanácskozás jó hangulatban indult, és jó hangulatban is ért véget. És érezte mindenki, hogy most itt történik a *hír*. Különös kegyelme volt a sorsnak, hogy itt történhetett. A megfelelő körülményeket a feleségemmel, családommal és a színpadosokkal teremtettük meg.

– *Kulin Feri kocsjával mentünk, minket is megállítottak a rendőrök, ahogyan lekanyarodtunk a Lakitelek felé tartó országúton. Amit szerveztél, az egy nagyon nagy történet volt. Ez alapozta meg a későbbi Népfőiskolát is?*

– Inkább a rendszerváltoztató folyamatnak és az MDF megalakulásának volt része. De ezzel párhuzamosan – ebben a ritmusban, kis időeltolódásokkal – nyilván a rendszerváltás létrejöttét is segítette, erősítette, bátorította. Tehát a történetek egymásba is kapaszkodtak. Egyik a másikból kapott egy kis erőt, példát. A Népfőiskola gondolata inkább ott erősödött bennem, amikor megnyertük a választást. Kampányfőnöke voltam az MDF-nek, és ugye a sikernek mindig sok gazdája van, a kudarcnak viszont csak egy. Ha elveszítjük a választást, a bűn az én nyakamba varratik. Utána jöttek a profi politikusok, ezt-azt mondtak magukról, és én akkor a háttérbe húzódva láttam, főleg

a taxisblokádtanított meg arra, hogy érzekjem: itt nagy baj van. Hiába írtam alá több mint húsz ezer belépési nyilatkozatot vagy kis tagkönyvet, tudtam bizony, hogy a rendszerváltoztató jogszabályok meghozatalára elég egy döntés, meg lehet hozni és át lehet alakítani a különféle törvényeket, de a lélekben, a gondolkodásban ez nem annyira könnyű feladat. Az érdekek, családi kötések, feszültségek, ellentmondások világában sokkal nehezebb ez. És bizony mi – magamat is ideértve – nem tanultuk meg, hogyan működik a többpártrendszer. Úgy írtam egy alapszabályt az MDF-nek, hogy Fekete Gyula egyszer csak közbeszólt, amikor összeolvastuk a szövetet, hogy ez már egy párt. Pedig nem voltam párttag, előttem inkább a Szolidaritás volt a minta, egy-két fordításban. Meg a józanész, hogy hogyan, miképp működjék egy szervezet. Ráébredtem, hogy kell a felnőtteknek egy ilyen iskola. A saját népművelői tapasztalataimra hagyatkoztam, hiszen a '70-es, '80-as években a tilalom és tűrés határán rengeteg klubestet, találkozót, konferenciát szerveztem. Éppen mert fenyegetettebb volt az állapot, jobban odafigyeltem a részletekre. És ebből szűrtem le azt, hogy az ilyesféle munkát tanítani kellene. S a modell ne egy Művelődési Ház legyen, hanem valami más. A Népfőiskola adja a keretet. Szerencsére a hetvenes évek közepétől kapcsolatban álltam Harsányi Pista bácsival, aki a sárospataki népfőiskola egyik „működtetője” volt, könyvet is írt róla. Később azért egyre erősebben odafigyeltek rá, hogy milyen találkozók is vannak Lakiteleken. 1970-ben tartottuk a felvidéki írók bemutatkozását, '71-

ben az erdélyi Sütő András volt a vendégünk. Egy évre rá Kárpátalja, a te közreműködéssel a kárpátaljai magyar irodalom került sorra. Ez azért volt izgalmas, mert addig jobbára ismeretlen terület volt. Annyira nem csengett jól az elnevezés, hogy amikor meghallották, csak néztek rám: Kárpátalja, az micsoda? Mikor ezt a témát választottam a diplomamunkámnak, akkor kijavítottak, hogy nem kárpátaljai magyar irodalom, hanem Kárpáton túli. Mondom: milyen túli? Az Moszkvában van.

– *Mikor innen van!*

– Szóval ezek ilyen abszurd helyzetek voltak. Amitől az ember rácsodálkozott. S a másik is rácsodálkozott, neki még az volt a természetes. A természetellenes természetessé változik. Ez egy nagyon veszedelmes folyamat, s nehéz visszaállítani. Ez a visszaállítási nagy próbálkozás a Népfőiskola. Nyilván nemcsak egy épületre – egy fecske nem csinál nyarat –, az kevés, hanem egy egész népfőiskolai hálózatra van szükség. Amely a művelődésben *helyzeteket* teremt. Miért? Azért, hogy a közösség jól érezze magát, és benne az embereknek sikerélményük legyen. Valóban ez hiányzik az ország történetéből, s talán a Kárpát-medencéből is. Tulajdonképpen a lakiteleki találkozó sátra ezt pótolta, vagyis a siker jelképévé vált. Megismétlem: nagyon sokszor mondták, hogy föl kéne állítani újra. S bennem mindig az volt: nem lehet. Nem lehet, ez egyszeri és megismételhetetlen.

– *Más idők, másféle gondolkodás. Az előbb említetted a lengyel Szolidaritást. Úgy tudom, hogy Lech Walesa is vendéged volt,*

megfordult ebben a házban. Valószínű, hogy ő is megcsodálta a környezetet, ahogyan én, noha az évtizedek alatt jó párszor megfordultam itt. Hogyan került ide a legendás lengyel mozgalom vezetője?

– Úgy, hogy az Antall-kormány ideje alatt a miniszterelnök úrtól kaptam lehetőséget arra, hogy az álmomat, a Népfőiskolát megvalósíthassuk. Ráadásul arról is szó volt, hogy egy amerikai, a nyugat-európai kommunizmus üldözöttével kapcsolatos alapítvány támogatása is gazdagíthat bennünket. Ez Németországból évente, három éven át, egymillió márka lett volna. Én azt vállaltam, hogy létrehozom a Magyar Demokrata Fórum mellett a Közép-európai Demokrata Fórumot, a KDF-et. S egy kemény időszak után negyvenegynehány párttal felvettem a kapcsolatot; mind hozzánk hasonló jobbközép, jobboldali pártalakulatok, politikai egyesületek voltak. És az alakulatnak végre lesz egy népfőiskolája. Tehát cserélni kell a tapasztalatokat. Ugye, volt a privatizáció. Mi már bizony elég kellemetlen tapasztalatot szereztünk a privatizációtól kezdve a '90-es években. Kíváncsiak lettünk volna arra, hogy ez máshol miképp történik, vagyis jó lett volna elkerülni a csapdákat. Tehát meg kellett volna teremteni a Közép-európai Demokrata Fórum népfőiskoláját. Erre kaptam volna a támogatást, ám Antall halála után ez a lehetőség eltűnt. Ebben nem lehetett partner sem Kovács László, sem Horn Gyula. Csoda egyáltalán, hogy az ellenzéki időben meg tudtam tartani a lakiteleki Népfőiskolát. Viszont a Közép-európai Demokrata Fórumot ellenzékben is próbáltam erősíteni. Többször is

vendégem volt Landsbergis, a legendás litván elnök, aki fegyverrel védte a parlamentet, s egy alkalommal a Szolidaritás lelke, vezetője, Walesa is. Őket kértem föl, vállalták is, hogy a Közép-európai Demokrata Fórum társelnökei lesznek. Ez rendkívül nagy tekintélyt adott ennek a tömörülésnek, szerveződésnek, azonban ez kormánypárti támogatás nélkül nem működik. Mint korábban említettem, eszembe se jutott, hogy Horn Gyuláékkal együttműködjem bármilyen főiskola alapításában. Tehát Lech Walesa a tervezett főiskola ügyében látogatott meg. Finom pálinkát ittunk, a lakiteleki találkozóztól faggatott. Vasárnap délelőtt a Népfőiskolán, a Széchényi teremben celebrált szentmisét Bagi Ferenc, a helybéli plébános. Tehát ott térdelt Lech Walesa, a tényleg világszerte ismert ellenzéki politikus a szentmisén, amelyet nagy érdeklődéssel hallgatott. És kérdezte is, hogy mit is csináljak én itt. Meg azt, mi történik egy ilyen népfőiskolán? Mi ez a népfőiskola? S miképp lehet, hogy itt nincs az Istennek hajléka, nincsen templom, nincs legalább egy kápolna. Akkor határoztam el, hogy lesz kápolna. És rá két hét múlva egy Árpád-korabeli kisméretű kápolna terveit egyeztettem is Callmeyer Ferencel, a kitűnő építésszel. Ezt 1996-ban sikerült felépíteni.

– Normális az a tehetséges költő, aki könyveivel is hírnevet tud szerezni magának, és egyszer csak fogja magát, és politikusnak áll? Társai elmentek Megváltót nézni, ez volt a nemrég gyűjteményes verseskötet címe, ami gyakorlatilag világossá teszi a helyzetet: valóban egyetlen embernek kellett őriznie a lángot, ott maradni mindig azon a kis helyen, amíg

Lech Walesa otthonunkban, 1997. április 20.

társai eljutottak Betlehembe a Kisjézus születéséhez, a fényhez. Nem maradtál hűtlen a lírához, és zseniális dráma bizonyítja – a 80 vödör levegőnek nagyon sok színpadon meg kéne jelennie –, hogy a színházhoz is van tehetséged. Úgy tudom, az új drámakölteményed is készen van. Tehát a kezdet kezdetétől foglald egy kissé össze írói pályádat! Nemcsak sejtem, bizony tudom, a politikus nem nyomta benned agyon az írókat.

– Én minden napot, minden órát úgy élek meg, hogy az költészet. Tehát nem vagyok külön író, külön pedagógus, külön családapa, költő, drámaíró, országgyűlési képviselő, parlamenti alelnök. Nem vagyok külön a Népfőiskola vezetője, nem vagyok külön kura-tórium elnöke a Bethlen Gábor Alapítványnak, illetve a Népfőiskola Alapítványnak. Nem tudom ezt magamban szétválasztani. Oly sokan megkérdezik: ez hogyan lehetséges? Rá kellett jönnöm – nem tudok más megfejtést –, hogy valószínűleg az a kettősség „munkál” bennem, ami a falu és a város között van, pontosabban a kettőt összeköti. Más oldalról: vakáció és a szorgalmi időszak Pesten – ilyen

egyszerű. Vagy az a kettősség, amit a családi élet, az otthon, édesanyámék és az irodalmi élmények jelentettek. Irodalmi olvasmányélményeim is mindig élők voltak bennem. Nem temettem el őket, nem olvastam ki, nem olvastam szét a könyvet. A könyv megmaradt, az élmény jött át. Ezek a kettősségek segítettek engem az általános iskolában is; mindig kívülről is láttam magamat, és a társaimmal együtt is. Máig megmaradt bennem a döbbenetes felismerés: ha ránézek valakire, azt is látom, milyen lehetett gyerekkorában, és azt is, hogy milyen lesz majd öregkorában. Látom bizonyos helyzetekben, mert belőle nő ki, vagy ő vissza. Bevallhatom, az általános és a középiskolában is végigkísért ez a „kettős élet”. Gyűlöltem az iskolát – szeptember 8-án már számoltam, strigulákat húztam, hogy hány nap van a tanítás végéig –, ugyanakkor szerettem is, hiszen mint a közepesen jobb tanuló, valamilyen kiemelkedő voltam. A már említett kettősség lendített át talán a különféle bonyodalmakon, hirtelen bele tudtam helyezni magam különféle helyzetekbe. És akkor nem

botladoztam, nem voltam bizonytalan, hanem fölvettem a szerepjáték – tulajdonképpen az élet is szerepjáték – bizonyos formáját.

– *De akkor a vers számodra csak a lélek egyik megnyilvánulási formája?*

– Igen, így van. És aztán ez vitt engem át azon a nehézségen, hogy az egyik padosorban az ötödik, a másik padosorban a hatodik osztály ül. Tehát különféle helyzeteket szinte szinkronban kellett megoldani. És mindig meg is oldottam. Bennem rendkívül erős a gyakorlati érzék. Amikor álmodozónak néztek engem, mindig mosolyogtam, mert tudtam, hogy ez nem igaz; mindenkinél gyakorlatiasabb vagyok. Legalábbis hittem azt. És így szerveztem az MDF-et is. Így lett a semmiből – nyilván meg kellett találnom a megfelelő embereket – egy több tízezres közösség. Helyzetbe hozni a megfelelő embereket – ez volt a cél. És van egy szó, amelyik nagyon fontos számomra: az *empátiakészség*. Hogy érezzem az ő érzéseit, mert akkor tudom igazán dolgoztatni. Akkor tudom igazán helyzetbe hozni. S akkor ő a rendszerben ugyanolyan fogaskerék lesz, mint én.

– *De miért van az, hogyha az irodalomról beszélünk, te újból visszaugrasz az MDF-hez? Hát az irodalom ügye? A gyönyörű csángó nyelv, amiről egyik költeményedben vallasz? Erről próbálj meg beszélni! Számodra mi a vers?*

– Az élet része, amely másképpen nem tud élni. Tehát a vers, mondjuk a *Julianus harmadik útja* című versem nem úgy működik, mint egy parlamenti felszólalás. Mert ott más a műfaji követelmény. Mindent a maga helyén. Van, amit meg tudok oldani a Parlamentben, van, amit családapaként,

van, amit Népfőiskola vezetőjeként. És ami megoldhatatlan számomra, abból lesz a vers. Tehát amit nem tudok másképpen megoldani. Nem tudok máshogyan elmondani. És az érlelődik, amíg nem következik be a megnyugvás. Ahogy most készen vagyok a *Csaba királyfival* – mert nem tudtam másképpen, más műfajban megoldani a problémát –, ugyancsak nem kis megnyugvást hozott. Próbálkoztam, hogy a magyar történelemnek ez a része valóban tisztességgel jelenjék meg az emberek tudatában. Talán ez segít az érdeklődés felkeltésében. Azt akartam, hogy a nyolcvanas évek végén a magyar östörténet úgy, olyan lazaszerűen mutassa meg az arcát, mint a tavaszi áradás. Megvolt addig is, de lappangott. Rejtőzködve volt jelen a magyar köztudatban. A nyugati, tengeren túli ilyen-olyan szintű könyvekben – kiváló könyvekben és délibábos könyvekben – ugyan *zajt* keltett (itt hon fénymásolták az átcsempesztett könyveket), ám nálunk tiltott áru volt. Viszont a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes éektől kezdődően – annak ellenére, hogy a tiszta vagy félig tiszta vízben sok szemét és hordalék is akadt – Magyarországon is megpezsdült az ilyen irányú kutatás. Számomra egyetlen kérdés létezett: hogyan tudom ezt a tiszta vizet erősíteni? És most olyan jó érzés, utána vagyok néhány nappal, hogy befejeztem a *Csaba királyfit*, ezt a romantikus népszínművet.

– *Teljes estét betöltő dráma lesz?*

– Igen. Tizenkét jelenés, két részben. A Költészet Napjára, reményeim szerint, meg is fog jelenni.

– *Ez mutatja, hogy eleven szellem vagy. Hiszen, ha a 80 vödör levegőre gondolunk, az emberiség*

rémuralma jut az eszünkbe. Vagyis az egyik fajta drámai látásmód, a másik pedig a szép vizekre evező költészet, a Csaba királyfi.

– Igen. A 80 vödör levegő egy ma is jelenlévő félelemnek, aggodalomnak, féltésnek a tulajdonképpen megjelenése. Egy ember olyan küzdelme, amely ott van szinte mindannyiunkban. Mindenki készül arra, hogy mi lesz akkor, ha baj van? És kell készülni a jó változatra is. Sajnos a Kádár-korszak végén az emberek szinte már berendezkedtek a túlélésre, mint ahogy az I. világháborúban berendezkedtek a katonák a lövészárkokban, és ott ünnepelték a karácsonyt, mert nem tudtak mást tenni. Az állóháború erről szólt – a berendezkedésről. A Kádár-korszak utolsó harmada is állóháború volt, amelyet ugyanakkor iszonyatos szenvedés kísért, és a tehetségek iszonytató rombolása. Kevesen készültek a jó változatra. Mi van akkor, ha egy rendszerváltozás beindul? A 80 vödör levegőben az ember a rossz változatra készül, itt pedig csak azt gondolja végig, hogy megtörténhet-e a római birodalom bukása 476-ot követően. Történhet-e olyan változás – ha megtörténik, hogy a nagyvezér birodalma újra szabad, és a nyugalmat visszakapja –, amelyet Attila megteremtett? Alkalmasak vagyunk-e erre? Alkalmas-e a népe, a népünk, hogy ezt az utat járja végig? Tulajdonképpen ez a tizenkét rész arra példa, hogy mennyire vagyunk készen a jó változatra. De már benne van az is, hogy mi van akkor, ha száz évig, kétszáz évig, ötszáz évig nem változik semmi. Van-e olyan erős a gyökérszet, a múlt táplál-e annyi energiát, erőt, hogy az elegendő legyen? Nem évekre, hanem

évszázadokra. Tulajdonképpen erről szól ez a történelmi, jobban mondva romantikus népszínmű. Mert inkább én mondjam ki a műfajt, minthogy kapjam bíráló megjegyzésésként.

– *Bátor ember vagy. A Securitate kése ezerszer volt a nyakadon, és nem féltél. Nyilván az erkölcsöd, a magatartásod volt a védőbástya, az akadályozta meg, hogy eltegyenek láb alól. De valójában el akartak tenni? Hát olyan nagy bűnöd volt?*

– Tulajdonképpen igazán nem is tudom...

– *Ugye, Antall József azt mondta, hogy egyedül téged figyelt minden náció titkosszolgálat. Pedig hát voltatok egy páran az országgyűlésben. Minek volt ez köszönhető?*

– Az összes titkosszolgálat, még a német is. Igazából szembe kellene néznie a múltammal, el kellene olvasnom azokat a feljegyzéseket. Több mint 1500 oldal titkosszolgálati lehallgatás, illetve ügynöki jelentés. Amikor megkaptam az első nagyobb adagot, akkor fölkészültem arra, hogy alaposan végigolvasom. Itt ültem az asztal mellett, előttem a paksaméta, reggel kilenc óra, szombat dél előtt, csend, nyugalom. Rumos feketét készítettem, apámnak ez volt a kedvenc feketéje. Kicsit reá is emlékezem, és akkor kinyitom az egyik dossziét, kézírás az első, és leírja, hogy csöngetett, kutyaugatás, feleségem jön ki, mondja a nevét, földerül az arca, Élő Feri bácsi, ilyen és ilyen rendszámú kocsija a ház előtt, és akkor bejön, süteményt hoz a feleségem, itt ül az egyik barátom, beszélgetünk, a beszélgetést szó szerint leírja. Elmegy, és nézem, ki ez? Élő Feri bácsi? Tollas Tibor rabtársa? Aki megszenvedett? És akkor jön a következő. Győr, kiállítás-megnyitó

után beszélgetek a festőművésszel, áll a hátam mögött, és szinte szó szerint leírta, hogy miről diskuráltunk. És a jelentés végén még odaírja, hogy 1226 Ft útiköltséget megteríteni szíveskedjenek. Kezdték émeltyezni a gyomrom, kihűlt a kávé is. Én ezt olvassam végig? Belepörgettem, beleakadt a szemem egy-két oldalba, de nem!

– *Pedig életrajzi mozzanatok pontosan előhozta.*

– A következőt csináltam. Lefénymásoltam három példányban, minden gyerekem kapott egyet belőle, és eltettem az ösváltozatot. Ha megírom az életemet, akkor nagyon jó segédeszköz lesz. De most nem foglalkozom vele. Sok ember van körülöttem, akiről tudom, hogy sáros volt, de soha nem céloztam rá, nem érdekel. Nem érdekel, mert igazán nem is tudom...

– *A rendszer volt a bűnös, amely foglalkoztatta őket. Persze, nekik is megvolt a felelősségük, jóllehet gyakorlatilag kiszolgáltattak voltak.*

– Ehhez megint empátiakészség kell, nem tudom, milyen élethelyzetben zsarolták meg őket. S azt sem tudom, hogy én mit tettem volna a helyükben. Én legalábbis nem tudok arról, hogy engem megszaroltak volna. Úgy, mint azt a televíziós szerkesztőt, akinek az édesanyja szemén hályog volt, és csak Svájcban lehetett műteni. Hogy kijusson a beteg, az volt a feltétel, hogy a fia írja alá a szervezési nyilatkozatot. Én mit csináltam volna, ha a feleségemmel vagy a gyerekemmel vagy édesanyámmal megszarolnak... Minél többször fölteszem ezt a kérdést, annál jobban gyűlölöm azt a rendszert, amelyik száz ezreket nyomorított meg.

– *Írói-költői terveid vannak-e? Most még egészen friss a Csaba*

királyfi-dráma. Ez után, tudom, szusszanni kell. De mégis, valami motoszkal-e benned? Nyilván nem a versre gondolok, mert a vers vagy jön magától, vagy nem, hanem más műfajbeli megszólalásra.

– Drámatörédek vannak, össze fogok állítani egy drámakötetet, mert van majdnem kész drámám is, egy egyfelvonásos. Ezeket nem tudtam másképpen – versben nem lehetett – megírni. Prózában nem tudok írni. Félek az „és”-től, meg a „mondta”-tól. Szóval ezt nem tudom, engem zavar. Ezért inkább dráma. Esetleg lehet, hogy iskolai történeteket fogok írni. Egy vígeposzt évek óta írok *A helység kalapácsa* stílusában. Benne a rendszerváltás történetét akarom elbeszélni. „Mert magamat kigúnyolom, ha kell, / De hogy más mondja, azt nem tűröm el.”

– *Lassan elkészül a babgulyás, nem maradunk éhen. De említetted a sporthoz való vonzalmadat, én is, ahogyan emlékszem, sportújságíró akartam lenni. Itt látom Gyarmati Dezső olimpiai érmét. Hogyan került ide, milyen erekllye ez?*

– Amikor Csurka István beszélt Gyarmati Dezsővel – aki Olaszországban edzősködött –, és hívta haza, akkor engem kért, hogy tartsam a további kapcsolatot a legendás sportemberrel. Hazatérése után leültünk beszélgetni. De előtte én már tudatosan kerestem a sportolókkal való kapcsolatot (amit Csurka nagyon becsült bennem), hogy igenis, tessék részt venni most a közéletben, a politikában! Mert ezekben az emberekben volt nemzeti érzélem, kötődés, és volt fegyelem. A sporthoz nagyon nagy fegyelem kell. Volt is sikerélményük, és nem kicsi akaratuk, küzdelmük, szervezőkészségük. Az igazi sportoló meg tudja szervezni

Családommal 1994-ben

a saját életét, viszont kérdés, hogy az élet másfajta területén csapatjátékos-e. Sok edző – köztük Nyulászi, a valahai a tornatanárom –, amikor megtudta, hogy az újságban említettem a nevét, a társadalmi feladatra hazajött. Így tett Dezső is. Vele azután nagyon jó kapcsolatba kerültem, sokat segített a munkámban, és ragaszkodtam ahhoz, hogy a parlamenti választás országos listáján szerepeljen. Több bejutóra számítottunk, szertettük volna Grosics Gyulát is bevinni, de őt sajnos nem sikerült. A választás utáni hétfőn bent ültem a Bem téri irodámban, és egyszer csak kopogtatott valaki az ajtón. Dezső volt, egy hatalmas nagy cekkerrel a kezében. A cekkerben rengeteg összegyűrt újságpapír. „Minthogy életem nagy lehetőségét megkaptam, hoztam neked egy ajándékot. Nagyon köszönöm, hogy listás képviselő lehettem, és jól tudom, hogy ezt neked is köszönhetem. Vedd el ezt az ajándékot, de most ne bontsd ki, mert még visszaveszem!” S akkor otthagytott, elment.

– *Mi volt a papírrengetegben?*

– Elkezdtem kigombolyítani, már azt hittem, hogy hülyét csinál belő-

lem. Semmi, semmi, semmi, csak gyűlt körülöttem az összegyűrt papírtenger. Mikor az utolsót kibontottam, meghökkenve láttam Dezső 1956-os melbourne-i aranyérmét. Ezt kaptam tőle ajándékba. Amikor az egészet elmeséltem Eszter lányának, akkor hirtelen megváltozott a hangja. Addig csilingelő hangja volt, utána pedig mély hangon mondta: „tudom”. Dezső papírt adott arról, hogy ez az én tulajdonom. Viszem is magammal találkozókra, mert az aranyérmet kézbe venni, az '56-os aranyérmet nem kis dolog. Főlemelő. Tanuszodánk azzal tiszteleg a zseniális sportoló emléke előtt, hogy Gyarmati Dezső nevét vette fel. Emlékezetére mellszobrot is állítottunk.

– *Végezetül arra kérlek – nem a politikust, hanem az író: öt olyan magyar szót mondj, és utána egy-egy mondatot, ami a szíved közepében van, ami számodra az életet jelenti. Természetesen nem gondolkodásból, hanem kapásból. Öt magyar szót!*

– Szerelem, ahogyan a következő szavak, Isten s haza. Beszélni nem lehet róluk. Ez vagy él, vagy meggyűjt valamit az emberben, vagy kiműlik.

– *Ez három: szerelem, Isten, haza.*

– Akkor: család és gyermek. Tulajdonképpen ezek azok a szavak, amelyek bennem kimondhatatlan érzést indukálnak. Nem a szavak hangsúlya, szépsége miatt, hanem mert tartalmuk van. Mert sok szép szó van; ha külföldön az ember azt mondja, hogy „cipőfűző”, gyönyörűen hangzik sok idegen fülnek. Lehetne még további példákat mondani. Kosztolányinak is van tíz legszebb szava. Persze, önmagában ez is érték. De számomra másvalami fontos, a tartalom és a forma egyisége. Ez tulajdonképpen az életünk: hogy formában is rendezett legyen. A világ akkor rendezett, ha az természetes, egészséges és tartalmas.

– *Gyakorlatilag ebben az öt szóban benne van a boldogságod.*

– Igen. Így van. Tulajdonképpen én egy kivételes helyzetben vagyok, de azt hiszem, mindenki, az emberek nagy többsége, hacsak nem egy tragikus, drámai helyzet következményeit éli, lehet betegség, lehet sok minden, nem sikerül úgy az életútja. De az ember meg kell, hogy találja önmagában azt a lelki egyensúlyt, amelyben ő jól érzi magát. S akkor érzi jól magát, ha érzi a másikat is. Akár a társát, akár a feleségét, családját, barátait, közösséget, országot, történelmi hazát, a Kárpát-medencét. Azzal szoktam búcsúzni a Népfőiskolán a közösségektől, hogy érezzék jól magukat, és érezzék egymást is.

– *Köszönöm a beszélgetést, erőt kívánok! Mihez is?*

– Ahhoz, hogy jól érezzük magunkat és egymást itt, a Kárpát-medencében.

Szokolczay Lajos

Fogságban a Szabadság téren Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *A Szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza. Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szentszékkal, 1956–1971*, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2016.

Mindszenty József XX. századi politikai alapállását és magatartását, amely egyetlen nagyobb politológiai irányzathoz sem sorolható, sajátos egyediségében a „mindszentyizmus” névvel illeti a kísérletező kedvű történettudomány (lásd Nicolas Bauquet *A mindszentyizmus* című írását, amely *A magyar jobboldali hagyomány. 1900–1948* című 2009-es tanulmánykötetben jelent meg). Mindszentyről – mint izgalmas történeti személyiségről, akinek kultusza és ellenkultusza egyaránt megfigyelhető volt az elmúlt évtizedekben – szinte könyvtárnyi kötet, tanulmány, publicisztika jelent meg magyarul és idegen nyelven egyaránt. Ezek közül a legmértékadóbb összefoglalás Balogh Margit 2015-ben kiadott kétkötetes életrajzi monográfiája.

Hazánkban a rendszerváltozással párhuzamosan (Nyugaton mintegy másfél évtizeddel korábban) indult meg Mindszenty József életútjának, közéleti pályájának és szellemi örökségének, illetve recepciójának a kutatása. Ennek a sokágú és nagyszabású forrásfeltáró folyamatnak az egyik jelentős szereplője Somorjai Ádám bencés szerzetes, aki számos szak tanulmányt és dokumentumkötetet publikált már Mindszentyről. Kutatásainak újabb eredményeit a tavalyi évben a VERITAS Könyvek sorozat negyedik darabjaként Zinner Tibor jogtörténésszel közösen jegyzett kötetében adta közre.

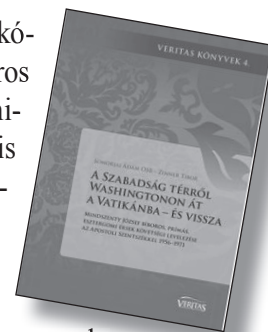
A több mint hétszázötven oldalas forráskiadványban olvasható dokumentumok, illetve rekonstruált levél- és feljegyzésszövegek nagy része – magától értetődően – a budapesti amerikai nagykövetség levéltárából származik, amelynek vonatkozó anyagát jelenleg az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Levéltárában őrzik. A fent említett két történész által válogatott és sajtó alá rendezett iratokat Barkó Gábor Ágoston, Bárány Zsófia, Kiss Éva és Zinner Judit fordította magyarra.

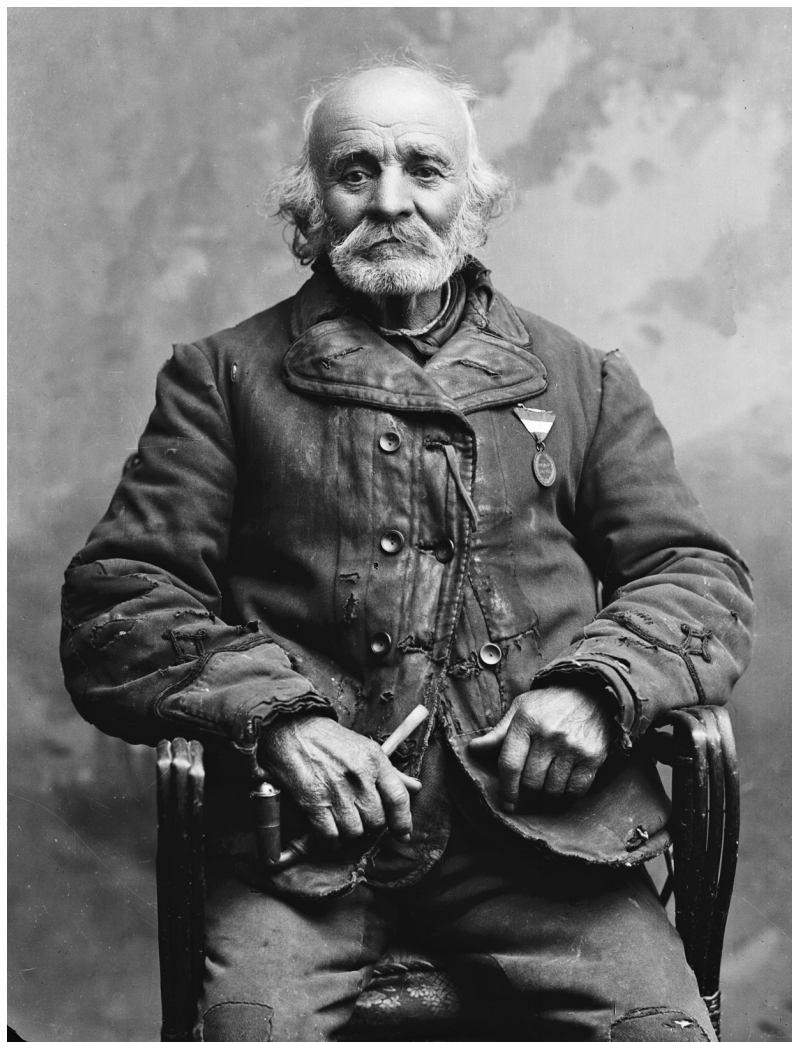
Mindszenty József 1956. november 4. és 1971. szeptember 28. között volt az Egyesült Államok buda-

pesti nagykövetsége épületének a lakója – a gyakorlatban a foglya. A bíboros ottani körülményeit Luigi Bongiani-no szentszéki diplomata 1964. április 6-i – először ebben a kötetben publikált – feljegyzésében a következőképpen írta le: „Az érseknek két szobát tartanak fenn, az egyik elég tágas, a másik szűkös. Az elsőben, amely a Parlament épületétől nem nagyon távol lévő Szabadság térre öt ablak nyílik (»olimlibertatis, nunc-militisbolscevic« [»egykor a szabadságé, most a bolsevik katonáé«], kommentálja Őeminenciája, az 1956 után ott felállított szoborra utalva), egy kis oltár található, ahol olykor a Legszentebb Oltáriszentséget őrzik, egy íróasztal, egy dívány, néhány könyvespolc, egyikükben azok a kötetek, amelyekben Őeminenciája összegyűjtötte emlékeit, és mindenütt újságok és folyóiratok. A másik helyiség hálósobaként van kialakítva.”

Mindszenty bíboros – derül ki a könyv öt fejezetében közölt forrásokból – ezekben az években végig fegyelmezetten és kitartóan dolgozott azon – levelek százait írva, s az amerikai diplomáciai csatornákon keresztül eljuttatva azokat a címzettekhez, a nemzetközi politikai élet szereplőihöz –, hogy a bukott Rákosi- és a stabilizálódó Kádár-rezsim bűnei a nagyvilág előtt ismertek legyenek. Ez a helyzet azonban az amerikai diplomáciának nem okozott örömet, hiszen a külképviseletnek alapvetően nem az a feladata, hogy menedéket biztosítson politikai szereplőknek – és természetesen az sem, hogy a nemzetközi tevékenységüket támogassa. Ez utóbbit egyébként nyíltan nem is tette meg, inkább informális eszközökkel segítette (mint például a kötetben közreadott levelek esetében a „postaszolgálat” biztosításával).

Ahogy teltek az évek, a prímás ideiglenesnek szánt nagykövetségi tartózkodása állandósult, s ezt a helyzetet egy idő után, az 1960-as évek elején az Apostoli Szentszék is a mielőbb megoldandó problémák közé sorolta. Ezt igazolja az az adat, amely szerint a VI. Pál pápa 1963. június 30-i koronázására Rómába érkező Hamvas Endre csanádi püspök (későbbi kalocsai érsek) és Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó (utóbb érsek) vezette magyar egyházi küldöttséget 1963. július 3-án fogadó Szentatya – legalábbis a „Berényi Zoltán” fedőnevű ügynök kilenc nappal későbbi összefoglaló jelentése szerint – a kihallgatáson „...maga vetette fel a Mindszenty-kérdést, amit állí-

Ismeretlen honvéd

tása szerint az előző napon Kennedy amerikai elnök fogadásán is felvetett. Szó szerint ezeket mondotta: »Ez a kérdés megérett a megoldásra. Olyan megoldást kell találni, amely 1. nem sérti a magyar állam tekintélyét, 2. nem sérti a bíboros személyét és 3. megfelel az egyház érdekeinek.«

A könyv végén a kötet összeállítóinak záró gondolatait olvashatjuk. Ezek a tanulmánytöredék jellegű gondolatok olyan érdekes kérdésköröket járnak körül, amelyek mind témájukban, mind korszakukban, mind forrásadottságaikban túlmutatnak a kötetben. Különösen érdekes és jellemző két eszmefuttatás. Az egyik, hogy Mindszenty József – az esztergomi érsek és a magyar hercegprímások korábbi jogkörére hivatkozva – lelkipásztori felelősséget érzett a trianoni határokon kívül élő magyar katolikusok – elsősorban a felvidékiek és az erdélyiek (így mindekenélőtt a román szocialista diktatúra által meghurcolt és bebörtönzött Márton Áron püspök) – iránt. A másik, hogy esztergomi érseki pályájának elejétől

hivatkozott a primások közjogi szerepkörére, ami – vélik a kötet összeállítói – nem személyes ambícióiból, hanem a magyar történelmi alkotmányhoz és az annak megfelelő politikai szokásjoghoz való ragaszkodásából fakadt.

Ez utóbbi témakörhöz érdekes adalék az a végül el nem küldött levél, amelyet 1974 tavaszán – már az emigrációban, az esztergomi érseki széket megüresedettnek nyilvánító szentszéki rendelkezés után – írt az idős főpap VI. Pál pápának: „A rabszolgává tett nemzet soraiban ma én vagyok Magyarország egyedüli alkotmányos képviselője. Az alkotmányos eljárás szerint az én feladatomban lenne az új kormány kinevezése, a Nemzetgyűlés összehívása és feloszlata. Mint alkotmányos képviselő nem mondhatok le annak tudatában, hogy így – ha Isten irgalmas hozzánk – legalább egyvalaki megmarad, aki alkotmányos alapon új életet kezdhet a nemzet számára a jelenleg fennálló üresedést követően.”

A könyvet forrás- és irodalomjegyzék, névmutató, valamint a kötetben szereplő jelentősebb személyek rövid életrajzi adattára zárja. Ebben azonban

van néhány kisebb hiba. Ezek közé tartozik, hogy Balogh páter nem Szeged-Alsóváros káplánja és plébánosa volt, hanem szeged-belvárosi káplán, majd Szeged-Alsóközpont (a mai Mórahalom) plébánosa 1933 és 1946 között, illetve, hogy Barankovics István nem elnöke, hanem főtítkára volt a Demokrata Néppártnak. A Zichy Nándor által alapított politikai szervezet neve hivatalosan előbb Néppárt, majd Országgyűlési Néppárt volt, de soha nem Katolikus Néppárt.

Összességében a Somorjai Ádám és Zinner Tibor által összeállított kötet alapvető hozzájárulás a XX. századi magyar történelmi kutatásokhoz. A szép nyomdai kivitelű és igen vaskos könyvben közzétett forrásszövegek egyrészt árnyalják a Mindszenty József életútjának Szabadság téri másfél évtizedéről alkotott képünket, másrészt egyértelművé teszik, hogy a megingathatatlan antikommunizmusáról ismert bíboros a nemzetközi politikai színtér fontos, tekintélyes szereplője volt – maradt – ezekben a nehéz esztendőkből is. **Miklós Péter**

„**Hatalmas hittel hisszük mégis...**” *Szeizmográf a Szabadság téren: Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971*, szerk. Somorjai Ádám és Zinner Tibor, Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2010.

Úgy tűnhet a XX. századi magyar történelem iránt érdeklődő közönség számára, hogy az utóbbi időben nagy lendületet vett a Mindszenty-kutatás. Azonban azt is lehetne mondani, hogy a sok fázisból álló, aprólékos történészi munkavégzés mostanra hozta meg a gyümölcsseit. 2015-ben jelentek meg új és teljes – több szövegváltozatot is magában foglaló – kiadásban a hercegprímás emlékiratai, és ugyanebben az évben az olvasók polcára kerülhetett Balogh Margit Mindszentyről írott kétkötetes monográfiája is. A Somorjai Ádám OSB és Zinner Tibor által jegyzett *A Szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza* című, a vatikáni államtitkárokkal folytatott Mindszenty-levelezést tartalmazó könyvet pedig 2016 márciusában mutatták be. Éppen ezért érdemes elővenni az említett Somorjai–Zinner páros *Szeizmográf a Szabadság téren* című 2010-es kötetét, amely Mindszentynek az Egyesült Államok elnökeivel és külügyminisztereivel folytatott levelezésébe enged betekintést.

Átlagos történelmi ismeretekkel rendelkező olvasó is sejthetné, milyen ügyekben és témákban levelezhetett a bíboros. Nem véletlenül jutottak szüntelenül eszembe egy másik „nagy száműzött”, II. Rákóczi Ferenc reményeire utaló sorok Vári Fábán László *Útban Törökország felé* című verséből: „Otthon zsidóbadást hord az ájer, / a vetést véreső veri, / elhullatják virágaikat / az akasztófák ágai. / Hatalmas hittel hisszük mégis: / hamarost lesz majd visszaút, / és a tengeről visszakapunk / lobogót, várfalat, falut.”

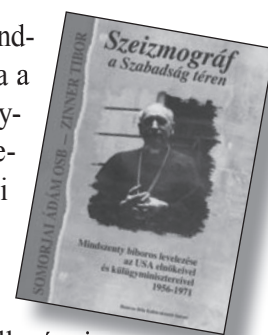
Mégis, ismerve az 1956 utáni történelem alakulását, joggal tehetné fel a kérdéseit az olvasó, hogy miért olyan érdekes mindez? Megvalósult-e bármi az elveihez és álláspontjához mereven ragaszkodó főpap javaslataiból? Voltak-e váteszi látomásai a történelem folyamataira nézve? Lehet-e találni valamilyen elhallgatott igazságot, nagy jelentőséggel bíró tény a levelekben? Vagy talán az amerikai nagykövetségen elszigeteltségben élő hős belső drámájának a lenyo-

matait mutatja be a kötet? Nehéz mind ezekre válaszolni, még akkor is, ha a feltett kérdések közül néhányra egyértelmű és rövid nemmel lehetne felelni. Nehéz, mert Mindszenty egyéni sorsa kicsinek tűnik a világtörténelem előregördülő, ember-milliárdokat mozgó, hatalmas kerekai között. Forogtak azok nélküle, és ellenére is.

Az 1956. november 4-ét követően kialakult helyzetnek rendezetlensége, a diktatúrák börtönében, illetve a követségen eltöltött *fogságának* tapasztalata, a leveleiből visszatükröződő kitartása és állhatatos természete, az elszigetelésére tett erőfeszítések mégis óriássá emelik, hiszen azt látjuk: egy személyben próbált birkózni a nála jóval nagyobb földi hatalmak politikai és diplomáciai stratégiáival – a történelemformáló erővel. De mi a helyzet a történelmi *emlékezet* és az abból fakadó erkölcsi és identitásbeli alapköveink formálásával? Amikor a „győztesek” érdekei szerint írt történelem mögül más irányba fordul, vagy eltűnik az erő, halványulni kezdenek a korábbi narratívák, megszólalhatnak a „vesztesek” is. Lehetséges-e, hogy az emlékezet szféráiban végül Mindszenty kerekedik felül?

A szerzők mindezt nem akarták narratív „beavatkozásokkal” befolyásolni. A bevezetőben egy teljes bekezdést szenteltek annak, hogy leszögezzék, mi *nem* vezérelte őket. Mondhatni, a jó történész óvatosságával – de szakszerűen – rábízták a hercegprímásra, hogy beszéljen magáért, hiszen sokan és sokféleképpen teszik tetteit és megnyilatkozásait mérlegre. Mindszenty még ma is vizsgálat alatt áll. Már csak ezért sem kívánhatták elfedni emberi hibáit, tárgyi tévedéseit, sem pedig szeplőtlen hősként feltüntetni őt.

A szigorú történész részéről jogos kritika érhetné a kötetet, amiért az nem teljesen „natúr” forráskiadvány, ráadásul a levelek és diplomáciai iratok az amerikai National Archives and Records Administration (NARA) archívumából származnak, tehát magyar kutató számára nehezen hozzáférhető dokumentumokról van szó. Ugyanakkor mindezt az olvashatóságot segítő számos magyarázat, összefoglalás, kiegészítő és pontosító adat, a felesleges részek elhagyása ellensúlyozza, jelentősen javítva az olvasási élményt. Így nem fenyeget az a veszély, hogy a könyvet csak a témában járatos szakértők forgathatják az érdeklődés elvesztése nélkül, sem pedig az, hogy az olvasó ne tudjon távolságot tartani a bíboros leveleitől.

(Egy mondat erejéig azonban fel kell hívni a figyelmet arra az eléggé el nem ítélt szerkesztési hibára, hogy a tartalomjegyzék oldalszámái nem egyeznek meg a fejezetek kezdő oldalszámaival.)

A források korszakolása három részre oszlik: az 1956–1962, 1963–1966 és az 1967–1971 közötti évekre. Alapvetően a történetnek két oldala bontakozik ki. Az egyik a feladódé, Mindszenty Józsefé, aki – hol felindultan, hol csalódottan, hol közleményszerűen – írja leveleit hazája és nyája, az emberi jogok, a vasfüggöny mögé került népek érdekében, reagálva a magyar belpolitika és a világpolitika rezdüléseire. A másik az amerikai nagykövetség tisztviselőié, akikre nagy terhet rótt a főpap jelenléte.

Nem voltak embertelenek vele. A komoly magyarországi tapasztalatokkal bíró Garret G. Ackerson ügyvivő empátiát is tanúsított iránta. Ackerson utóda, Horace G. Torbert Jr. pedig egyszer azt írta Mindszentyről: „talán az is jót tesz a lelkünknek, hogy folyamatosan jelen van ez a történelmi realitások egyik oldalára figyelmeztető mementó”. Ám azt is hozzátette: „semmiképp sem szeretném azt a benyomást kelteni, hogy a ránk gyakorolt hatása veszélyezteti az objektivitásunkat, mert biztos vagyok abban, hogy ez nincs így”. És nem is volt úgy. Az Egyesült Államok diplomatáinak alapeljárása az volt, hogy Mindszenty leveleit – néhány ritka esettől eltekintve – gyakorlatilag nem engedték eljutni az elnök íróasztalára. Jogosan tartottak attól, hogy egy válaszevél hamis illúziókba ringatná a hercegprímást, aki csak újabb és újabb leveleket írta, ami – megfogalmazásuk szerint –, „feszélyező” lenne az elnök számára. Az általuk politikainak és egyházinak minősített kérdésekben nem reagáltak, mindössze szóbeli közlést adtak arról, hogy a címzett megkapta a levelet. Tartották magukat ahhoz is, hogy nem kívánnak a Mindszenty által felvetett módokon a különböző ügyekbe belebonyolódni, sem a magyar belpolitikába, sem pedig más, harmadik felet érintő kérdésekbe. Nem engedték azt sem, hogy a bíboros személyes levelezésre vegye igénybe a követséget. Jelentősebb érdeklődés és válaszadási készség kizárólag akkor mutatkozott, amikor a „vendég” menedékjogi helyzetéről, státuszáról volt szó.

A magát továbbra is Magyarország érdekében – álláspontja szerint legitim módon – eljárni köteles hercegprímást bosszanthatta is mindez, mert nem egyszer bíráló megjegyzésekkel illette az Egyesült Államok szerepét az első és a második világháborút lezáró békékben. Úgy gondolta, hogy Magyarország alkotmányossága 1944. március 19-én megszakadt. Nem tartotta törvényesnek az Ideiglenes Nemzeti Kormány felállításával (1944. december 22.) kezdődő rendszerváltást. Egy levelében megfogalmazta azt is, hogy szerinte a magyar emigráns köröket nem vezethetnék olyanok, akik „1956. október 23. előtt Moszkvát szolgálták vezető pozíciókból (pl. Király [Béla]), vagy akik 1948 előtt segítettek Moszkvának alkotmányos eszközökkel konszolidálni a kommunizmust Magyarországon (pl. Nagy Ferenc, Kéthly Anna, Varga Béla). Az igazi szabadságharcosoknak semmi befolyásuk nincs.” Érthető módon Trianon és a párizsi békeszerződés kérdése, a magyar emigráns politika ügye, az Egyesült Államokat érintő kritikái enyhén szólva sem nyerhették el „vendéglátóinak” a rokonszenvét.

Viszont számos esetben rendkívül rugalmasan és magas színvonalú érveléssel kapcsolta össze Magyarország (illetve a közép- és kelet-európai rabnemzetek) kérdését a világpolitika aktuális témaival – így a gyarmati sorban élő népekével, az emberi jogok érvényesítésének feladataival, a kettéosztott Németország körül kialakuló nagyhatalmi küzdelemmel. Az általa hangoztatott ügyekben úgy látta, hogy kéréseinek nem tesz eleget az amerikai politika, végül a *détente* (az enyhülés) időszaka is rosszul érintette őt. „Divatjamúlt vendéggé váltam” – vontta meg a mérleget egy helyen.

A könyv értékes forrásokat tár az olvasó elé, melyek többet jelentenek, mint egy helyzet fogságában rekedt ember „monológjait” vagy „vádíratait”. Nem egyszerű ember tollából születtek – „hatalmas hittel”. Ezek Magyarország hercegprímásának levelei, sőt, tartalmukban és sorsukban ott van minden, ami miatt a XX. század „frontvonalából” írt üzeneteknek is tekinthetjük őket.

Szokolay Domokos

A „feleségek felesége” – családi körben Buza Péter: *Bagolyröpte Pest felett. Szendrey Júlia nemzetsége*, Városvédő Egyesület, Budapest, 2016.

Buza Péter a közelmúltban jelentette meg *Bagolyröpte Pest felett* című dokumentumkötetét, amely összegzi és új kutatási eredményekkel gazdagítja a Szendrey Júliáról és leszármazottairól szóló szakirodalmat.

A szerző könyvében Petőfi Sándor özvegyének és családjának 1849 utáni történetével foglalkozik. Az általa felvázolt összefüggések néhány fontos tényre épülnek, amelyeket – a problémák mélyebb megértése érdekében – feltétlenül ismertetnem kell az olvasóval.

Szendrey Júlia – sokak megdöbbenésére – egy évvel Petőfi Sándor halála után, 1850 júliusában férjhez ment Horvát Árpád történészhez. Júliáék kezdetben a Váci utcai Horvát-házban éltek, majd 1853 februárjában a Hársfa utcába költöztek.

Horvát Árpádnak és Szendrey Júliának négy gyermeke született: két fiú, Attila és Árpád, illetve két leány, Viola és Ilona (Viola azonban csak néhány napot élt). A fiúk nagyon kreatív gyerekek voltak: jól rajzoltak (a Hársfa utcai lakás szobabeosztását is megörökítették rajzaikon), színházasdit játszottak, és írással is próbálkoztak. Horvát Árpád új házában szép kertje volt, amelyben a gyermekek önfeledten játszottak, édesanyjuk pedig virágait gondozta.

1867 nyarán sok év szenvedés után Szendrey Júlia elköltözött második férjétől, mert a férfi – számára riasztó – szexuális követelései miatt a házasság végletesen szétesett. Az író nő ezután a Zerge (ma Horánszky) utca 13. szám alatti házban lakott; betegsége, a méhnyakrák egyre súlyosbodott. A család (apja, Szendrey Ignác és sógorai, Petőfi István és Gyulai Pál) felolvasót fogadott mellé – Tóth József személyében, akivel szerelmesek lettek egymásba.

Szendrey Júlia fájdalmasan fiatalon: harminckilenc éves korában, 1868. szeptember 6-án hunyt el.

E történet fontos szereplője Júlia édesapja, Szendrey Ignác is, aki 1853-ban Erdődről végleg Pestre költözött. Előbb lakást bérelt, majd a Főherceg Sándor utcában (később Sándor utca) házat vett, amely kisebbik lányának, Szendrey Máriának és az ő férjének, Gyulai Pálnak is otthona lett. Szendrey 1863-ban megszerezte a Bástyá, illetve a Képiró utcai Hét Bagoly

nevű házat. Horvát Árpád napközben ebben a házban dolgozott, és itt volt a híres könyvtára is. Szendrey Júlia legkisebb gyermeke, Horvát Ilona édesanyja halála után az öreg Szendrey-nél és az özvegy Gyulai Pálnál talált nevelőszülőkre; a fiúk édesapjuknál maradtak. (Ezeket az adatokat korábban is ismertük – de az például a dokumentumkötetben szereplő érdekes újdonságok közé tartozik, hogy Tóth József már 1865-ben szerelmes verset írt Júliához.)

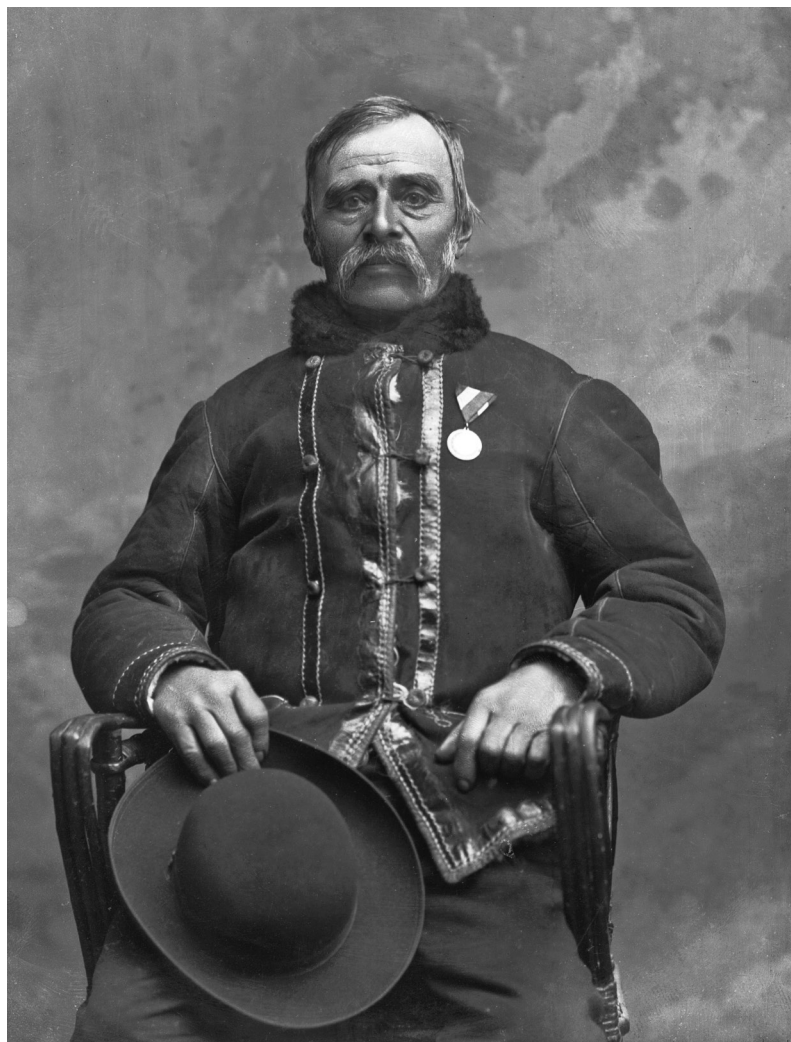
E tények felsorolása után le kell szögeznünk: Buza Péter könyve kiváló filológusi teljesítmény. De nemcsak adatokat tár fel, hanem nagyfokú érzékenységgel elemzi a vizsgált család tagjainak érzelmi életét is. A kismonográfia és a levélgyűjtemény emellett nagyon sok értékes információt nyújt az olvasó számára a vizsgált kor életkörülményeiről, társadalmi viszonyairól.

Amint azt a könyv második részének előszavából megtudhatjuk, a szövegek közlés elsősorban a családi üzenőfüzetek anyagát (vagyis a fiúk és apjuk közötti napi levélváltásokat), illetve Attila és Árpád saját házi folyóiratának, a *Tarka Műveknek* a szövegét foglalja magában. Az itt közreadott írások szerzői tizenéves kamaszok voltak, akik azonban gazdag szókinccsel és széleskörű olvasottsággal rendelkeztek. Ez nem tekinthető véletlennek, ha arra gondolunk, hogy egy tehetséges író nő gyermekei voltak. Az idősebb fiú, Horvát Attila Brown Tom álnéven írt, a fiatalabbik, Horvát Árpád pedig Black Dick néven. Mindketten írtak verset és prózát is. Brown Tom általában személyes élményeit örökítette meg zsengéiben, Black Dick ellenben kitalált szereplőkről írt (vagy olyan személyekről, akik nem voltak családtagok vagy közeli ismerősök).

A kötetben szereplő szövegek döntő többsége, mint már utaltam rá, a fiúkat nevelő vagy inkább csak eltartó apa és gyermekei közötti – napi praktikus dolgokkal kapcsolatos – üzenet. Az világosan kiderül ezekből a levelekből, hogy Horvát Árpád alig találkozott a gyermekeivel; valójában mindent írásban „beszéltek meg” egymással. Igaz, időnként némi szeretet is megmutatkozott az apa szavaiban – akkor, ha éppen betegek voltak a fiúk.

Buza Péter közöl néhány olyan levelet is, amelyet a fiúk édesanyjukhoz írtak. Ezekben a szövegekben sok érzelmes fordulat szerepel. Hangvételükre

Molnár Bálint (1828–1909) napszamos

rendkívüli, ma már szinte elképzelhetetlennek tűnő udvariasság és kedvesség jellemző.

A gyerekek írásaikban rendszeresen beszámoltak anyjuk egészségi állapotáról is. Ugyanakkor Szendrey Júlia halálának idejéből nem maradtak fenn levelek – mindenesetre különös, hogy 1868. augusztus 23-a és szeptember 30-a között nincsenek üzenetek.

Most pedig ejtsünk néhány szót Szendrey Júlia gyermekeinek sorsáról. Júliának Petőfi Sándortól egyetlen fia született: Petőfi Zoltán, akinek az élete tragikusan alakult. Tehetséges, művelt fiatalember volt, verseket írt, és műfordítással is foglalkozott, ám édesapja kiemelkedő képességeit nem örökölte. Számos helyen tanult az akkori Magyarországon, és mindenütt gondoskodással, szeretettel vették körül. Egészsége azonban törékeny volt, és nem túlságosan visszafogott életmódja csak felerősítette – bizonyos mértékig talán örökölt – betegségének végzetes hatásait. Az ifjú még huszonkettedik életévét sem töltötte be, amikor 1870 novemberében tüdőbajban meghalt.

Szendrey Júlia második házasságából született fiai sem voltak szerencsésebbek. Zoltán féltestvéréhez hasonlóan Attila is tüdőbajban halt meg – 1873-ban, huszonkét évesen. Árpád pedig neurológiai problémákkal küszködött; rászokott a morfiumra, és harminckét éves korában, 1887-ben öngyilkossággal fejezte be nem túlságosan boldog életét. Szendrey Júlia gyerekei közül csak az írónő lánya, Horvát Ilona (asszonynevén Machek Gusztávné) élhetett hosszabb és viszonylag kiegyensúlyozott életet.

Buza régi interjúk anyagát is beépítette a könyvébe. Például azt a beszélgetést, amelyet Bródy Lili, a Pesti Hírlap újságírója folytatott Szendrey Júlia idősödő lányával. Az édesanyja alakját felidéző Ilona a régi karácsonyi időszakokra emlékezett vissza a legszívesebben. Beszámolt arról, hogy Szendrey Júlia szerette egyedi ajándékokkal meglepni a családját. Ezek többnyire, ahogy a fiúk leveleiből kiderül, az általa írott és fordított mesék, elbeszélések voltak.

A kötet fontos része a Szendrey Júlia és Tóth József kapcsolatát bemutató dokumentumanyag. Mikes Lajos és Dernői Kocsis László 1930-ban megjelent adatgyűjteményéből és az előbbi szerző tanulmányából már tudhattunk erről a kapcsolatról. Buza Péter kutatásainak eredményeképpen azonban Tóth József hagyatékából egy szerelmes levél és egy vers is előkerült Tóth kézírásával, amelyek Szendrey Júliához szólnak (ezeken kívül pedig egyéb dokumentumok is, amelyek e témával kapcsolatosak). De ami még ezeknél is fontosabb: Szendrey Júlia három autográf verskézírata. (Egyik sem jelent meg nyomtatásban, és közülük csak egy – a *Kis furulyám* című alkotás – található meg az MTA Kézirattárában.)

Buza Péter irodalmi topográfusként szép feladatra vállalkozott, és eredményes munkát végzett. Könyvét ajánljuk mindazoknak az irodalomszerető olvasóknak – nemcsak szakmabelieknek –, akik érdeklődnek a híres magyar költőfeleség, Szendrey Júlia nemzetiségének élete és pályája iránt.

Ratzky Rita

„Megmaradni vagy beolvasni?” Ábrahám Barna: *A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2016.

Ábrahám Barna új kötetében elemző módon – alaposan, több nézőpontot is figyelembe véve, preconcepciók nélkül – mutatja be témáját, a szlovákság 1849 utáni polgárosodásának kérdését. Mindezek az érények a tudományos igényű publikáció elvárható jellemzői. A mű szerkezete áttekinthető, stílusa pedig olvasmányos, közérthető – vagyis az ismeretterjesztés legfőbb követelményeinek is megfelel. Mindezek alapján a könyv – műfaji értelemben – leginkább a tudományos ismeretterjesztés körébe tartozik.

A kötet tematikája a magyar történelmi emlékezet szempontjából is izgalmas lehet. Egyrészt azért, mert még ma is kevés ismerettel rendelkezünk a szlovákság polgárosodásáról, illetve még ez a csekély tudás is negatív képzeteken alapul, ezért egyoldalúnak tekinthető. Másrészt azért, mert az a kérdés, hogy mi módon törhet ki egy nemzet a történelme által determinált periférikus helyzetéből, ma is, számunkra is aktuális problémát jelent. (Ezt nem a szerző állítja, erre a következtetésre magam jutottam a könyv olvasása során.)

A szokatlanul terjedelmes forrásjegyzék is mutatja, hogy a szerző e kötetébe beépítette korábbi tanulmányainak, publikációinak jelentős részét, így a könyv eddigi munkássága összegzésének is tekinthető. A jól felépített, megfelelően tagolt szöveg segíti a tények megismerését, az összefüggések megértését. Az *Előszó*ban a szerző kifejti könyvének sajátos célját, miszerint a témakör eddig kevésbé kutatott szegmenseire összpontosít, így például az életmód változásaira, a társadalmi mobilitás etnikai vonatkozásaira és a természetes asszimiláció folyamatára; határozott szándéka, hogy meghaladja a hagyományosan politikaközpontú, vagyis szükségszerűen konfliktuskeltő tárgyválasztást. A politikai törekvéseket – ennek megfelelően – a társadalmi folyamatokhoz képest másodrangú mozzanatokként mutatja be. – A könyv *Bevezető*jében a magyar–szlovák történelmi terminológia alapkérdései kerülnek terítékre. Ebben a részben rögzíti a szerző a vizsgált térség, illetve korszak földrajzi és időbeli határait, ismerteti gazdag forrásanyagát, amelyet a sajtó és az irodalom köréből emel ki.

Az *Előszó* és a *Bevezető* után következő tanulmányiszöveg három részre tagolódik. Az I. rész címe: *A szlovák polgárosodás útjai a hosszú 19. században*. Ez a rész külön fejezetekben tárgyalja az agrárnépesség, az iparosok és kereskedők helyzetét, az ipari vállalkozások és bankok, valamint a szlovák burzsoázia szerepét, lehetőségeit, illetve korlátait. Itt ismerhetjük meg – külön-külön fejezetekben – a „nemzethű” szlovák értelmiség törekvéseit és a nemzeti kultúra intézményeit, majd ezzel szemben, a („Magyar Birodalom”-hoz) lojális szlovák értelmiség jeles képviselőit és tevékenységüket.

A II. rész – *A társadalom* – a teljes könyv terjedelmének nagyjából a felét teszi ki. Ennek egyik fejezete a – nemzeti vonatkozásban értelmezett – gazdaság, a másik a társadalmi kohézió kérdéseiről szól. A szerző nem elégszik meg a folyamatok egyszerű leírásával, hanem folyamatosan „ütközteti egymással” a gazdasági, társadalmi problémák korabeli értelmezési kísérleteit is. Ez az írói módszer kiválóan képes érzékeltetni a szüntelenül forrongó közélet folytonos egyensúlyhiányát.

E szövegrész ugyan roppant érdekfeszítő és olvasmányos, de vizsgára már nehéz lenne felkészülni belőle, annyira bonyolult összefüggéseket tárgyal. Igaz, a szerző módszeresen kibogozza a keresztül-kasul szövődő szálakat, sorra veszi azokat a tényezőket, viszonyokat és törésvonalakat, amelyek hátráltatják a kiegyensúlyozott társadalmi fejlődést, a nemzeti kultúra és nemzeti önrendelkezés ügyét. Emellett ismerteti a magyar gondolkodók szlováksággképét, és a „lojális” szlovákok nemzetképét is. Megtudhatjuk, kit tekintettek a magyarok pánszláv izgatónak, és hogyan vélekedtek a békés, jóhiszemű tót atyafiakról. E részben olvashatunk az oktatás problémáiról, a katolikus és a lutheránus egyház ellentéteitől, a földrajzi adottságok miatt sokáig egymástól függetlenül fejlődő három régió (nyugati, középső és keleti) eltérő sajátosságairól is. Ugyanitt természetesen a nemzethű szlovák írók, újságírók, papok – olykor túlzó, ritkábban mérsékelt – magyar- vagy idegenellenes nézeteit is rekonstruálja a szerző.

Ábrahám Barna tisztában van azzal, hogy az irodalomból vett szemelvények oldják a tényismertetések óhatatlan monotóniáját, s így gyakran idéz korabeli szlovák szerzők írásaiból. Nem is volna ezzel

semmi baj, ha az általa kiemelt szövegrészek némelyike nem volna számunkra túlságosan didaktikus és/vagy bántóan előítéletes. Mielőtt azonban az idézett szlovák nemzeti írók fölött pálcát törnénk, érdemes feltennünk a kérdést: vajon a magyar irodalom korabeli (vagy akár későbbi) képviselői sohasem írtak bántóan didaktikus, illetve előítéletes szemléletű szövegeket? (Az már más lapra tartozik, hogy a mi íróink közt csak elvétve akadt, aki ellenséges hangnemben, rossz tulajdonságaikat általánosítva írt volna a szomszéd népekről, például a szlovákokról.)

Ezek az irodalmi szemelvények – amelyek látványosan tanúsítják, hogy a szépirodalomban a közvetlen célú népnevelés nem ritkán a művészi érték, illetve hitelesség rovására mehet – híven érzékeltetik a korabeli köz- vagy nemzeti gondolkozás sajátosságait, valamint azt is, hogy például a beolvadás jelentős mértékben önkéntes, egyéni szándékon alapuló folyamat volt. Meg kell említeni még, hogy az idézetek, szemelvények egy része a nők hivatásával, egyenjogúságával és a családdal kapcsolatos – ezek többsége mentes a politikai ihletésű programnyilatkozatoktól.

A könyvben természetesen olyan idézetek is akadnak, amelyek mai szemmel nézve sem tűnnek korszerűtlennek. Milan Hodza például az előző századfordulón a következőket írta: „A történelem és a mai élet tapasztalatai arra tanítanak, hogy csak az a nemzet képes sikerrel küzdeni nemzeti és politikai jogaiért, amely gazdaságilag erős, van fejlett földművelése, saját ipara és kereskedelme”. Igaz, hogy ezt a tézist Széchenyi István, majd Kossuth Lajos már két-három emberöltővel korábban megfogalmazta, de mivel ez nem személyhez kötődő „felfedezés”, hanem inkább általános igazság, így nem volna szerencsés kisebbiteni az idézett szlovák hazafi érdemeit.

A kötet III. része *A polgárosodás színterei* címet kapta. A szövegegység első fejezete a szlovák falu archaikus viszonyaival, illetve azok átalakulásával foglalkozik. E tárgykör keretei között is több irodalmi példa segíti az olvasót abban, hogy megértse a korabeli vidéki ember gondjait, reményeit és terveit. Majd a tanulmány rávilágít arra, hogy a modern kori fejlődés alapjai nem a falvakban, hanem elsősorban a városokban voltak adottak. Ennek megfelelően a második (és nagyobb terjedelmű) fejezet a városokról szól, *Város és a szlovák modernizáció* címmel. E fejezet aztán több alfejezetre tagolódik, amelyek egymástól nem teljesen függetlenek, de lényegében különálló

témákat tárgyalnak a következő címekkel: *A város a szlovák gondolkodásban; A nemzeti központ kérdése; A szlovák Budapest; Szlovák kolónia Bécsben; A kisváros képe a szlovák gondolkodásban; Példaértékű felföldi kisvárosok; Szlovák mezővárosi népesség az Alföldön.*

Talán ez a fejezet a kötet legizgalmasabb része – legalábbis akkor, ha ismerjük a Felvidék földrajzát, illetve ha már felkerestük a szóban forgó helyszínek többségét, így valóságos tapasztalattal is rendelkezünk róluk. A Felvidéken sűrű a városok hálózata, de a tárgyalt időszakban igazi nagyváros még nem volt közöttük (még Pozsony és Kassa is csak középvárosnak tekinthető ebben a korszakban). A szlovák népesség valamennyi közepes nagyságrendű városban kisebbségben volt, így ezek egyikét sem tekinthette természetes szellemi–politikai központjának. A kisvárosok többsége viszont elmaradott, provinciális jellegű, tehát központi szerepkörre alkalmatlan volt. Ez az ellentmondásos helyzet a szlovák nemzeti „progressziót” szükségszerűen megosztotta és frusztráltta tette.

A legutolsó alfejezet az alföldi szlovák kolóniák történetét mutatja be, és – többek között – a következő kérdést járja körül: vajon mi lehet az oka annak, hogy míg a Szarvas–Békéscsaba–Tótkomlós háromszögben letelepedett szlovákok nagyrészt máig megőrizték eredeti identitásukat, addig az újranépesített Nyíregyháza eredeti szlovák többsége már a XIX. század végére feladta nemzeti identitását, vagy kitelepült a környező bokortanyákra?

Ábrahám Barna részletesen tárgyalja a – gyakran súlyos ellentétekkel terhelt – szlovák–magyar kapcsolatokat, emellett több alkalommal érinti a betelepült zsidóság és a szlovákság közötti konfliktusforrásokat is. Ugyanakkor szinte alig foglalkozik a németek és szlovákok viszonyával, holott a közepes nagyságú városokban a németek alkották ez időben a lakosság többségét (nemcsak a szepességi, hanem a bányavárosokban is). Emellett az iparban és kereskedelemben is számottevő arányt képviselt ez az etnikum. Ezért úgy vélem: mindenképpen a tárgyhoz tartozik a szlovákok és a felvidéki németek együttélésének (legalább vázlatos) bemutatása – még akkor is, ha nem voltak említésre méltó konfliktusok e két népcsoport között.

Ám ez a kis hiány végső soron elhalványul a kötet kétségbevonhatatlan értékeinek fényében.

Zsilinszky Gyula

Etűdők Ferdinandy György:
szerelemre *Kagylócska*,
Magyar Napló Kiadó,
Budapest, 2016.

Ferdinandy György *Kagylócskája* egy, a lineáris időkezelés szabályait többé-kevésbé – de leginkább egy sajátos, öntörvényű ritmus szerint – tiszteletben tartó, iteratív elbeszéléskötet. Az egyes iterációk a nézőpontok relativizálódását, „demokratikusságát” hivatottak exponálni. A narrátor többnyire azonos pozícióból, a középkorúságot minden egyes elbeszéléssel egyre inkább maga mögött hagyva – először idegenben, a trópusokon, majd visszatérve Magyarországra, egyre betegebben –, egy kissé rezignáltan, de még mindig igyekszik „kimondani a kimondhatatlant”. Nincsenek drámaira színezett, monumentális történetek: egyszerű mindennapok vannak. Egy valaha szenvedélyes férfi történetváltozatai ezek, aki még mindig mohón figyel és ír – elsősorban nála jóval fiatalabb feleségéről, Kagylócskáról (Conchita). Saját jelene és emlékei között sántán botorkálva egy kvázi egzisztenciális „tabula rasa” után visszatérő motívumokkal, kifejezésekkel és a különböző események különböző verzióival, nézőpontján egy-egy fokot módosítva gravitálja az egyes elbeszéléseket, és teremt egységes atmoszférát. Atmoszférát, amelyet kijelöl a környezet, amelyben szinte érezzük a trópus nehéz levegőjét, a rum ízét, egy másik ritmust és kultúrát, mert az angyal a részletekben lakik, és a különbség a nüanszokon tör utat magának – Magyarországon és a tengerentúlon egyaránt.

A *Száraz magömlés*ben elhangzó metanarratív ars poetica, miszerint vannak, akik nagyregényeket vagy szerelmes verseket írnak, de ő, az elbeszélő csupán a szavakat keresi, egy olyan értelmezési keretet jelöl ki az olvasó számára (visszamenőleg is), amely indukálja az ironikus távolságtartást a tárggyal éppúgy, mint a formával szemben. Ehhez a szignifikáns összetevőhöz járul hozzá az egész kötetten átívelő, kérelhetetlen idegenségtapasztalat, amely különböző formai-stiliztikai, illetve tematikus környezetben kolonizálta már az irodalmi produkciók hosszú sorát. Ferdinandy ez előtt a monumentális hagyomány előtt

hajt fejet – nem kevés iróniával – a *Robinson Crusoe hiteles története* novellájában. E mű Borges *Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője* című elbeszélésének az eredetiség és az intertextualitás posztmodernre élezett játékát maximálisan kiaknázó „klasszikusát” idézi. A kiadói megalkuvás fojtogató szorításából kitörő – elbeszélő – Robinson apokrif vallomása ez arról, hogy mi történt valójában a szigeten.

E szerint Robinson magyar – és mint sokan mások ’56 (!) decemberében ő is (akárcsak Ferdinandy) elhagyta hazáját. Történetében természetesen kulcsszerepet játszik Keddi (Péntek), aki valójában egy bennszülött nő, és metaforikus (kultúrát „felfaló”), illetve nagyon is valóságos, az elbeszélőt fenyegető kannibalizmus jellemzi. E riasztónak tűnő mozzanat ellenére ez a novella is az író szerelmi tematikájú műveit gyarapítja (a férfi-nő kapcsolat Ferdinandy egyik legfontosabb témája). Hasonló játékot űz *A naxoszi asszony* című szövegében, amely egy direkt mitológiai párhuzammal, Thészeusz történetével tematizálja a magány örökkön jelen lévő emberi tragédiáját, hiszen belül magunkban – és néha együtt is – mind Naxosz szigetén rostokolunk.

Bár a vágy egzotikus tárgya túlsúlyban Conchita, mégis ugyanezen név alatt inkább a szerelem egyes alakváltozatai lüktetnek, hiszen Kagylócska egyszer szerencsen, máskor a bőre tejfehér, egyszer árva, máskor népes a családja. A Conchita mintegy „gyűjtőnévként” funkcionál, ezek a Kagylócskák akár különböző nők is lehetnének – ők a szerelem alakmásai. Conchita alapvetően minden elbeszélésben ugyanaz és más, változik és állandósul. Egyes tulajdonságai motivikus erejűek és permanensek; az oltalmazó csend, ami körülveszi, nőiségének attribútuma, hosszú ívelt combjai, önzetlen költekezési hóbortja, mindez pedig inkább az érzékeny, öregedő szerelmes elfogultságát mutatja, ahogy véletlenszerű, akár boszszantó tulajdonságokból épít egy totemisztikus mozaikot.

Olyat, amelyet – trópuson innen és túl – maradék, szunnyadó erejével még bálványozhat egy keveset, még egy kötetnyit.

Varga Viktor

Ellentétek Orbán Ottó: *Szín pompás ostrom*, Magvető Kiadó, Budapest, Tények és tanúk, 2016.

Orbán Ottó és Kabdebó Lóránt beszélgetéskötete, a *Szín pompás ostrom*, amely az újjáélesztett *Tények és tanúk* sorozatban jelent meg a közelmúltban, ismét bizonyosságot tesz Kabdebó remek kérdező, dialógusteremtő képességéről. Ennek tanújelét megfigyelhetjük már Nemes Nagy Ágnessel készített nagyinterjújában is (*Látkép gesztenyefával*).

Orbán Ottó a kötetben – amely javarészt 1987-es és 1988-as beszélgetéseket tartalmaz – hangsúlyozza, hogy élete legtöbb eseménye az *ellentét* kulcsfogalma alapján értelmezhető. A szülei eltérő társadalmi helyzete („Rangon aluli házasságnak számított. A könyvelő úr, aki nagy karrier előtt állt, mert főkönyvelő is lehetett volna belőle – egy proliányt hozott a családba. Ráadásul a vallási fenntartások is élénkek voltak. Merthogy anyám keresztény volt, noha apám is kikeresztelkedett, már római katolikusként nősült.”) adhatta az ellentét alapját. Ugyanakkor a nőkhöz való vonzódásaiban – legyen szó József Attila unokahúgáról, a fiatal orvosnőről vagy későbbi feleségéről, Kadosa Pál zeneszerző nevelt lányáról – szintén jelen voltak a *különbség* társadalmi jegyei.

A Sztrehlo Gábor evangélikus lelkész nevéhez fűződő gyermekvárosban, Gaudiopolisban töltött évei kettősségekben gazdag periódust jelentettek a költő számára. Későbbi munkatársával való kapcsolataiban ugyancsak érzékelhető ez az aspektus. Meglepő az, ahogyan András Lászlóról nyilatkozik, hiszen bizonygatja, milyen értékes volt számára a vele való együttműködés, ugyanakkor rávilágít az író–műfordító szakmai hiányosságaira is: „ő nem volt valami kiemelkedő fordító, hogy finoman fogalmazzak. [...] Mégis azt kell mondanom, hogy az, amit én a költészetéről tudok, és ahogy tudom, annak hihetetlenül nagy része az ő hatása és a vele folytatott beszélgetések, meg a közös munkánk eredménye.” A „mester” szerep azonban Nemes Nagy Ágnesre vonatkozik leginkább, akivel szemben azonban tapintatlanul viselkedett, és ezt utólag maga is érezte. Viszonyuknak tehát fontos mozzanata volt az ellentétesség is. Orbán Ottó „tanítvány”-ként definiálta magát. Ezt a meghatározást Lengyel Balázs is megfelelőnek találta, és emlékeztette is rá Orbán Ottót a Nemes Nagy Ágnes-paródia, majd a róla készült portré botránya

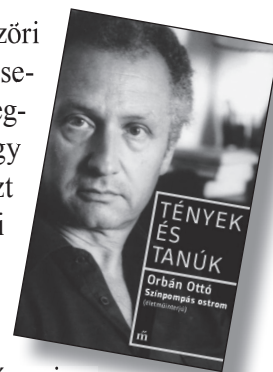
után. A kellemetlen érzések többszöri feltolulása egy megmosolyogtató eseménnyel végződött: „És mikor legközelebb találkoztunk [Nemes Nagy Ágnes és Orbán Ottó – K. F.], azt hiszem, a PEN Clubban, valami amerikai költő fordított az új verseimből meg a Tandori verseiből [...], akkor egy zord Erünnisz [sic!], egymás mellett ültünk, és elég szigorúan lehordott, hogy nem elég, hogy én ezt a tanulmányt megírtam, de még újra közöltem a könyvben is. [...] – Mit akar maga? – kérdezte tőlem Ágnes. [...] És akkor, magam számára is váratlanul azt mondtam neki, hogy én nem tudom, hogy meghallja-e, amit mondok most magának, de én nagyon szeretem magát. Mire Ágnes, kiesve a drámai szerepkörből, amint éppen a szövegét fogalmazza, rám néz, és azt mondja: Hát azt én el is várom magától.” Gergely Ágnes szintén erre a konfliktusoktól sem mentes tanítványi kapcsolatra utal Orbán Ottó esetében az utóbbi sziavaival: „»a maga renitens módján« Orbán Ottó...” (*Oklahoma ezüstje*).

Ezek az ellentétekben bővelkedő kötelékek még a tudásszerzés terén is jelen voltak. A József Attila unokahúgával és családjával való közeli ismeretsége ráébresztette arra, hogy mennyi hasonlóság van e közösség és önnön létmódja között. A tanítványi lét ehhez képest a tudásszerzést közvetlenebbül mutatta fel. Az Újhold folyóirat köre az említett vitákkal összefüggésben az irodalmi élet működését is feltárta a költő előtt.

A tudás elsajátításának problémájához kapcsolódhatnak a szerző utazásai, amelyek során megtapasztalhatta más csoportok szokásait, viselkedését. Orbán Ottó amerikai útján szembesült azzal, hogy – a másik földrészről nézve – milyen homogénnek látszik Európa („belső”, országok közötti konfliktusaival együtt is). Külföldön szerzett tapasztalatai nem egyszer kifejezetten keserűek voltak – a régió iránti érdeklődés hiányát vehette észre még Európa gazdagabb területeiben is. A helyváltoztatások emellett az itthoni, vitázó közeggel való együvé tartozására hívták fel a figyelmét.

Az utolsó, Várad Júlia által készített interjú már igen komor hangvételű, jóllehet e beszélgetés időszakában éppen egy sikeres műtéten volt túl a költő. Talán ez is az ellentétekben való gazdagság bizonyítéka.

Kovács Flóra

Erzsike, avagy a titkos szarvas Oberczián Géza: *Nógrádgárdonyi napló*, Magyar Napló Kiadó, 2016.

Ha számítógépes játékot írnék Oberczián Géza kötetéből, mindenképpen szerepelne benne egy sárga, hosszú ház, melyben maga a Feledés lakik. Igen, feltétlenül ez volna az első elem, nem a kastély, talán nem is a bizonyára festői patak völgyek. Aki belép ebbe az épületbe, megérkezett: „Ház”-ba ért, ami elrejt, megvéd, mint gyermekkorunk játékaiban. Sikertült – a játékban – kimenekülnie életéből, megérkezett egy másik valóságba.

Nógrádgárdony létező település, Csitár része. Mégis, az író által megalkotott falu oly álomszerűvé válik, mint Márquez Macondója. Itt minden megtörténhet, hiszen beléptünk a Házba, és mikor kilépünk onnan, meglátogatni a helyi kocsmát – nos, az már egy másik valóság. Mnemoszüné, az emlékezés istennője az, aki megajándékozhat a feledéssel. Oberczián tudja ezt, így meséiben végesvégig emlékezik. Felidézi élete álmosságait, lépcsőfordulóit.

A Felvidék határán fekvő, tipikus „elsodort falu” végigélte, végigsodródta már az oly rövid és mégis oly pokolian hosszú XX. századot. Miközben látványos közönnyel kerüli el a Balassagyarmat felé tartó autót, megtalálják az orosz katonák (*Néma vadászat*), de a szépségipar hiénái is (*Molnár Anna*). Bár a kastélyból ötletes trükkkel, filmbe illő, néma ál-vadászat mímélése közben menekülnek ki az utolsó pillanatban, a front közeledtével tulajdonosai, mégis a Szarvas lenne a következő elem, amit e számítógépes játékban megalkotnák.

A Szarvas kissé poros volna – nem tudom, hogyan lehetne ezt képileg megoldani –, és méltóságán is átütne reményvesztettsége, fáradtsága. Nem szokellne – bandukolna inkább. A játék használója hamar megértené, hogy ezt a Szarvast nem elejteni, hanem megérteni kell. Ő ennek a kötetnek a titkos hőse, aki előbukkan időnként a sűrűből. Mert „itt van a sűrű, a bozót / itt van a régi, tompa nóta” (Ady Endre) – úgy vesz körül minket a saját történetünk és a történelem, mint a vadon ezt a kis települést. Előjön, hol álomban, hol a valóságban a sűrűből a szarvas, de „Mi haszna a trófeának, ha nem örülhetünk neki? Tisztelnünk kell az életet és az értékeket. A birtokra vigyáznunk kell akkor is, ha minden jel szerint hamarosan elpusztul. Az itt maradóknak, az utánunk

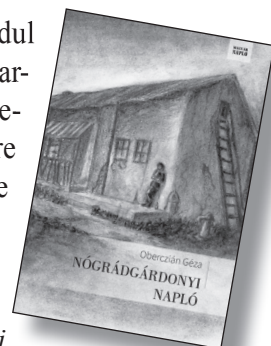
jövőknek” (*Néma vadászat*). Megsajdul a szívünk – és ha ez a birtok Magyarország? Tudjuk, a monda szerint eleink egy szarvast üzve vetődtek erre először. A kötet G-történeteinek hőse (lehet, hogy az író nevének kezdőbetűjére utalhat ez a G) már gyermekkorában azt hallja édesanyjától, hogy álmodjon szarvast (*Almodj szarvast!*), és ez a különös tanács erősíti meg abban, hogy leszámoljon az álmodozásaival. Az író szívesen él a komikum vagy a mehökkentő fordulatok eszközeivel, így szerelme, J például „egy csomó szarvat akar szerezni” (*Rózsalu*), vagy éppen a Tilos az Á színpadára perdülve olvas fel történetet a szarvassá változott fiúról (*Az üldözők*).

A következő elem viszont feltétlenül Erzsike lenne. Vagy Erzsók? Erzsi, a szép, gyanútlan, fiatal lány, akit agyonvernének, akit az éj sötétjében surranva, gyilkos szándékkal követnek a szeretői, mert nem szerette, vagy mert – „annak minden következményével együtt” (Márai) – szerette őket? (*A fekete galamb csábító éneke*) Vagy Erzsók, a cseppet sem szép, idősödő asszony, akit a virradatban egy egész falu akar agyonverni, mert feltámadott, és nekiállt kapálni? (*Haláltánc [csárdás hangulatban]*). Lépésről lépésre tárul fel egy gyilkosság anatómiája (*Kocsmában*), évtizedek telnek el, mire az érintettek kibeszélik a történeteket, s még akkor sem lehetünk biztosak benne, hogy a gaztettet ki követte el.

Mítosz hát vagy valóság, amit Oberczián Nógrád-gárdonyában megismerhetünk? Jung írja: „A mítosz szimbólumokból tevődik össze, amelyeket nem kitaláltak, hanem amelyek egyszerűen megtörténtek”.

A kiszellőztetetlen szobák és kocsmahelyiségek spanyol illatát szerencsésen oldja a szerző szellemes közjátékokkal. A vidám ballada, a lelketlen kufárok által rendezett szépségverseny hősenek eltűnése, mely címében is utal az ismert népi alkotásra (*Molnár Anna*), kitűnően rímeli a jóval tragikusabb körülmények között elveszett, elveszített másik leány történetére. Lélekszakadva keresik, hiszen ő a tétje a versenynek. Mi ebben az esetben is szurkolunk, hogy meg ne találják. Szegény lányt szarvasként menekítünk ki a történetből. S miközben az író hol tragikus, hol komikus figuráival keressük, üzzük a vadat, végiggondolhatjuk: hol veszítettük el a nyomát?

Udvardy Zoltán

Bolla Eszter (1995, Pápa) a Károli Gáspár Református Egyetem magyar szakos hallgatója. Jelenleg gyakornokként dolgozik a Magyar Naplónál, emellett Szendrey Júliáról írja szakdolgozatát. 2016-ban a Ráció Kiadónál volt segédszerkesztő.

Kovács Flóra (1982, Hódmezővásárhely) irodalomtörténész, egyetemi óraadó (SZTE), PhD, szerkesztő. A kortárs irodalom, irodalomelmélet, színházelmélet, komparatiztika területén közöl írásokat. Megjelent kötete: *A közösség a kortárs erdélyi drámában és színházban* (2013).

Both Balázs (1976, Sopron) költő. 2002-ben végzett a Benedek Elek Pedagógiai Főiskolán. Jelenleg a Soproni Rendőrkapitányságon dolgozik szolgálatparancsnoki beosztásban. Bella István-díjas (2017). Legutóbbi kötete: *Ha nem marad kimondatlan* (versek, 2013).

Kulin Borbála (1979, Budapest) költő. A Debreceni Egyetemen szerzett doktori címet, kutatási területe Illyés Gyula életműve. A Vörös Postakocsi folyóirat szerkesztője. Önálló kötete még nincs, legutóbbi munkája Illyés Gyula és Gara László levelezésének sajtó alá rendezése (2007).

Géczy János (1954, Monostorpályi) József Attila-, Artisjus- és Gizella-díjas költő, író, képzőművész, egyetemi oktató. A József Attila Tudományegyetem biológia szakán diplomázott. 1990-től az Iskolakultúra, 1993 és 2000 között a Vár utca 17. szerkesztője. 1995-től oktat művelődés- és neveléstörténetet a Pécsi Tudományegyetemen, majd a Pannon Egyetemen és az MFTK-n, habilitált docens. Legutóbbi kötete: *A rózsza jegye alatt* (tanulmányok, 2016).

Lezsák Sándor (1949, Kispest) Pilinszky János-Bethlen Gábor-, Szent Adalbert-díjas költő, tanár, politikus. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola magyar-történelem szakán végzett. 1988-ban a Magyar Demokrata Fórum alapítója. A Lakitelek Alapítvány és Népfőiskola alapítója, kuratóriumi elnöke. A Mindszenty Társaság ügyvezető elnöke. 1994-től országgyűlési képviselő, 2006-tól a Fidesz frakció tagja. Az Országgyűlés alelnöke. Legutóbbi kötete: *Társai elmentek Megváltót nézni* (versek, 2015).

Győri László (1942, Orosháza) József Attila- és Radnóti-díjas költő a Kilencek tagjaként indult. Az ELTE magyar-könyvtár szakán végzett. A salgótarjáni, a kaposvári és a tatabányai megyei könyvtárban, majd Budapesten, az 1956-os kutatóintézet könyvtárában dolgozott. Legutóbbi kötete: *Fordított pohár* (versek, 2016).

Miklós Péter (Szeged, 1980) történész-muzeológus, a hódmezővásárhelyi Emlékpont Múzeum intézményvezetője. A Szegedi Hittudományi Főiskolán 2002-ben hittanári, majd a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2004-ben történelem szakos bölcész és tanár diplomát, illetve – politikatörténeti tárgyú értekezésével – 2012-ben PhD fokozatot szerzett. 2004 óta egyetemi oktató, jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának adjunktusa és a Kodolányi János Főiskola címzetes főiskolai tanára. Legutóbbi kötete: *Szikra, láng, hamu. Az 1956-os forradalom és szabadságharc Csongrád megyei emlékezete* (2016).

Horváth (EÖ) Tamás (1959, Szentgotthárd) író, pedagógus. Éneket tanít a budapesti Szinyei Merse Pál Gimnáziumban, ahol a Németh László Önképzőkör munkáját is segíti. Tanítványaival közösen adta ki a Vita című folyóiratot. Főten él. Legutóbbi kötete: *Babylon polgárai* (kisregény, 2015).

Murányi Zita (1982, Budapest) Bródy Sándor-díjas költő, író. A Szegedi Tudományegyetem kommunikáció szakán végzett 2010-ben. Legutóbbi kötete: *Duplapu* (regény, 2007).

Jakab-Köves Gyopárka (1971, Veszprémvarsány) író, az ELTE német szakán végzett 1995-ben. Szombathelyen él. Írásai eddig mások mellett a Hittelben és Magyar Naplónban jelentek meg. Legutóbbi kötete: *reposit. Válogatott írások 2012–2014* (2014).

Nagy Zsuka (1977, Nyíregyháza) költő. A Nyíregyházi Főiskolán és a Miskolci Egyetemen végzett. Középkorai tanárként dolgozik Nyíregyházán, valamint a Vörös Postakocsi folyóirat munkatársa. A Kölcsy Társaság elnökségi tagja; a Szabolcsi Írók Társaságának titkára. Kaleidoszkóp- és Vörös Postakocsi-díjas. Kötete: *mégismarionett* (2008).

Kopácsy Gergely (1980, Budapest) 2005-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, magyar nyelv és irodalom szakon. Öt éven át tanított, többek között Budapesten az angolkisasszonyok gimnáziumában. 2010 óta a közigazgatásban dolgozik, két esztendeje a közoktatás fejlesztésében vesz részt.

Pásztor Zoltán (Budapest, 1968) rádiós, televíziós szerkesztő. Az ELTE BTK francia–kulturális antropológia szakán végzett. Jelenleg az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájában doktorandusz. Kutatási területe: magyar–francia kulturális kapcsolatok 1925–1949 között. Ösztöndíjas volt Nizzában, Brüsszelben és Damaszkuszban. Több száz rádiós és televíziós műsort készített. Legutóbbi filmje: „*Sose akartam más lenni, csak katona*”. *Portré Koós Ottórol* (2017).

Ratzky Rita (Budapest, 1952) irodalomtörténész. Tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte magyar–oros–filozófia szakon. 1999-ben az ELTE-n PhD-fokozatot szerzett. Tizenkét évig kiadói szerkesztőként dolgozott a Kossuth Könyvkiadó Szépirodalmi Szerkesztőségében. 1987-től az Irodalomtörténet kritikai rovatvezetője, majd felelős szerkesztője. 1989-től 1995-ig a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában dolgozott. 1998-tól a Károli Gáspár Tudományegyetem XVIII–XIX. századi tanszékének oktatója volt. 2000-től 2005-ig a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója volt, majd főtanácsként dolgozott ugyanott. Kutatási területe: Kölcsy Ferenc, Petőfi Sándor és Szendrey Júlia munkássága. Legutóbbi kötete: „*Halhatlan a lélek*”. *Tanulmányok, cikkek, kritikák a 18–19. század magyar irodalmáról* (2015).

Reisinger Attila (Hegyeshalom, 1947) író, a hetvenes évek óta ír prózát. Könyvei történelmi-lélektani regények, valós eseményeket dolgoznak fel. Legutóbbi kötetei: *A Lajta menti forradalom* (kisregények, 2016).

Solymosi József (Budapest, 1978) történész. 2009-ben szerzett PhD-fokozatot történelemtudományokból. 1998-tól a Hadtörténelmi Levéltár munkatársa, jelenleg főlevéltáros. Kutatási területe a XIX–XX. századi magyar történelem, különös tekintettel 1848–49-re és az 1945 utáni hadsereg-történetre. Legutóbbi kötete: *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben* (2013).

Szakolczay Lajos (1941, Nagykanizsa) irodalomtörténész, kritikus kortárs magyar irodalommal, különös tekintettel a határon túli magyar literatúrára, valamint színház- és képzőművészettel foglalkozik. Budapesten él. Kölcsy- (1995), József Attila- (1996), Arany János- (2012) és Tamási Áron-díjas (2015). Legutóbbi kötete: *Korunk farsangja* (tanulmányok, esszék, kritikák, 2016).

Szegedi Kovács György (1959, Szeged) Vörösmarty-díjas költő. Gyermekkorát a szerb határ melletti Kelebián töltötte. Tanulmányait az Adventista Teológiai Főiskolán végezte. 1987 óta publikál folyóiratokban, nyolc önálló könyv szerzője. Sárszentmihályon él. Legutóbbi kötete: *Enyhítő körülmények* (versek, 2014).

Szokolay Domokos (1989, Békéscsaba) történész. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának munkatársa, tudományos kutató.

Udvardy Zoltán (1964, Budapest) évtizedekig dolgozott újságíróként különböző sajtóorgánumokban (Közársaság, Esti Hírlap, Pesti Hírlap, Új Magyarország, Napi Magyarország, Magyar Nemzet). Emellett az SBS ausztrál közszolgálati rádió magyar nyelvű adásának egyik budapesti tudósítója is volt. 2011 óta pártfogó felügyelőként dolgozik. Legutóbbi kötete: *12 elgépelt oldal* (novellák, 2015).

Varga Viktor (1987, Budapest) szerkesztő, kritikus 2011-től a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe: a fantasztikus műfaj elmélete és magyarországi megjelenési formái. A Kortárs Online filmes rovatának vezetője volt.

Zsilinszky Gyula Ferenc (Szolnok, 1948) építész-mérnök, építészeti szakíró, szakgrafikus. 1973-ban kapott építész-mérnöki diplomát a Budapesti Műszaki Egyetemen. 1973 és 1989 között építész- és településtervezőként, ezt követően 2006-ig építésügyi tisztviselőként dolgozott. Az utóbbi 30 évben 200-nál is több publikációja jelent meg különböző építésügyi és szabadidős folyóiratokban, főként az otthonteremtés tárgy körében, valamint építésügyi szabályozási témákban. Kötete: *Családi házak bővítési lehetőségei* (1986).

Látogasson el a Magyar Napló webáruházába, ahol kedvezményes áron vásárolhatja meg kiadványainkat:
 Vers • Próza • Dráma • A Magyar Irodalom Zsebkönyvtára
 Nyitott Műhely albumsorozat • Mesekönyvek
 Németh László irodalomtörténete • Ismeretterjesztő könyvek
 Műfordítások • Művészeti albumok • Szociográfia
 Irodalomtörténet, tanulmány, esszé • Antológiák
 ► www.magyarnaplo.hu